

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 60 (2024)
Číslo 5

5—24

NELA ANDRESOVÁ: Asexuál, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti

MARTINA KAMPICHLER: K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let

OTAKAR BURSA: Migrační trajektorie mladých dospělých v pražském zázemí

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Císař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferencuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrňák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (FF UK, Praha), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Editor: Michael L. Smith

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Kristýna Příbylová

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Císař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

STATI

<i>Nela Andresová: Asexuál, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti</i>	459
<i>Martina Kampichler: K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let</i>	481
<i>Otakar Bursa: Migrační trajektorie mladých dospělých v pražském zázemí</i>	507

JUBILEUM

<i>Život se sudetskou otázkou: Václav Houžvička oslavil 75 let (Lukáš Novotný)</i>	531
---	-----

RECENZE

<i>Jiří Skála, Johana Chylíková: Hranice příležitostí (Barbora Procházková)</i>	535
<i>Robert Žanony: Dopaminová past. Politický mozek, digitální veřejnost, nefunkční dialog (Tereza Picková)</i>	538
<i>Dorte Jagetic Andersen, Eeva-Kaisa Prokkola (eds.): Borderlands Resilience: Transitions, Adaptation and Resistance at Borders (Michal Pavlásek)</i>	541

GENDER AVÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií
a feministické teorie

ročník 25, číslo 1/2024

**Various Perspectives on the 'War on Gender' /
Různé pohledy na válku proti genderu**

Guest editors / Hostující editorky: Eva Svatoňová, Mina Baginová

Z obsahu:

Paolo Gusmeroli, Luca Trappolin: 'The School Must Not Be Partisan!' Mobilising against 'Gender Ideology' in Italian Schools

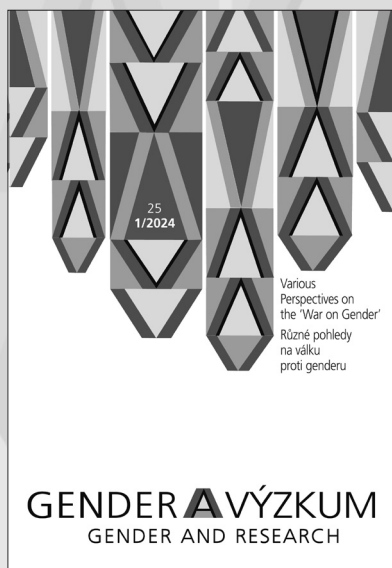
Ecem Nazlı Üçok: Transformative Activism and Feminist Solidarity: A Qualitative Study on the Personal Narratives of Polish Activist Women

Altynay Kambekova: Choosing the Lesser Evil: The Anti-Gender Movement in Kazakhstan in the Context of Coloniality

Stati mimo téma

Petra Poncarová, Radka Dudová: „Musím se tvářit, že je všechno v naprostém pořádku“: menstruace, ženská těla a svět pracovních organizací

Romana Marková Volejníčková, Marie Pospíšilová, Hana Maříková: Nízkopříjmoví podnikající a jejich způsob vyrovnání se s krizí na příkladu pandemie covidu-19

Časopis je dostupný online na: <https://www.genderonline.cz>

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístupu je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné V ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

Asexuál, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti*

NELA ANDRESOVÁ**

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Asexual, Who? Construction of the Identity of Asexuals in the Czech Society

Abstract: This article deals with the construction of the identity of asexuals in Czech society. The author focuses on coming out and feelings of stigmatisation, relationships and intimacy, the the perceived existence of a separate asexual community, and the visibility of asexuals in society. In this research, a qualitative study was carried out among among people who identify as asexuals. The aim of the analysis was to determine how asexual people construct their social identity. People often do not know the meaning of the term 'asexuality' and this can result in the social stigmatisation of asexuals. In some respects, asexual people are similar to other sexual minorities, but not all of them feel they are a part of the LGBT+ community. The study's participants shared the view that Czech asexual people are invisible in Czech society. They form networks through the internet forum *asexual.cz*, but they do not form a separate community or a social movement and they still remain socially invisible. Approaching asexuality as a separate category of sexual identity is key for them to understand how they differ from others and for them to communicate with other people. They also regard education on asexuality as a way of promoting the public understanding and de-stigmatisation of asexuality in Czech society.

Keywords: asexuality, sexual identity, sexual minority, stigmatization

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 5: 459–479

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.038>

* Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 260 728 řešeného na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Nela Andresová, Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, U Kříže 661/8, 158 00, Praha 5 – Jinonice, e-mail: n.andresova@gmail.com.

© Autorka, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Úvod

O sexu se obvykle mluví jako o něčem běžném, přirozeném, po čem všichni touží. Zvěřina a Malina tvrdí, že v lidské sexuální motivaci jsou prvky pudového chování: „... tato subjektivně pocíťovaná pudová naléhavost, tak důvěrně známá každému člověku, dala nepochybně vzniknout různým interpretacím sexuální motivace jako mocného vnitřního energetického zdroje.“ (Zvěřina a Malina, 2002, s. 31) „Sexuální rozkoš je prokazatelně vrcholem všech libých zážitků. Vlastně je to určitý vzor, jímž se nezřídka měří všechny ostatní zážitky.“ (Bauman, 2004, s. 263) Pudová naléhavost však nemusí být důvěrně známá každému z nás a sexuální rozkoš není pro každého vrcholem libých zážitků. Asexuální lidé jsou sexuální menšinou, která čelí nepochopení blízkými lidmi a mnohdy i odbornou veřejností. Od LGBT komunity se odlišují svou neviditelností ve veřejném prostoru. Laická společnost často pojem *asexualita* nezná. Kdo jsou tedy asexuální lidé a co pro ně samotné znamená být asexuální?

V České republice je výzkum asexuality v rámci sociálních věd teprve v počátcích. Odborně se jí dosud věnoval především psycholog Lukáš Sedláček v článku „Asexualita v kontextu genderových stereotypů a očekávání“ (Sedláček, 2009), ve kterém představuje asexualitu z lékařského hlediska v procesu diagnostiky mužů a žen. Dále se zabýval tím, jak asexuální lidé nahlíží na genderovou identitu sebe i ostatních. Tato práce rozvádí téma o další oblasti života asexuálních lidí a odpovídá na otázku, jak asexuální lidé konstruují svou sociální identitu. Po identitě pátráme, pokud se cítíme neúplně, nejistě. „Identita není člověku dána, je třeba ji hledat a životní proces je vlastně sledem takových hledání.“ (Bauman, 2002, s. 28–29) Hledání vlastní asexuální identity je pro dotyčné jedince nutné, jinak se cítí ztraceni a nerozumí sami sobě.

Současný stav poznání v oblasti asexuality

Podle největší internetové sítě sdružující asexuály a asexuálky AVEN (Asexuality Visibility Education Network) je asexuál „osoba, která nezažívá sexuální přitažlivost“ (AVEN, n.d.). S touto definicí také pracuje většina odborné literatury, která se tématem zabývá. Už definování pojmu však skýtá problém: Bogaert tuto definici zmírňuje a mezi asexuální lidi řadí také ty, kteří cítí sníženou sexuální přitažlivost (Bogaert, 2012, s. 16). Snížená nebo neexistující sexuální přitažlivost k druhým však neznamená absenci sexuální touhy. Nejedná se tímto automaticky o jedince se sexuální dysfunkcí, bez libida ani lidi v celibátu. Uvedené charakteristiky nejsou definičním znakem asexuality. Pro lepší specifikaci toho, co asexualita znamená a neznamená, je nutné zmínit, že absence sexuální přitažlivosti automaticky nezahrnuje i neexistenci romantické přitažlivosti. Jinými slovy asexuál nemusí být zároveň i aromantik. Aromantici nemají zájem o vztah na romantické úrovni, necítí romantickou přitažlivost, tedy zamilovanost (Bogaert, 2015, s. 365). Asexuální lidé o partnerské vztahy zájem mají – pokud nejsou zároveň aromantiky. Jedná se v tom případě o heteroromantické, homoromantické apod. asexuály.

Asexualita znamená žádnou nebo sníženou sexuální přitažlivost vůči druhým. Nejedná se tedy o striktně vymezenou hranici, protože snížená sexuální přitažlivost může představovat mnohé. Asexualita je zastřešujícím pojmem pro některé „podkategorie“ asexuality, mezi které patří demisexualita a gray-A (Decker, 2014, s. 49). Gray-A neboli šedá zóna mezi asexualitou a ne-aseexualitou znamená, že jedinci ojedinele cítí sexuální přitažlivost nebo cítí sníženou sexuální přitažlivost, často ale mají blíže k asexuálům a od svých vztahů neočekávají nic sexuálního. Demisexuala nikdo sexuálně nepřitahuje, dokud s druhým člověkem nenaváže dostatečně silné citové pouto. Necítí nikdy primární sexuální přitažlivost, tedy okamžitou přitažlivost u cizího člověka, kterého zrovna potkal. Je pak schopen až sekundární sexuální přitažlivosti po tom, co s druhým člověkem vybudoval emocionální pouto (Decker, s. 50).

Pryzbylo tvrdí, že sex a sexualitu je nutné vnímat jako svázané, ale oddělené koncepty. Svázané, protože sexuální touha je základem systému sexuality, a oddělené, jelikož přestože je asexualita definována žádnou nebo nízkou sexuální přitažlivostí k druhým, není možné ji formulovat mimo parametry sexuality (Pryzbylo, 2019, s. 6). Pryzbylo zmiňuje v souvislosti s asexualitou „asexfobii“, tedy předsudky ohledně asexuálních lidí, na základě kterých jsou některými osobami vnímáni jako méně lidské. Asexuální lidé jsou konfrontováni narativy, které popírají existenci asexuality. K tomu se vážou i dotěrné otázky ohledně jejich těla a sexuálního života (Pryzbylo, s. 8). Katz se věnuje historii pojmu heterosexuality a homosexuality. Zmiňuje, že heterosexualita musela nejdříve vzniknout jako sociální konstrukt, aby se vůči ní mohly jiné sexuality následně vymezovat (Katz, 2013, s. 4). Heterosexualita byla vždy nadčasová a nebyla nijak zpochybňována. Neheterosexuální tužby a chování každopádně existovaly i před vznikem této terminologie. Člověk se ale nechová sexuálně tak, jak se mu zachce bez ohledu na sociální normu prostředí, ve kterém žije. Sexuální chování je významně ovlivněno kulturou a jejím vývojem v čase. „Teprve když přestaneme předpokládat neměnnou esenci heterosexuality, začneme zkoumat plnou škálu sexuálních emocí a chování.“ (Katz, s. 10) Důležité především je, jak člověk hodnotí sám sebe. V rámci sociální normy vnímá a hodnotí, jestli zapadá do dané normy – pokud ne a jeho sexuální touhy jsou abnormální, cítí, že je s ním něco jinak. Onu jinakost pak sám může interpretovat tak, že je s ním něco špatně. Člověk touží po sociální konformitě, která je dána normou kultury, ve které žije (Tiefer, 1995, s. 14). To je tím, co může stát za skrýváním příslušnosti k sexuální menšině, tedy i k asexualitě. Nabízí se však otázka, kdo a na základě čeho může některé aspekty lidské sexuality určit za abnormální, za nemoc? Může být právě nezájem o sex nemocí? Vyhýbat se sexuálním aktivitám je považováno za nepochopitelné, jako kdyby dotyčný člověk přicházel o zásadní životní zkušenost, kterou jiní lidé vyhledávají. Je tedy otázkou, do jaké míry jsou klinické standardy pro sexualitu založeny na standardech pro zdraví a nemoci a do jaké míry na sociokulturních standardech společnosti, ve které žijeme. Všechny abnormality v sexualitě, se kterými dříve pracovala medicína a psychologie, jsou založeny na deviaci od standardní preference heterosexuálního styku mezi partnery. Homosexualita by pak stále

byla řazena mezi tyto deviace, pokud by nebyla politickými a vědeckými tlaky deklasifikována (Tiefer, s. 13). Přijetí homosexuality však opět není standardem po celém světě a ve všech kulturách. Podobně jako byla deklasifikována homosexualita jako nemoc, mohou být takto vyškrtнутy i jiné abnormality v sexualitě, protože je patrné, že chápání lidské sexuality není neměnné.

Asexualita může být pojímána jako zvnitřnělá identita i jako vnucené stigma. Především byla dlouhou dobu vnímána jako konstrukce abnormální. Asexualita hraje různé role v celé řadě diskurzů, které neexistují v úplném odloučení. Přesto ve společnosti stále dominuje myšlenka, že všechny lidské bytosti jsou přirozeně sexuální, proto je asexualita tak obtížně pochopitelná (Kim, 2013, s. 490). V rámci biologického diskurzu Yule et al. (2015) shrnují poznatky z uskutečněných výzkumů, které se týkají asexuality v souvislosti s parafilii, sexuální dysfunkcí a psychiatrickým stavem. Ve svých závěrech dochází k tvrzení, že asexualita není následkem ničeho ze zmíněných. Asexuální lidé mají sexuální fantazie, ve kterých však často nefigurují. Jejich vzrušivost po sledování erotických filmů se významně neliší od allosexuálů¹ (Yule, s. 120–123). Autoři přesto uvádějí, že byl zaznamenán vztah mezi asexualitou a schizoidní poruchou osobnosti, Aspergerovým syndromem a autismem, přičemž ovšem není tento jev nijak detailně objasňován. Mnohými odborníky je ale stále asexualita odmítána jako něco patologického (Fafejta, 2016, s. 182). Asexuální lidé však nemají zájem o léčbu, nechtějí se svým stavem jakkoli pomoci, protože necítí, že by bylo co řešit. Jak uvádí Sedláček: „Význam asexuality jako pojmu je tak zásadně odlišný v závislosti na tom, zda se pohybujeme ve sférách aktivismu či ve sférách vědy. Tam, kde aktivismus touží po nové sexuální orientaci či identitě, psychologie mluví o nemocích, dysfunkcích a poruchách.“ (Sedláček, 2009, s. 108) Být „sexuální“ pro majoritní společnost znamená „normální“. S tím se ale asexuální lidé neztotožňují. Svou odlišnost někteří vnímají jako zdroj své hrdosti. Touha neúčastnit se sexuálních praktik neuzavírá vnitřní cestu ke smyslnosti, intimitě a potěšení (Kim, 2013, s. 480). Převažující sociální norma předpokládá, že každý člověk má zájem o sexuální život. Pokud nežije sexuálním životem, není jeho život vnímán jako plnohodnotný. Asexuální lidé se pak mohou dostávat do nepříjemných situací se svou rodinou, přáteli a okolím, kteří pro ně nemají porozumění. Jsou tlačeni k normě navázat partnerský vztah, který zahrnuje sex, a v souvislosti s tím zplodit potomky. Na základě tohoto vymezování se vůči normě vzniká budování jejich asexuální identity (Fafejta, 2016, s. 183).

Goffman (2003) uvádí, že to, co je pro jednoho stigmatem, nemusí být stigmatem pro jiného. Obzvlášť u druhu stigmatu, které se váže na individuální charakter osoby. Příslušnost k sexuální menšině je toho typickým příkladem. Stigma je klíčové pro identitu jedince a tím i pro jeho životní situaci. Může mít pro člověka diskreditující charakter, pokud prostoupí v jeho identitu. Stigma jedincův život změnit nejen v souvislosti s uvědoměním si vlastní odlišnosti, ale také ve

¹ Allosexuál je každý, kdo se nedefinuje jako asexuál.

vztahu k druhým – tedy v souvislosti s tím, jak ho druzí lidé vnímají. Stigma dostává jedince do rozpolcenosti – na jednu stranu se cítí být člověkem jako všichni ostatní, zároveň si ale uvědomuje svou odlišnost. Identita stigmatizovaného stojí mimo společenskou normu, jedná se o formu deviace. Jedinec prochází tzv. *passing* procesem. V rámci něho přijímá své stigma, které pro něho přestává být diskreditující. Jde o zásadní přechod v procesu *coming outu*, kdy se jedinec se svou odlišností sžívá. Kitsuse reaguje na Goffmanovu teorii a v roce 1980 vznáší koncept terciární deviace². Ten přehodnocuje předpoklady o tom, jak stigmatizovaní jedinci nakládají se svým stigmatem, tedy jak se přizpůsobují své situaci. Kitsuse definuje terciární deviaci jako odmítnutí negativního pojetí své odlišnosti a transformování této odlišnosti do pozitivního pojetí vlastní identity. Člověk je tedy konfrontován s negativními aspekty své odlišnosti, které však nepřijímá za své (Kitsuse in Gottschalk, 2020, s. 8–9). Tyto koncepty jsou klíčové pro pochopení asexuálních lidí, kteří jsou konfrontováni s nepochopením své odlišnosti od majoritní společnosti.

Asexualita se jeví být složitě pochopitelná a mající celou škálu podob. Na základě toho je cílem textu objasnit, jak asexuální lidé chápou, co to znamená být asexuální, a jak sami konstruují svou sociální identitu.

Metodologie a charakteristika výzkumného vzorku

Pro účely výzkumu byly provedeny polostrukturované rozhovory s lidmi, kteří se identifikují jako asexuální. Polostrukturovaný rozhovor je typický tím, že má závazné tematické schéma, je však možné otázky pokládat v různém pořadí podle dynamiky konkrétního rozhovoru. Polostrukturovaný rozhovor má dané jádro interview, které tvoří minimum otázek, na něž je nutné získat odpověď. Vytváří to jistotu alespoň základního objemu informací, které je třeba zjistit od informantů pro následnou analýzu. Dále jsou pak otázky doplněny o návazné otázky podle situace (Miovský, 2006, s. 150–161). Ve svém výzkumu jsem měla předem stanovené otázky, na které jsem od všech získala odpověď. Dále jsem měla připravených několik podotázek – očekávala jsem rozdílné životní situace participantů, proto jsem byla připravena na nutnost upřesnění v některých momentech. Pořadí otázek jsem přizpůsobila průběhu rozhovoru s tím, že nejcitlivější otázky, které se týkají sexuálních zkušeností, jsem pokládala většinou ke konci rozhovoru.

Výjimku tvořil jeden z participantů, s nímž proběhl rozhovor přes e-mail. Bylo tak učiněno z důvodu logisticky náročné cesty a také pro triangulaci dat. Rozhovor přes e-mail je výhodné použít právě pro jednoduchost sběru dat a možnost využití kontaktu s participanty z těžko dostupných oblastí. Zároveň jsou

² Navazuje na koncept primární a sekundární deviace. Primární deviace se vztahuje k porušování pravidel, sekundární je reakcí na již přidělenou nálepku devianta, která k porušení pravidel následně vede.

e-mailové rozhovory vhodné i pro ty, kteří se stydí nebo se při rozhovorech tváří v tvář hůře vyjadřují (Meho, 2006, s. 1288). Se zmíněným participantem proběhl rozhovor tak, že jsem mu poslala seznam otázek, na které mi zpětně poslal odpovědi. Následně jsem se doptávala na další otázky a nejasnosti v návazných e-mailech. Podobně proběhla e-mailová konverzace i s některými dalšími participanty po uskutečnění rozhovoru pro doplnění vybraného tématu. Tato následná komunikace byla iniciována částečně z mé i z jejich strany.

Rozhovory byly se svolením participantů nahrávány a následně přepsány do textové podoby. Jako metoda analýzy dat byla zvolena tematická analýza. Jedná se o kvalitativní metodu zkoumání dokumentů, která hledá výrazy a jejich významy a souvislosti. Sleduje výrazy, které se vážou ke konkrétnímu tématu, a mezi nimi vytváří abstraktní konstrukci (Ryan a Bernard, 2003, s. 85). Tematická analýza zahrnuje několik kroků: nejprve objevování témat a kódů, což je důležitý krok pro popis, komparaci a explanaci. Dalším krokem je rozhodnutí o tom, která témata jsou pro danou práci podstatná. Následuje práce se zúženým počtem hlavních témat a budování hierarchie témat a kódů a nakonec propojení tematických kategorií do uceleného teoretického modelu (Clarke a Braun, 2013, s. 3352–3354; Ryan a Bernard, 2003, s. 85). V případě tohoto výzkumu jsem postupovala podle daných kroků. S určitou představou o možných tématech a struktuře jsem do terénu již vstupovala, posléze byla však měněna a doplňována na základě analýzy. Data byla dále zpracována pomocí softwaru na analýzu kvalitativních dat NVivo, díky němuž jsem označovala kódy v textu přímo v programu. Poté jsem kódy přiřadila do tematických kategorií.

Většina participantů byla rekrutována přes webové fórum asexual.cz, na které jsem umístila výzvu k zapojení do výzkumu. Další dva participanty jsem získala přes kontaktní osobu. I tito participanté splňují podmínky sebeidentifikace jako asexuála či asexuálky, zároveň jsou registrováni na fóru asexual.cz a mají s jeho fungováním zkušenost. V době realizace rozhovoru ho však již aktivně nevyužívali. Tímto doplňujícím způsobem výběru jsem chtěla docílit získání názorů i těch, kteří se na daném webovém fóru aktuálně nepohybují a nepřipojili se do výzkumu ze své prvotní iniciativy, ale až po přímém oslovení. Nejedná se tedy přímo o analýzu aktuálních uživatelů tohoto fóra.

Fórum asexual.cz (n.d.), česká odnož AVENu, bylo pro moji práci naprosto stěžejní a stalo se mým terénním polem pro výzkum. Jednalo se zároveň o alternativní zdroj informací o asexualitě přímo od asexuálních lidí, což považuji za zásadní doplnění informací k odborné literatuře. Fórum je největší síť sdružující asexuály a asexuálky v českém prostředí.³

Na daném fóru si uživatel může nastavit svůj profil. Kromě sociodemografických, povahových a zájmových informací uživatel nastavuje také svou sexuální

³ Existují i další online prostory, jako např. facebookové skupiny, které sdružují asexuální osoby, fórum asexual.cz však v této oblasti stále dominuje.

Tabulka 1. Přehledová biografie participantů

Participant 1 – Adam, 31 let, nezadaný, asexuál a aromantik. Nikdy neměl sex, nebyl v partnerském vztahu ani to do budoucna nezamýšlí.

Participantka 2 – Bára, 28 let, nezadaná, asexuálka a aromantička. Nikdy neměla sex, nebyla v partnerském vztahu ani to do budoucna nezamýšlí. Přemýšlí ale nad soužitím s mužem ve vztahu založeném na přátelství.

Participant 3 – Cyril, 50 let, nezadaný, asexuál a aromantik. Nikdy neměl sex, nebyl v partnerském vztahu ani to do budoucna nezamýšlí.

Participantka 4 – Dana, 24 let, nezadaná, gray-A, abrosexuálka. Aktuálně se identifikuje jako asexuálka, vzhledem k abrosexualitě to ale není trvalý stav. Pohybuje se v šedé zóně mezi asexualitou a bisexualitou. V minulosti udržovala dva vztahy na dálku, sex nikdy neměla. Vzhledem ke své fluidní sexualitě nemá do budoucna jasnou představu o vztazích a sexu.

Participantka 5 – Erika, 20 let, nezadaná, asexuálka a aromantička. Nikdy neměla sex, nebyla v partnerském vztahu ani to do budoucna nezamýšlí.

Participant 6 – Filip, 31 let, nezadaný, asexuál. Nikdy neměl sex, nebyl v partnerském vztahu, ale do budoucna by si přál partnerské soužití bez sexu s asexuálkou.

Participantka 7 – Gabriela, 26 let, nezadaná, asexuálka. Nikdy neměla sex, nebyla v partnerském vztahu, ale do budoucna si chce najít asexuálního partnera a udržovat vztah bez sexu.

Participantka 8 – Helena, 23 let, nezadaná, asexuálka. V minulosti byla ve vztahu s partnerem, který nebyl asexuál, a jako jediná z participantek má zkušenosti se sexem. Zároveň byl sex také důvodem k rozchodu. Na fóru si našla asexuálního partnera, se kterým se později rozešli. Nadále hodlá využívat fórum k navazování partnerských vztahů.

Participant 9 – Igor, cca 45 let, rozvedený, asexuál. Jako jediný z participantů má nejen zkušenosti se sexem, ale i s rodinným životem. Má syna a v době konání rozhovoru zrovna procházel rozvodem, jehož příčinou byla právě Igorova asexualita. Do budoucna si chce najít asexuálního partnerku.

Participantka 10 – Julie, 36 let, nezadaná, asexuálka a aromantička. Nikdy neměla sex, nebyla v partnerském vztahu ani to do budoucna nezamýšlí. Ze všech participantů se nejvíce zajímá o asexuály v konceptu LGBT+ komunity, orientuje se v zahraničních fórech a aktivně se o asexuální „komunitu“ zajímá.

Participant 11 – Karel, 26 let, ve vztahu, demisexuál. Svoji aktuální i bývalou partnerku si našel na fóru, předtím ve vztahu nebyl. Sex nikdy neměl, ale do budoucna ho nevylučuje.

orientaci⁴ z nabídky: nejistá/žádná/asexuální/heterosexuální/homosexuální/bisexuální/demisexuální. Fórum tedy není striktně vymezeno jen pro asexuální lidi a nechává prostor lidem jiné sexuality a těm, kteří ohledně své sexuální identity nemají jasno. V dalších částech je možné zadat, koho uživatel hledá – pokud tedy hledá a má v plánu se na fóru seznamovat. Další specifickou část tvoří otázka na to, jaké interakce s partnerem či partnerkou je uživatel schopen si představit. Z nabídky *multiple-choice* je na výběr: nic, objímání, pusinkování, občasný polibek, líbání, hlazení po tváři a na těle, hlazení v intimních místech, ostatní aktivity vyjma soulože, soulož, neobvyklé sexuální aktivity. Daný seznam poukazuje na velkou variabilitu přístupu k intimitě mezi asexuálními lidmi. Pro ty, kteří se chtějí na fóru seznámit a navázat třeba i partnerské vztahy, je vyplněný profil klíčový pro specifikaci toho, co od vztahu chtějí a nechtějí. Jak je dále v analytické části uvedeno, asexuální lidé tohoto fóra pro seznamování s potenciálními partnery skutečně využívají.

Pro lepší orientaci v následné analýze uvádím v Tabulce 1 přehledovou biografii participantů vztahující se ke zkoumanému tématu.⁵

Svá zjištění jsem rozdělila do několika tematických okruhů, které v práci postupně rozvádím. Na základě kódování jsem ve výpovědích participantů identifikovala pět klíčových tematických okruhů, které se týkají:

1. vnitřního a vnějšího *coming outu*, péče psychologů a dalších odborníků,
2. zkušeností a zájmu o partnerský život, sex a intimitu,
3. sociálních vztahů asexuálů,
4. viditelnosti asexuálů ve veřejném prostoru.

V první části analýzy se nejprve věnuji tomu, jak se participanté dopracovali k přijetí sebe sama jako asexuála či asexuálky. V souvislosti s tím často navštívili psychologa nebo jiného odborníka, proto se zaměřuji i na tuto oblast. Dále se věnuji tomu, jak prožívali *coming out* před svými přáteli a příbuznými a jak na tuto informaci jejich blízcí reagovali.

Druhá analytická část se věnuje sexualitě. Sex je obvykle vnímán jako přirozená součást partnerského života. Asexuální lidé však sexuální aktivity s jinými lidmi nevyhledávají. Zajímalo mě tedy, jaké jsou jejich partnerské vztahy, pokud nějaké vedou. Dále bylo zjišťováno, jak se staví k budování rodiny a možnosti mít děti.

⁴ Asexualita je dle tohoto webu považována za samostatnou sexuální orientaci.

⁵ V následující části práce budu v souvislosti se sebeidentifikací participantů pracovat s pojmy asexuál, aromantik, abrosexuál, demisexuál, gray-A a bisexuál. Participanté svoji sexualitu definují přímo tak, jak je v práci uvedeno, jedná se tedy o emický přístup. Rozdíl je pak u aromantiků – z uvedených pěti jedinců se tak přímo identifikuje jenom Cyril a Julie. Erika se k tomuto označení také přiklání, není si jím však plně jistá. Adam a Bára o aromantičnost nikdy neuvažovali, dle jejich výpovědí je patrné, že tento koncept neznají a spadá pro ně pod význam asexuality. Mezi aromantiky jsem je tedy zařadila z důvodu jejich postojů k partnerským vztahům a romantické lásce.

V další části analýzy se zaměřuji nejprve na aktivitu respondentů na fóru asexual.cz (co pro ně představuje, jakým je zdrojem informací), na jejich síťování a interakce s dalšími uživateli. Věnuji se také vnímání komunity asexuálních lidí v České republice, tedy jestli podle nich vůbec existuje, případně co pro ně v životě představuje. V souvislosti s komunitou se dále zaměřuji na jejich pocit sounáležitosti s LGBT+.

Na závěr jsem se věnovala tomu, jak se asexuální lidé cítí být viditelní ve společnosti. Zajímalo mě, jak vnímají medializaci asexualy, jestli vidí nějaké možnosti osvěty společnosti do budoucna a jak by toho podle nich mohlo být dosaženo.

Cílem výzkumu je odpovědět na otázku: „Jak asexuální lidé konstruují svou sociální identitu?“

Coming out a pocity stigmatizace

Pro všechny participanty byl hlavním zdrojem zjišťování informací o asexualitě internet. Buď narazili na pojem náhodně a následně se s ním sžili, nebo záměrně pomocí internetu vyhledávali svoje odlišnosti a tak se dopátrali k asexualitě. Obě cesty vedly k založení profilu na fóru asexual.cz. Sdíleným pocitem mezi participanty bylo i to, že si během dospívání všímali, jak jejich vrstevníci začínají navazovat intimní vztahy, o které oni sami neměli zájem. Pro některé to bylo impulsem pro hledání informací o tom, co je s nimi jinak, jiní to dál aktivně neřešili.

Psychologická a lékařská péče

V souvislosti s uvědoměním si své sexuality se jako důležitý faktor ukázal být i věk. Mezi nejstarší účastníky výzkumu patří Cyril (50 let) a Igor (cca 45 let). Oba dospívali za socialismu a toto období pro ně nebylo jednoduché. Oba uvádějí, že za dob jejich mládí nebylo ostatními dobře přijímáno, když byl někdo jiný a vybočoval. Platilo, že „všichni kluci chtějí holky“, tedy problém nebyl jen v případě homosexuality, ale i pokud člověk nechtěl vůbec nikoho. Socialistický režim nijak výrazně neútočil na neheterosexuální menšiny, zároveň je však ani nepodporoval. Obával se narušení heteronormativního řádu a nepodporoval jakékoli projevy individualismu (Havelková a Oates-Indruchová, 2015, s. 243–245, 279). Gayové a lesby běžně vstupovali do manželství. Dokonce k tomu byli často sexuology vybízeni, protože homosexualita a manželství byly podle nich dohromady kompatibilní (Havelková a Oates-Indruchová, s. 276). Sexuologové do značné míry fungovali podle toho, jak si socialistický řád přál. Zároveň měly sexuologické ordinace významný vliv v tom, že se v podstatě staly prvními LGBT kluby v zemi (Havelková a Oates-Indruchová, s. 243–245, 279). O tom, jak žili asexuální lidé, žádné zmínky v literárních pramenech nejsou. Dá se jen předpokládat, že svoji

situaci řešili obdobně jako gayové a lesby – volili tedy mezi samotou a vstupem do manželství.

Igor také zmiňuje, že na fóru jsou převážně mladí lidé okolo 18–25 let. Vzhledem k tomu, že všichni participanti zmiňují, že pro ně při hledání informací o asexualitě byl zdrojem informací internet, je důležité brát v potaz, že Cyril a Igor tuto možnost během mládí neměli. Igor se tedy oženil, protože to považoval za jediný společensky uznávaný vzorec života. Cyril se kamarádlil s muži, kteří dlouho nemohli najít tu pravou partnerku. Přece jen se ale nakonec oženili a Cyril v této situaci zůstal sám. Po revoluci, kdy se začalo o sexualitě více veřejně mluvit, se rozhodl hledat pomoc u psychologů a sexuologů. Neznalost pojmu asexualita Cyrilovi i Igorovi v mládí podstatně ztěžovala život. Pojem neznali jak oni sami, tak i veřejnost. Většina participantů má nějakou zkušenost s péčí psychologa, ne však nutně kvůli své sexualitě. Někteří nemají zkušenost vlastní, ale zprostředkovanou od jiných uživatelů fóra. V naprosté většině případů je negativní. Jsou toho názoru, že psychologové dostatečně neznají samotný pojem asexualita, neumějí s ním pracovat, tedy ani dostatečně dobře poradit. Klienty odbývají, nerozumí jim, nepřijímají, že asexualita existuje apod. Jsou však i výjimky, například Julie má pozitivní zkušenost. Uvádí však, že ani její terapeut pravděpodobně o asexualitě nikdy neslyšel. Úspěšnost této terapie vidí v tom, že na samém začátku nepoužila nálepku „asexuálka“, kterou podle ní psychologové nemají rádi. Naději spatřuje u psychologů, kteří se zaměřují na LGBT klientelu. Úplně opačný zážitek má Cyril, a to se sexuoložkou:

Psycholog i sexuolog byl, ne jeden. Byl jsem u sexuologa v devadesátých, když byl ten boom, tak jsem byl u sexuologa v domněnání, že pomalejc dospívám než ostatní, mně se zdálo, že všichni jsou takoví alfasamci, že už jim rostou fousy a takový, a já si připadal jako ušlápnutej, uskrípnutej, takže jsem byl u tehdejších sexuologických kapacit. Byl jsem u jedny sexuologické capacity a ta mi samozřejmě při vyšetření vynadala, že jsem úplně normální, s tím mě odeslala pryč, že mám začít okamžitě souložit, což mi udělalo strašnou „radost“, protože s takovou depresí jsem nikdy od sexuologa nečekal, že odejdu. (Cyril)

S jinou situací se zase setkal Igor, který navštívil psychologa během rozvodu s manželkou. Uvádí, že vyhledal odborníka, protože si myslel, že trpí schizoidní nebo bipolární poruchou osobnosti. Podobně jako Julie předpokládal, že trpí nějakou psychickou poruchou. Nakonec mu došlo, že jeho stav vyvolává sex s manželkou nebo jakýkoli flirt či sexuální napětí s kýmkoli. Když si Igor a Julie uvědomili svoji asexualitu, obavy z toho, že mají psychickou poruchu, hned přeshly.

Tedka jsem koukal zrovna na tom fóru, tam nějaký člověk psal, že to má podobný, a píše tam, že měl podobný pocity, že mu přijde, že je schizoid nebo sociofob nebo autista..., ale ono to je opačně, ono to jenom, je to obráceně, že když vím, že tam není ten tlak, tak se ze mě ten autista nestává. (Igor)

Po uvědomění si asexuality u Igora a Julie tyto obavy o psychické poruše hned přešly. Z rozhovorů ale vyplývá, že se mezi asexuálními lidmi vyskytují lidé se schizoidní poruchou osobnosti, sociální fobií nebo Aspergerovým syndromem. Participantí sami zmiňovali, že se s takovými lidmi na fóru často setkávají, a toto téma diskutují. V mém vzorku byli takoví participantí dva – konkrétně Adam a Filip. Adam toto téma také řešil u psychologa. Zajímalo ho, jak spolu asexualita a sociální fobie souvisejí, ovšem jasné odpovědi se mu nedostalo. Sám si však nedokáže vztah s partnerkou představit. Další účastníci výzkumu uvádějí, že hodně těchto lidí na fóru potkávají. Karel a Helena si dokonce našli na fóru partnery s Aspergerovým syndromem. Participantí výzkumu si uvědomují svoji odlišnost a s ní spojené společenské stigma, které se projevuje nejen v kontaktu s jejich sociálním okolím, ale i s lékaři či psychology. Stigmatizovaný člověk v životě běžně usiluje o to, aby jeho odlišnost byla lidmi přijímána do takové míry, že ji přestanou vnímat. Pokud však odlišnost není na první pohled patrná, jedinec se dostane do situace, kdy neví, koho kdy informovat (Goffmann, 2003, s. 54–55). Pro ty, kteří se o svém stigmatu dozvídají až v pozdějším věku, je těžké najít svou novou identitu a přijmout ji. Už ví, co je normální a co je stigmatizované (Goffman, s. 46). V případě mých participantů nedochází k problémům s přijetím vlastní identity. Naopak pocítují úlevu. Je pro ně však náročné zjistit, čím se vlastně liší, co je předmětem jejich „nenormálnosti“.

Vztahy s blízkými lidmi

Zkušenosti participantů se velmi liší v tom, komu se se svojí asexualitou svěřují. Většina o tom promluvila alespoň s někým ze svých přátel a rodiny nebo to do budoucna plánuje. Obvykle informaci sdělí některým členům rodiny a vybraným přátelům. Participantí tohoto výzkumu jsou především mladí lidé do 30 let. Právě v této věkové kategorii se často zmiňovali o reakcích typu „ještě jsi nepotkal/a toho pravého/tu pravou“ od členů rodiny, kterým se s touto informací svěřili. Platí to i pro ty, u kterých *coming out* v rodinném kruhu neproběhl. I oni dokládají naději především matek, že jednou jejich děti založí rodinu a „všechno bude tak, jak má být“. Nejedná se pochopitelně o nic překvapivého, že rodina předpokládá následování tradičního vzorce života a založení vlastní rodiny. Vyplývá z toho však jisté nepochopení asexualit, znevažování její existence.

Julie prošla *coming outem* před deseti lety, což je nejdéle mezi všemi účastníky výzkumu. Uvádí podobnou reakci rodičů a počáteční nesmíření se s realitou, kterou přijímali postupně. Podle Julie ani není možné, aby druhý člověk porozuměl okamžitě. Bára se svěřila své matce, přesto se jí dostává komentářů a rad ohledně hledání partnerů: „Mamka je taková akční, že se mě třeba ptá na moje kamarády, o kterých ví, že jsou nezadaní, jako jestli bych je nechtěla za manžela.“ (Bára) Karel zmiňuje, že od příbuzných slýchal různé narážky na to, že nemá partnerku, ale nikdo nepátral po tom, proč tomu tak je: „Občas byly takové narážky, jako kdy si najdu holku, klasika, ale nikdo se nezajímal, proč nemám holku,

prostě nějaké narážky na to, že nemám holku.“ (Karel) Podobně tomu bylo i mezi dalšími, kteří se doma s asexualitou nesvěřili.

V kolektivu přátel jsou většinou sdílnější. Především je mezi přáteli běžnější bavit se o svých vztahových a sexuálních zkušenostech. Zároveň je obvyklé srovnávat se s vrstevníky. Jak uvádějí participanté – během dospívání začali pozorovat, že jsou jiní oproti svým kamarádům, kteří začali řešit sex a nabírat zkušenosti. Hecování, aby šli někoho oslovit, bylo také uváděno jako obvyklé mezi kamarády. Podobně jako návrhy na seznámení s někým ze známých. Adam a Filip nemají vůbec zájem se v tomto druhým lidem svěřovat. Podobné debaty o vztazích a o sexu přecházejí a snaží se je ignorovat. Obvykle se ale participanté některým přátelům svěřili a reakce bývaly chápavější než u rodiny. Tuto skutečnost může způsobovat i generační rozdíl. Igor zároveň zmiňuje, že na samotném fóru jsou převážně mladí lidé, v jeho věkové kategorii téměř nikdo. To může být zapříčiněno i tím, že asexuální lidé v jeho věku nevědí, že asexualita existuje. Igor se svými přáteli asexualitu neprobíral, ale do budoucna to plánuje. Obává se však nepochopení z jejich strany:

Myslím, že dvoum to říct můžu, ale že si budou říkat, že si vymýšlím nebo že jo, ty sis teď vymyslel tahák na ženský, abys jako mohl. Ty jim nebudeš říkat, že jsi gay, ale že jsi asexuál, a ony tě budou dobývat. Tipuju takovou reakci. (Igor)

Ti, kteří se již přátelům svěřili, uvádějí, že informaci přijali jejich kamarádi dobře. Některým bylo nutno asexualitu podrobněji objasňovat. Homosexuální přátelé přijímají tuto informaci snáz, protože i oni prošli *coming outem* a rozumí tomu „být jiný“. Nikdo z participantů neuvedl negativní reakci přátel v návaznosti na svůj *coming out*. Příčinou může být i skutečnost, že pojem asexualita jim nemusí být srozumitelný, i když zprvu tvrdí, že mu rozumí.

Je pravda, že jsem to nikomu nepřibližovala, takže je otázkou, jestli si to pak dohledávali. Je pravda, že pár kamarádů řeklo: „Nevím, co to je,“ s tím, že někteří zase řekli: „Jo, jasný, vím, v pohodě,“ a pak přišli s tím, že: „Jak to víš, když jsi nikdy neměla sex s klukem, že na ně nejsi?“ a bylo jasné, že asi neví. (Dana)

Nikdo z participantů necítí ohledně *coming outu* problém, který by jim narušoval vztahy s blízkými. Přestože participanté tvrdí, že přijetí blízkými není negativní, dle jejich odpovědí je patrné, že někteří lidé termínu asexualita vlastně nerozumí.

Tohle jsem řešila se sestřenicí z druhého kolena a s manželem další sestřenice. Máme dost rodinných oslav příbuzenstva a ptají se. Tak tam jsem řekla, že ten sex prostě moc ne, a tam mi doporučovali nějakou tu kinezioložku, to je ta alternativní medicína. (Bára)

Pokud rodina věří, že se jedná o „zaraženou sexualitu“, kterou může změnit kineze, není to přijetí. V této otázce ovšem může jít o dočasný stav, dokud se s in-

formací blízcí nesžíjí. Obzvlášť u rodiny se může jednat o velmi citlivé téma. Goffman mluví v této souvislosti o sociálním stigmatu, které vnímá jako součást identity. Vyjadřuje se právě o stigmatizaci rodinou ohledně sexuální orientace jedince. Na příkladu homosexuality dokládá, že přestože jsou rodinní příslušníci dle převažujícího rodinného diskurzu naší společnosti těmi, kteří by měli být pro člověka největší oporou, často se jim stigmatizovaní nejvíce bojí přiznat pravdu (Goffman, 2003, s. 67–68). Jak bylo uvedeno, nikdo z participantů nepocítil od rodiny vyložené negativní reakci, ale značná část se ohledně své asexuality rodině nesvěřila. Někteří rodiče asexualitu svých dětí nepřijali jako skutečnou. Jak zmiňuje Goffman, svěřit se rodině je často to nejtěžší. *Coming out* a obtíže se svěřením se rodině u asexuálních lidí jsou velmi podobné situaci homosexuálních lidí (Goffman). Rozdílem, který dokládají má data, ale je, že rodiče často nevěří, že jde u jejich dětí o trvalý stav. Tento přístup může pramenit právě z neznalosti pojmu asexualita, která není tolik veřejně známá jako například homosexualita. Rodina pak tedy přesně nerozumí, o co se ve skutečnosti jedná. S konceptem asexuálního života totiž není nijak seznámená, nezná ho z médií, seriálů ani ze svého okolí. Sociální stigma je mezi participanty výzkumu spojeno právě s nepochopením, kterého se jim dostává od blízkých lidí nebo lékařů či psychologů.

Partnerské vztahy a intimita

Asexualita má mnoho podob, a to se projevuje především v přístupu k sexu a partnerským vztahům. Karel a Dana jako jediní tvrdí, že sex do budoucna nevyklučují. Dva participanté, kteří mají zkušenost se sexem, jsou Igor a Helena. Oba žili v partnerském vztahu, takže se v jejich případech nejedná o jednorázovou zkušenost. Igor byl ženatý a jako nejlepší část vztahu uvádí začátek, kdy ještě s partnerkou neměli sex:

... to šlo s tou manželkou, jak jsme si dlouho psali, první rok to bylo nejlepší, ona to taky říkala. Pak se to začalo kazit tím, že jsme začali mít sex, a mně ta romantika se tím jako kazila a přecházela v takový naštvaní, rozčilení, negaci, nihilismus, takový záporný věci. Prostě se to přetavovalo v takový ošklivý věci a tím se to postupně kazilo. (Igor)

Gabriela uvádí situace, kdy byla s mužem, a cítila z jeho strany sexuální napětí. Zmiňuje, jak jí tyto momenty vždycky byly nepříjemné:

No, ani jako to nepotřebuju, vůbec mě to nezajímá, nějaký co nejvíc, tak pusinky a takovýhle věci, ale párkrát, když to došlo kousek za to, tak to už se mi nelíbí. (Gabriela)

Hodně se liší životní situace jednotlivých participantů – někteří se do podobné situace s druhým člověkem nikdy nedostali, přesto vědí, že to do budoucna ani

nechtějí.⁶ V souvislosti s partnerskými vztahy je podstatné brát v úvahu, jestli jsou dotyční asexuální nebo i aromantičtí. I aromantičtí lidé ale mohou uvažovat o jistém partnerství, které je založeno na přátelství. Je to tak například v případě Báry. Z jejích slov bylo navíc patrné, že chápe jenom dva typy partnerství: buď založené na přátelství, jaké si ona přeje, nebo vztah se sexem. Vůbec tedy neuvažuje o romantickém vztahu, o zamilovanosti. Určitě ale do budoucna chce žít s mužem v jedné domácnosti a případně mít i rodinu. Zajímalo mě, co v takovémto případě vnímá jako rozdíl mezi partnerstvím a přátelstvím: „Rozdíl vnímám hlavně v přidáné hodnotě společného soužití v domácnosti a vzájemné podpory jako u tradičních partnerských vztahů.“ (Bára)

Za přidanou hodnotu takovéhoho soužití považuje především důvěru. Partner je pro ni nejbližší člověk, na kterého se může vždy spolehnout. Partneri si v její vizi společně organizují volný čas a plánují život do budoucnosti. Ostatní participanty výzkumu mohu rozdělit na aromantické asexuály a asexuálky, kteří nemají zájem o žádný vztah, a na asexuální romantiky a romantičky, kteří zájem mají. Zadaným člověkem v době konání rozhovoru byl Karel. Svoji současnou i bývalou partnerku našel právě díky fóru. Podobně i Helena používá fórum k seznamování s muži. Plánuje to i do budoucna. Nevidí totiž jiný způsob. Podobně na situaci nahlíží i Gabriela nebo Filip. Najít partnera nebo partnerku pro ně není snadné a cítí skepsi ohledně šancí na partnerský vztah. Helena na toto téma zmiňuje svoje pocity ohledně ostatních uživatelů fóra: „Já si myslím, že ti lidi jsou hodně smutní, že se bojí, že nikdy nenajdou vztah, a že to hodně prožívají.“ (Helena)

Asexuální lidé mají dle výpovědí mých participantů zájem výhradně o asexuální partnery či partnerky. Kategorii asexualita potřebují proto, aby se mohli jasně vymezit v rámci partnerských vztahů. Právě proto také navazují vztahy v online prostoru, seznamovat se jinými způsoby je podle nich téměř nerealné. Partnerské vztahy jsou pro část asexuálních lidí významným tématem, které přináší do budoucna také velkou nejistotu a obavy.

⁶ Jak bylo již zmíněno, asexualita neznamena absenci libida. Většina participantů dokládá, že provozují autoerotiku, výjimku tvoří Erika a Dana, které nikdy necítily potřebu to ani vyzkoušet: „Mě to fyzický vzrušení vlastně vůbec netěší, já z toho nic nemám, je to jako když máš chřipku, taky z toho nic moc nemáš, ale nemůže tomu nikdo zabránit, takže ta fyzická reakce tam je, libido mám, ale prostě není ta přitažlivost.“ (Julie)

Podobně dokládají i ostatní, autoerotice se nevyhýbají, odmítají pouze sex s druhým člověkem. Zajímavostí je, že Helena a Julie preferují homosexuální porno, přestože Helena má zájem o partnerské vztahy, a to s muži: „Já se i podívám na porno, mě to vzruší, ale to je tak všechno, jako můžu masturbovat, ale nechci nic s chlapem, navíc stejně koukám jen na lesbický, protože mi vadí chlapi jako sexuálně.“ (Helena)

Sociální sítě asexuálů

Přátelské vztahy

Z dat vyplývá, že diskusní fórum je v první řadě zdrojem informací o asexualitě, slouží k pročítání cizích příspěvků a objevování témat, která ostatní asexuální lidé řeší. To se ukazuje jako podstatné pro pochopení sebe sama, sžití se s osudem jiných lidí pro pocit, že v tom člověk není sám. Většina pak i přispívá do diskusí na fóru nebo individuálních konverzací v chatu. Participantů uvádějí, že fórum je pro ně způsobem, jak se seznámit s jinými asexuály, a o to mají zájem. Jejich přístup k těmto vztahům se lišil tím, zda je pro ně podstatné udržovat takové vztahy na živo a setkávat se, nebo je stačí ponechat ve virtuálním světě. Jediný, kdo necítí žádnou potřebu přátelení se, je Cyril. Dokládá, že má bohatou síť přátel již z minulosti a teď – v 50 letech – nemá potřebu si hledat nové, zvlášť když se jako asexuál identifikuje teprve krátce. Erika a Adam udržují konverzace s jinými asexuálními lidmi přes chat a nepovažují za nutné tyto lidi potkat na živo. Jak říká Erika:

Potřebuji lidi, kteří to se svou (ne)orientací mají stejně jako já, a potřebuji přátele na živo, ale stačí mi, když jsou to dvě nezávislé skupiny. Další důvod zní, že společná (ne)orientace mi nepřijde jako dostatečný základ pro přátelství – potřebuji toho mít s člověkem společného víc než jen zájem o sex. (Erika)

Mezi participanty ale převažuje názor, že asexuální přátelé jsou pro ně v životě důležití. Jedná se o lidi, kteří mohou pochopit, co prožívají, mají společné problémy, které jiní lidé úplně nepochopí. Takový vztah je pro ně tedy přínosný na základě sdílení svých pocitů. Samozřejmě platí, že asexualita k přátelství nestáčí. Ti, kteří asexuální přátele mají, dokládají, že kromě společné asexuality mají i sdílené zájmy, bez kterých by vztah nemohl existovat. Adam, který má zájem si najít takové přátele, zároveň prezentuje i obavu, že by mohlo dojít k propojení asexuálních a „neasexuálních“ kamarádů:

Co se týká kamarádkých vztahů, tak i ty bych rád s někým navázal, hlavně kvůli tomu, že v přítomnosti těchto lidí bych se nemusel přetvařovat nebo si něco vymýšlet apod. Na druhou stranu nevím, jak bych reagoval, kdyby došlo k případnému setkání asexuálních kamarádů a normálních kamarádů. Z toho bych měl trochu obavy. (Adam)

Lidé mají ke své „kategorii odlišnosti“ často rozporuplný vztah. Vědí, že se jedná o skupinu lidí, jíž jsou součástí. Pokud má ale tato skupina i jiné zásadní charakteristiky, mohou mít problém se s ostatními ztotožnit (Goffman, 2003, s. 50). Každý je jiný a asexualita je jen jedním ze společných pojetí k přátelství.

„Komunita“ asexuálů

Téměř všichni participanti si na fóru vytvářejí sítě kontaktů, i když asexual.cz se jako komunitní portál neprezentuje. Mým dalším cílem bylo tedy zjistit, jestli podle nich tato síť vytváří komunitu asexuálních lidí. U této otázky je nutné brát v potaz, že každý může konstruovat termín komunita trochu odlišně podle toho, co konkrétně pro něho představuje. Jejich přístupy se však příliš neliší a názor na existenci komunity v České republice (a na Slovensku) je obdobný. Nejlépe to vystihuje Karel, který říká, že fórum je „něco jako komunita“, jak dále dokládá:

Spíš vnímám ty fóra jako takový způsob, kde se ti lidé můžou najít a zjistit, že v tom nejsou úplně sami, do té doby má člověk pocit, že nikam nezapadá, a pak objeví to fórum a ne, že by se stal vyloženě součástí komunity, ale chodí tam, aby neměl pocit, že je v tom sám. (Karel)

Podobně uvažují i ostatní. Někteří fórum jako komunitu pojmenovávají, jiní ne, ale podstata fóra je pro ně většinou stejná. Je pro ně místem porozumění, kde se mohou propojit, což pro ně má částečně komunitní význam. Jako problém uvádějí, že na fóru je spousta uzavřených introvertních lidí, kteří spíš udržují asexualitu neviditelnou. „Spojuje to ty lidi a vím, že tam občas proběhne nějaké pojdme se sejt, ale furt to nevnímám, jakože by to byla komunita, že bychom se scházeli pravidelně a sdíleli víc.“ (Dana)

Vztah ke komunitě je dán tím, co dotyčnému komunita přináší, kolik toho členy pojí. Důležitá je organizovanost skupiny, která má určitou tradici a je stabilní (Goffman, 2003, s. 50). To se ukazuje u asexuálních lidí jako stěžejní problém. Přesto, že cítí potřebu vzájemného propojení, nebudují stabilní skupinu. Jenkins mluví v souvislosti s komunitou o sociální identitě jedince. Ta je založena na „podobnosti a odlišnosti“. Pro formování sociální identity jsou podstatné obě složky. Identita je tvořena podobností s jinými lidmi, zároveň se ale vymezuje vůči jejich odlišnostem (Jenkins, 2008, s. 20). V rámci lidské kolektivity je podstatným pojítkem s ostatními podobnost, solidarita, pocit sounáležitosti a komunity. Vytváří pocit „my“. Vědět, kdo je kdo, je procesem klasifikace, pouhá odlišnost identitu nevytváří (Jenkins, s. 21–23). Participanti mého výzkumu vzájemnou podobnost cítí, ale ne dostatečně silnou. Jak zmínili Karel a Dana, fórum jim poskytuje podporu a nabízí možnost se propojit. Uživatelé fóra jsou však často uzavření lidé a vazby mezi sebou vytvářet tolik nechtějí. Chybí jim sounáležitost i komunitní cítění. Kolektivní identita je mezi nimi v České republice slabá, což souvisí s jejich neviditelností ve společnosti.

Neviditelnost asexuálů ve veřejném prostoru

Plummer už v roce 2003 zmiňoval internet jako nový veřejný prostor. Jedná se o místo, kde lidé mohou sdílet i citlivá témata. Jde o místo, které nikomu nepatří a dá se kdykoli opustit. Jedinec se nemusí představovat ani odkrývat svoji identitu. Digitální komunikace je nezávislá. Na internetu je mnohem snazší prosazovat do veřejné diskuse citlivá témata, jako je i sexualita (Plummer, 2003, s. 79–82). Veřejný prostor je konstruován tak, že pomáhá vyzdvihovat a řešit témata zájmu. Plummer popisuje kroky, které musí být učiněny, aby konkrétní veřejný prostor vznikl. Především jde o to se někde objevit, otevřít téma. Dále je nutné vytváření identity skrze vyprávění příběhů. Dalším krokem je vytvoření komunity, kde se identity upevňují, a nakonec se vytvoří kultura veřejného problému. Na základě toho vznikají komunity, které jsou spjaté se sociálním hnutím. Podobně je to například s gay a lesbickou menšinou, která se tímto způsobem prosadila (Plummer). K tématu se vyjadřují i Hanckel a Morris, kteří zmiňují, že online prostor nabízí pocit sounáležitosti, místo pro sdílení, ale i případné budování politické participace. *Queer* online komunity mají navíc mentorskou funkci. Zkušenější účastníci pomáhají mladším v pochopení vlastní identity a poskytují jim v tomto ohledu podporu (Hanckel a Morris, 2014). Tyto kroky se ukázaly být zásadní i pro asexuální lidi – před rozšířením internetu byli zcela neviditelní, neexistovalo žádné speciální fórum, neměli kde řešit svoje sdílená témata.

Sloboda jako nástroj zviditelnění gayů a leseb zmiňuje *coming outy* slavných lidí, kteří normalizují homosexualitu a zviditelňují ji svým vlivným postavením (Sloboda, 2010, s. 6). Podobně to vnímá i Gabriela, která vidí možnost osvěty společnosti ohledně asexualitě díky televizi a asexuálním postavám v seriálech. Sama se dozvěděla o asexualitě na internetové diskusi o seriálu Sherlock⁷. V komentářích o seriálu narazila na spekulace, jestli není hlavní postava seriálu asexuální.

Zcela zásadním veřejným prostorem je ale internet. Například AVEN vznikl až díky němu. Tato internetová síť se prezentuje jako komunita s cílem zviditelnění asexualitě ve společnosti a edukace asexuálních lidí i širší společnosti ohledně daného tématu. Česká odnož však tyto ambice nemá, zřizuje fórum, které sdružuje asexuální jedince, vzájemně jim umožňuje se mezi sebou propojit a sdílet své problémy a další témata. Tento portál tedy splňuje určité principy sexuální komunity, avšak s minimálními aktivistickými tendencemi a vstupováním do veřejného prostoru s cílem zviditelnění tématu. Jak zmínila Helena, asexuální lidé by chtěli být více vidět, ale aby pro to nemuseli nic dělat.

Filip, Erika a Igor jsou toho názoru, že dokud tématu někdo nedá odborný rámec, nikdy nebudou asexuální lidé pořádně zviditelněni. Problém podle nich tkví v tom, že se tématu příležitostně věnují převážně lifestyle magazíny a podobně orientované weby. Participant ale necítí, že by to na společnost mělo dostatečně informativní vliv. Pokud by bylo téma v médiích prezentováno na zá-

⁷ <https://www.csfd.cz/film/281729-sherlock/prehled/>

kladě provedeného výzkumu o asexualitě, věří, že by asexualitu veřejnost mohla začít brát seriózně. Články, které nejsou vědecky podloženy, neberou lidi podle participantů příliš vážně.

Tak tam byl nějaký manželskej pár, došli vlastně k tomu, že je to oba nebaví, tak s tím přestali, a teď se jen mazlej, a že život je mnohem lepší a zajímavější. Už mezi nima není to, co mezi nima bylo, ta divná věc, kterou nemohli pojmenovat. Tak pak pod tím byla diskuse poměrně dlouhá a nepochopil to vůbec nikdo. 40 % lidí nadávalo, nevím proč. (Igor)

Participantů se zároveň shodují, že zviditelnění asexuality není tolik důležité pro ně, ale především pro ty, kteří svoji (a)sexualitu teprve objevují. Cílem je dostatečná obeznámenost veřejnosti o existenci a významu termínu asexualita.

Ale jako ono to není kvůli těm heteronormativním, ale kvůli těm, který v sobě hledají tu identitu a nevědí, že ta asexualita existuje, a potřebují to zjistit. Ten jeden kluk, se kterým se bavím teď, tak tomu je 38 a teď prostě před půl rokem zjistil, že něco takovýho existuje, a teprve se s tím identifikoval. A to mi přijde hrozně smutný, až pomalu ve čtyřiceti najít sám sebe. Kdyby se o tom pojmu vědělo, tak mnoho lidem se uleví, že jo, to jsem já, je to v pohodě, jsou i jiní lidi, že kvůli tomu se má dělat osvěta. (Helena)

V každém případě dává internet asexuálním lidem možnost hledat porozumění. Poskytuje odpovědi na jejich otázky a cestu k tomu změnit svoje postavení mezi ostatními sexuálními menšinami. Jak zmínila sama Helena, kamarádí se s bisexuálkou a jako součást pouta tohoto přátelství vnímá i to, že ani bisexuálům lidé nevěří, že skutečně existují. Yoshino zmiňuje ve svém výzkumu bisexualitu, že problém s onou neviditelností je ten, že není součástí kulturního ani sémiotického materiálu společnosti – stejně jako asexualita. Uvádí, že definování sexuální orientace se stále člení především na heterosexuální a homosexuální. Už před více než 70 lety byl proveden výzkum o sexuální historii lidí, na základě něhož byl vytvořen škálový diagram, známý jako Kinseyho škála, s kontinuem od 0 do 6. V něm 0 indikuje plně heterosexuální chování a touhu a 6 plně homosexuální chování a touhu (Drucker, 2012, s. 244). Definována byla ale i skupina „X“, která do zmíněného kontinua nezapadá. Skupina „X“ označuje lidi, kteří „nemají žádné sociálně-sexuální kontakty nebo reakce“ (Kinsey et al., 1948, s. 656). Výzkum dokázal, že nejsou jen dvě striktní kategorie orientací, do kterých jedinec musí zapadat, ale kontinuum. Přesto neměl na binární přemýšlení lidí o sexualitě významný dopad. Problémem neviditelnosti bisexualitu je zakořeněné používání dichotomie heterosexuál/homosexuál (Yoshino, 2000, s. 53–55). Podobný problém je patrný i u asexualitu. Heterosexualita se vylučuje s homosexualitou. Asexualita ani bisexualita ne, pojmy jsou pak vnímány jako nestabilní. Zde je opět patrná podobnost s jednou z dalších sexuálních menšin. Stejně jako Yoshino zmiňuje neexistenci kulturního zakořenění bisexualitu, asexualita čelí podobnému problému.

Viditelnost stigmatu, respektive veřejná obeznámenost, je pro jedince zásadním tématem. Pokud stigma není na první pohled patrné, dotyčný musí zvolit strategii, jak bude o své odlišnosti mluvit, jak ji představí ostatním. Goffman uvádí, že pro informování o stigmatu je klíčové, jak moc je s ním veřejnost obeznámena. Je nutné dělat rozdíl mezi viditelností – tedy zda je odlišnost na pohled rozpoznatelná – a tím, jak moc se o stigmatu ví – tedy jak je veřejnost informovaná (Goffman, 2003, s. 61–62). Fyzická viditelnost vede k povědomí veřejnosti, se skrytým stigmatem je to komplikovanější. V případě asexualita většinová společnost často pojem nezná nebo mu dává mylný význam. Jak zmiňuje Goffman, to, jaké „dešifrovací schopnosti“ má veřejnost, je klíčové. Jde tedy o to, jakým způsobem člověk dokáže na druhém poznat onu odlišnost – v případě asexualita, jak jí je schopen porozumět. Rozdíl může být mezi laiky a odborníky. Lékař dokáže podle fyziologických znaků rozpoznat na člověku určité onemocnění, většinová společnost ale ne. Stejně tak by lékař (v tomto případě konkrétně psychiatr či sexuolog) měl být schopen pomoci člověku v hledání jeho sexuální identity. Pokud ani odborná veřejnost není dostatečně kompetentní, nemá tedy „dešifrovací schopnost“, neexistují pevné základy pro zviditelnění asexualita. Participanti sami uvádějí možnosti zviditelnění asexualita, někteří vidí i naději v osvětě společnosti díky internetu, v současné době je však situace spíše statická a čeští asexuální lidé zůstávají společensky neviditelní.

Závěr

Cílem této práce bylo zjistit, jak asexuální lidé konstruují svou sociální identitu. V heteronormativní společnosti se ostatní sexuality musí vůči heterosexuality vymezit. To se týká i asexualita, která čelí stigmatizaci a neporozumění, ať už ze strany odborníků, tak širší veřejnosti.

Výzkum poukazuje na to, že v některých ohledech se životy asexuálních lidí podobají lidem dalších sexuálních menšin. Patrné je to už při procesu *coming outu*. Musí projít uvědoměním si své odlišnosti, svěřit se ostatním nebo o své sexualitě mlčet. Především čelí tlaku společnosti ohledně navazování tradičních partnerských vztahů, které z principu zahrnují i sex. Všichni moji participanti mají zkušenost se zmíněným portálem asexual.cz. Ten je pro ně kromě diskutování jejich problémů na fóru také klíčovým místem pro hledání asexuálních přátel. Pro naprostou většinu z nich je důležité mít nějaké asexuální přátele, protože mají pocit, že nikdo jiný skutečně nepochopí, jaké to je být v jejich kůži. Ti, kteří mají zájem o hledání partnerů či partnerek, uvádějí, že online prostor je pro ně zásadní, protože se nemají kde jinde seznamovat. Situace navazování vztahů je pro ně oproti heterosexuálním lidem značně komplikovanější. Neví, kde jinde na potenciální partnery nebo partnerky narazit, a často jsou ohledně své budoucnosti v partnerském životě skeptičtí. Asexuální lidé nejsou politizovanou skupinou, což se ukazuje být jedním z důvodů, proč nevytvářejí komunitu nebo hnutí. Jisté iniciativy pro zviditelnění asexualita již proběhly, přesto alespoň zatím není mož-

né na našem území mluvit o sociálním hnutí nebo aktivismu. Problém je patrný z nejednotnosti asexuálních lidí a absence vůdčí postavy nebo skupiny lidí, kteří by skutečně měli za cíl zasadit se o zviditelnění asexuálů a asexuálek a informovat veřejnost o tom, že existují.

Pro budoucí vědecké práce by byl zajímavý výzkum mezi asexuálními lidmi staršími 50 let, kteří dospívali bez internetu, a tedy i bez snadněji dostupných informací o asexualitě. Mezi životními příběhy participantů je patrný generační rozdíl daný větší dostupností informací v dnešní době. Naprostá většina participantů zjistila informace o asexualitě právě z internetu, což dříve nebylo možné. Nabízí se tedy např. otázka, jestli asexuální lidé před digitální revolucí žili spíše sami, nebo vstupovali do manželství z důvodu tlaku a očekávání společnosti.

NELA ANDRESOVÁ je doktorandkou sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na téma rodiny, genderu a sexuálních menšin.

Literatura

- AVEN. (n.d.). *About AVEN*. The Asexual Visibility and Education Network. Navštíveno 11. 4. 2018 na <https://www.asexuality.org/?q=about.html>
- Asexual.cz: Informační a diskusní portál o asexualitě. (n.d.). Navštíveno 29. 11. 2018 na <https://www.asexual.cz/forum/index.php>
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době* (2. vyd.). Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Mladá fronta.
- Bogaert, A. F. (2012). *Understanding Asexuality*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Bogaert, A. F. (2015). Asexuality: What It Is and Why It Matters. *The Journal of Sex Research*, 52(4), 362–379. <https://doi.org/10.1080/00224499.2015.1015713>
- Clarke, V. a Braun, V. (2013). Teaching Thematic Analysis: Overcoming Challenges and Developing Strategies for Effective Learning. *The Psychologist*, 26(2), 120–123.
- Decker, J. S. (2014). *The Invisible Orientation: An Introduction to Asexuality*. Carrel Books, an imprint of Skyhorse Pub.
- Drucker, D. J. (2012). Marking Sexuality From 0–6: The Kinsey Scale in Online Culture. *Sexuality and Culture*, 16(3), 241–262. <https://doi.org/10.1007/s12119-011-9122-1>
- Fafejta, M. (2016). *Sexualita a sexuální identita: Sociální povaha přirozenosti*. Portál.
- Goffman, E. (2003). *Stigma: Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gottschalk, S. (2020). Accelerators, Amplifiers, and Conductors: A Model of Tertiary Deviance in Online White Supremacist Networks. *Deviant Behavior*, 41(7), 841–855. <https://doi.org/10.1080/01639625.2020.1734746>
- Hanckel, B. a Morris, A. Finding Community and Contesting Heteronormativity: Queer Young People's Engagement in an Australian Online Community. *Journal of Youth Studies*, 17(7), 872–886. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.878792>

- Havelková, H. a Oates-Indruchová, L. (eds.). (2015). *Vývolastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. Taylor & Francis.
- Katz, J. N. (2013). Vynález heterosexuality. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 14(2), 4–13.
- Kim, E. (2011). Asexuality in Disability Narratives. *Sexualities*, 14(4), 479–493.
<https://doi.org/10.1177/1363460711406463>
- Kinsey, A. C., Martin, C. E. a Pomeroy, W. R. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. W.B. Saunders. <https://doi.org/10.1097/00005053-194903000-00016>
- Meho, L. I. (2006). E-mail Interviewing in Qualitative Research: A Methodological Discussion. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57(10), 1284–1295. <https://doi.org/doi:10.1002/asi.20416>
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada.
- Plummer, K. (2003). *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. University of Washington Press.
- Prybylo, E. (2019). *Asexual Erotics: Intimate Readings of Compulsory Sexuality*. The Ohio State University Press Columbus.
- Ryan, G. W. a Bernard, H. (2003). Techniques to Identify Themes. *Field Methods*, 15(1), 85–109. <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1525822X02239569>
- Sedláček, L. (2009). Asexualita v kontextu genderových stereotypů a očekávání. In D. Topinka, P. Zahrádka, M. Foret, M. Fafejta a J. Hrabal (eds.), *Kultura média komunikace / Speciál: VYPRÁVĚNÍ – IDENTITA – DIFFERENCE*, Vybraná témata kulturních studií (s. 107–120). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Sherlock. (n.d.). Česko-Slovenská filmová databáze.
<https://www.csfd.cz/film/281729-sherlock/prehled/>
- Sloboda, Z. (2010). Specifics of the Contemporary Czech Homosexual Community: History, Evolution and Ambivalences. In G. Clarke, F. McQueen, M. Pnacekova a S. Sahli (eds.), *Examining Aspects of Sexuality and the Self* (s. 1–19).
https://doi.org/10.1163/9781848880207_002
- Tiefer, L. (1995). *Sex Is Not a Natural Act and Other Essays*. Westview Press.
- Yoshino, K. (2000). The Epistemic Contract of Bisexual Erasure. *Stanford Law Review*, 51(353), 356–461. <https://doi.org/10.2307/1229482>
- Yule, M. A., Brotto, L. A. a Gorzalka, B. B. (2015). A Validated Measure of No Sexual Attraction: The Asexuality Identification Scale. *Psychological Assessment*, 27(1), 148–160.
<https://doi.org/10.1037/a0038196>
- Zvěřina, J. a Malina, J. (2002). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů: Sexuologie pro antropology*. Nadace Universitas Masarykiana.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

KORUPCE VE VYBRANÝCH SEKTORECH V ČESKÉ REPUBLICE A MOŽNOSTI JEJÍHO SNÍŽENÍ

Souhrnná výzkumná zpráva k projektu TL05000011

Kristýna Bašná, Radim Bureš, Dalibor Fadrný,
Jaroslava Pospíšilová

Souhrnná výzkumná zpráva obsahuje popis projektu, jeho metodologii a analýzu výsledků výzkumu přímé a nepřímé zkušenosti s korupcí v různých sektorech České republiky. Zaměřuje se na sektory školství a vědy, zdravotnictví, sportu, veřejných zakázek, exekucí a stavebního a územního řízení, v každém sektoru popisuje stav a formy korupce a nabízí doporučení pro zlepšení situace s korupcí. Souhrnná výzkumná zpráva také obsahuje popis metodiky měření korupce a konkrétní doporučení pro replikaci tohoto výzkumu.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2023
123 s.
ISBN (pdf) 978-80-7330-416-4

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

2023

Publikace je k dispozici na https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/korupce_ve_vybranych_sektorech_v_ceske_republice_a_moznosti_jejeho_snizeni.pdf

T A

Č R

Ministerstvo spravedlnosti
České republiky

K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let*

MARTINA KAMPICHLER^{o**}

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

What Is Early Childhood Education and Care For? How ECEC for Children up to the Age of Three Is (Not) Discussed in the Czech Republic

Abstract: Institutional day care for children up to the age of three (early childhood education and care – ECEC) is a topic that has repeatedly provoked emotional debates in the Czech Republic (CR). However, reflection on the conceptual-content aspect of ECEC is largely missing. The article therefore focuses on this neglected area. Following Foucault's concept of governmentality, the article analyses ECEC debates from the perspective of ECEC regimes of practices as re/producing thematically specific and historically constituted assemblages of how ECEC is or ought to be done in the CR. In doing so, it answers the following questions: What ECEC regimes of practices figure in Czech ECEC debates from the 1990s to the present? What transformations and continuities can be identified from an analysis of regimes of practices? What are their implications for the ECEC system in the CR? The analysis identifies four different ECEC regimes of practices: as a socialist evil that needs to be overcome; as a service that is not a concern of the state; as a private tool for reconciling work and private life; and as a publicly funded service for reconciling work and private life. A key element of continuity in these regimes of practices is the neglect of the conceptual-content aspect of ECEC and the related absence of a pedagogical discourse that would legitimise ECEC services in terms of their benefits for children. Thus, the way how ECEC for children up to the age of three is conceptualized as a public service in the CR remains limited to the economic purposes of ECEC services.

Keywords: ECEC for children up to the age of three, child groups, work-life balance, pedagogy, creches, postsocialist development

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 5: 481–505

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.048>

* Článek vznikl v rámci projektu *Pedagogika raného věku v institucích denní péče v České republice* (TL02000306) se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA. Děkuji recenzentkám/recenzentům článku za podnětné připomínky.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Martina Kampichler, Ph.D., Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31a, 603 00 Brno, e-mail: kampichler@ped.muni.cz.

© Autorka, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Institucionální denní výchova a péče o děti ve věku do tří let (v rámci článku používám pojem raná výchova a péče¹, dále RVaP) je téma, které v České republice (dále ČR) vyvolává opakovaně emotivní debaty, a to už 30 let. V devadesátých letech minulého století vyzdvihla rodinná politika exkluzivní úlohu rodiny – především matky – v péči a výchově dětí ve věku do tří let, což postupně – ve spojení s dalšími faktory – vedlo k likvidaci sítě jeslí. Důraz na nenahraditelnost osobní péče matky zůstal poměrně dlouho klíčovým argumentem proti státní (finanční) podpoře zařízení RVaP. Až v posledních 10 letech se veřejná debata částečně posunula, především v souvislosti se zavedením dětských skupin (dále DS) a jejich prezentací jako nástroje ke sladování pracovního a soukromého života. DS však zůstaly po celou dobu soukromou záležitostí rodičů, podporovanou nikoli ze státního rozpočtu, ale ze strukturálních fondů EU. K systémovému řešení včetně veřejného spolufinancování RVaP došlo po sametové revoluci až v roce 2021. Na tomto vývoji je pozoruhodné, že v rámci opakujících se diskusí a souvisejícího systémového ne/řešení RVaP v ČR v uplynulých 30 letech nedošlo k reflexi pojetí RVaP. Stále dokola se točily kolem otázky – *raná výchova a péče: ano, či ne?* Reflexi systémové, institucionální, koncepční a organizační stránky RVaP se prozatím do velké míry vyhnula jak veřejná debata, tak i odborný (pedagogický) diskurz.

Tento článek se proto věnuje systémovému ne/řešení RVaP z hlediska následujících opomenutých otázek: Jaká pojetí RVaP figurují v souvisejících debatách? Jaká úloha se připisuje RVaP? Jaké požadavky by měl splňovat pečující personál? V návaznosti na Foucaultův koncept *governmentu*, kterým je článek rámován teoreticky, je cílem prezentovaných úvah poukázat na to, že současné systémové ne/řešení RVaP v ČR vychází z řady předpokladů (o RVaP, o dětech a rodičích atd.), které se zatím ve veřejné a politické debatě nereflektovaly. Zůstaly v ní nezpochybněné samozřejmosti, které však spoluvytvářejí nejen vnímání RVaP napříč společnostmi, ale především její politické řešení. Jde tedy o zviditelnění těchto základních předpokladů systémového ne/řešení RVaP tak, aby se dostaly do veřejné a politické debaty. K tomuto účelu článek analyzuje proměny a kontinuity systémového ne/řešení RVaP v ČR od devadesátých let 20. století do současnosti. Toto široké zaměření dovoluje analyticky překračovat konkrétní debaty a soustředit se na roli, kterou v nich hrají různá pojetí RVaP. Umožňuje tak lepší porozumění tomu, jak se v ČR (politicky) ne/diskutuje o službách RVaP pro děti do tří let a jaké dopady toto zaměření má na vývoj systémového ne/řešení RVaP.

Východisko článku tvoří sociologicko-pedagogický pohled na služby RVaP, který je k tomuto tématu klíčový v současných mezinárodních publikacích (např. Council of the European Union, 2019; Vandenbroeck, 2020). Z tohoto hlediska služby RVaP neplní pouze ekonomickou funkci (ve smyslu hlídání dětí za účelem podpory návratu jejich rodičů na pracovní trh), ale představují – na základě pe-

¹ V tomto článku používám pojem *raná výchova a péče* k označení (1) tematické oblasti institucionální denní výchovy a péče o děti ve věku do tří let, (2) práce s dětmi této věkové skupiny v příslušných zařízeních a (3) systémového zakotvení této oblasti.

dagogického zakotvení – smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče a mohou tak plnit širší spektrum funkcí jak pro rodiče, tak pro děti.

V rámci ČR je toto uchopení RVaP nové². Poukazuje jednak na důležitost řešit téma v rámci pedagogiky a jednak navazuje na existující sociologicko-politologické analýzy k danému tématu. Ty přistupují k péči o nejmenší v ČR především skrze analýzu rodinných politik a situace žen na pracovním trhu (srov. např. Hamplová et al., 2003; Hašková a Dudová, 2017; Hašková a Saxonberg, 2016; Hašková a Uhde, 2009; Hašková et al., 2012; Höhne, 2008; Kampichler a Kispéter, 2014; Křížková a Vohlídalová 2009; Kuchařová a Nešporová, 2019; Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; Saxonberg a Sirovatka, 2006; Saxonberg et al., 2012). Poskytování institucionální RVaP je v těchto pracích často chápáno jako klíčový nástroj sladování pracovního a soukromého života. Řeší sice i další témata (např. souvislosti s genderovými, sociálními a vzdělávacími nerovnostmi nebo institucionální bariéry rozvoje RVaP), uchopení RVaP však zůstává ukotveno v rámci rodinných politik, kde RVaP plní především podpůrnou funkci pro rodiče. Kladou důraz mimo jiné na rozsah poskytované péče (dostupné kapacity) a její kombinace s dalšími opatřeními rodinné politiky, jako jsou rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek. Charakteristickými prvky těchto analýz je jednak propojení s historickou analýzou a poukazování na „path-dependency“ historického vývoje (např. Hašková a Dudová, 2017; Hašková a Saxonberg, 2016; Hašková a Uhde, 2009; Hašková et al., 2012; Saxonberg et al., 2012) – tzn. jak dřívější politická rozhodnutí (především z dob socialistického Československa) předurčují současnou situaci – a jednak analýza situace žen (nejen) na pracovním trhu, jejich priorit a potřeb z hlediska sladování pracovních a pečovatelských povinností včetně mapování současných možností (srov. např. Hamplová et al., 2003; Höhne, 2008; Kampichler a Kispéter, 2014; Křížková a Vohlídalová, 2009; Kuchařová a Nešporová, 2019; Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; Saxonberg a Sirovatka, 2006).

Z hlediska komplexního uchopení RVaP v ČR však mají tyto práce svá omezení plynoucí z jejich zaměření na ekonomickou funkci RVaP jakožto nástroje k podpoře zaměstnatelnosti žen. Podpora sladování pracovních a pečovatelských povinností žen je přitom jen jedna z funkcí, kterou služby RVaP mohou plnit, a vychází ze specifického pojetí RVaP. Zatímco služby pro děti ve věku od tří do šesti let byly téměř od svého vzniku na konci 19. století definovány jako vzdělávací, u RVaP to tak není. Peter Moss (2003, 2006; srov. také Moss a Petrie, 2005) upozorňuje na to, že koncepční uchopení RVaP lze dělit do dvou základních diskurzů: první, který Moss označuje jako *childcare discourse* (diskurz péče o dítě), vidí RVaP především jako sociální služby, které dětem nahrazují rodičovskou péči v době ekonomické aktivity jejich rodičů a v rámci společnosti plní ochrannou (hlídací) a také ekonomickou funkci. Bývají systémově, institucionálně, koncepčně

² Z hlediska historického vývoje však na absenci pedagogického zakotvení RVaP v ČR ve své komparativní studii (ČR a Francie) upozornily už Hašková a Dudová (2017).

a organizačně oddělené od pedagogicky zakotveného předškolního vzdělávání. Druhý diskurz nazývá Moss *pedagogical* (pedagogický) a charakterizuje ho jako integrovaný přístup, v rámci kterého služby RVaP plní nejen ochrannou (hlídací) funkci s ekonomickým efektem (zapojení žen-matek do pracovního trhu), ale jsou také systémově, institucionálně, koncepčně a organizačně nastavené tak, aby plnily i funkce pro děti jako smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče. V rámci tohoto diskurzu je RVaP propojená s předškolním vzděláváním nejen systémově a koncepčně, ale často i institucionálně a organizačně – v tom smyslu, že děti před dosažením školního věku chodí pouze do jedné instituce. Uvedené diskurzy lze chápat jako dva konce pomyslného kontinua, pomocí kterého lze charakterizovat různá historická, ale i současná, vzájemně se odlišující lokální pojetí RVaP.

Z historického hlediska bylo původní pojetí RVaP spojeno především s ochranou tělesného zdraví dětí na základě medicínského přístupu k péči v době ekonomické aktivity jejich matek. Jesle vznikly v půli 19. století na základě moralizujícího, charitativního a lékařského diskurzu s cílem zamezit dětské úmrtnosti. Cílovou skupinu tvořily chudé dělnické ženy, jejichž pečovatelské praktiky byly vnímány jako nedostatečné (srov. např. La Berge, 1991; Prochner, 2003; Vandenbroeck, 2006, 2020). V dobovém vnímání představovala ekonomická aktivita žen především sociální problém a jesle představovaly nutné zlo k řešení tohoto problému. Zároveň panovalo přesvědčení, že profesionální, medicínsky uchopená péče vytvoří pro děti v jeslích lepší podmínky, než jaké jim poskytují jejich chudé a nehygienické rodinné poměry. Francouzský model jeslí se rozšířil do řady evropských zemí i do Spojených států (Kamerman, 2006; La Berge, 1991; Prochner, 2003). Pojetí RVaP se však postupně proměnilo, jednak v návaznosti na společenské vnímání zapojení žen-matek do pracovního trhu a jednak v souvislosti s vývojem vědeckých poznatků, především v oblastech dětské a vývojové psychologie, ale také v pedagogice. Klíčovou roli hrála např. teorie vazeb Johna Bowlbyho, která ve své rané verzi na jedné straně posílila vnímání jeslovské péče jako nouzového řešení, na druhé straně byla klíčová pro překonání medicínského pojetí péče se svým důrazem na tělesné zdraví a hygienické podmínky (Kamerman, 2006; Martin-Korpi, 2007). Jeho vyzdvihnutí klíčové role mezilidských vztahů ve vývoji dětí totiž vytvořilo důležitý základ pro psychologicko-pedagogické pojetí RVaP (Berth, 2021; Bowlby a World Health Organization, 1952).

V Československu došlo už v průběhu padesátých let k četnějšímu a společensky akceptovanému zapojení žen do pracovního trhu, v nesocialistických evropských zemích lze tento vývoj pozorovat především v průběhu sedmdesátých let. V této souvislosti se liší nejen čas, kdy došlo k rozšíření kapacit jeslí, ale také fakt, jestli a jak se proměnilo koncepční uchopení RVaP. Vzhledem k tomu, že se vývoj v tehdejší Československu klíčovým způsobem lišil od vývoje v nesocialistických evropských zemích, představuje článek tato specifika českého vývoje podrobněji v úvodu empirické části (jako historický kontext výsledků skutečně analýzy).

Když v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století začaly v západních ze-

mích vstupovat ženy ze střední třídy ve větším počtu na pracovní trh a požadovat služby péče o děti, pojetí RVaP se začalo výrazně měnit. V řadě zemí došlo k uznání služeb RVaP jako legitimního nástroje sladování pracovních a pečovatelských povinností, který není pouze nouzovým řešením pro malou skupinu (potenciálně problematických) žen, ale tvoří řešení pro podstatnou skupinu žen (pojetí *RVaP jako nástroje ke sladování pracovního a soukromého života*). Konceptně a obsahově tak začal postupný posun směrem k pedagogickému diskursu (Moss 2006; Vandenbroeck, 2006, 2020). V některých zemích došlo např. k úpravám v obsahu, organizaci a praktickému poskytování RVaP, např. k přechodu od rozděleného systému (rozlišujícího věkové skupiny 0–3 a 3–6 let) k integrovanému systému, zvýšení počtu poskytovaných míst a/nebo ke koncepčním změnám, které navazovaly na nejnovější poznatky vývojové psychologie a pedagogiky (např. Švédsko, Dánsko, Francie; srov. Hašková a Dudová, 2017; Moss, 2006; Vandenbroeck, 2020). Tyto změny lze shrnout do pojetí *RVaP jako smysluplného doplnění rodinné výchovy a péče*, v rámci kterého se začal klást větší důraz na funkce pro děti. V tomto duchu se prezentují i současné aktivity mezinárodních a nadnárodních organizací, jako jsou OECD a EU, které podle Rostgaard (2018) prosazují RVaP jako globální politickou agendu a vnímají ji optikou sociálních investic jako účinný politický nástroj ve znalostní společnosti. Tento přístup lze shrnout do pojetí *RVaP jako vysoce kvalitní služby pro všechny děti*. Tyto organizace zdůvodňují podporu RVaP jako efektivní sociální investici a cestu k integraci a vyrovnání sociální nerovnosti. Veřejné financování RVaP vnímají jako prevenci nebo rané intervence k řešení sociální nerovnosti. Tento přístup vychází z předpokladu, že se státu tato raná podpora (nejen znevýhodněných) dětí vyplácí více než pozdější intervence (Heckman, 2006). V tomto pojetí má RVaP nejen ekonomickou funkci (ve smyslu podpory návratu žen-matek na pracovní trh), ale očekává se, že bude čím dál víc plnit i výchovnou a vzdělávací funkci a tím také rozšířenou sociální funkci. Jde přitom o podporu rovnocenného zapojení dětí v různých životních situacích a s odlišnými životními zkušenostmi (dětí s odlišným mateřským jazykem, s migrační zkušeností, pocházející z odlišných kulturních nebo sociálně znevýhodněných kontextů) a s různými specifickými potřebami a vyrovnání jejich vzdělávacích a životních možností. V důsledku toho je v současnosti předmětem politického zájmu těchto organizací nejen počet míst, ale také jejich kvalita a dostupnost (Council of the European Union, 2019; European Commission, 2021).

Následné výzkumné otázky článku navazují na tuto rozmanitost pojetí RVaP:

- Jaké režimy praktik RVaP figurují v českých debatách o systémovém ne/řešení RVaP?
- Jaké proměny a kontinuity lze na základě analýzy režimů praktik identifikovat v rámci debat o systémovém ne/řešení RVaP v ČR od devadesátých let 20. století do současnosti?
- Jaké dopady mají identifikované režimy praktik na současné systémové řešení RVaP v ČR?

Teoretická východiska a metodologické úvahy

Z teoretického hlediska vychází analytický přístup, který tento článek prezentuje, z toho, že podoba služeb RVaP, jejich funkce, postavení ve společnosti, představy o jejich organizaci a jejich praktická realizace, stejně tak jako expertní vědění, které tuto oblast rámuje a legitimizuje, jsou mezi sebou úzce propojeny a vyvíjejí se v rámci historicky se měnících struktur *governmentality* a zároveň je (re)produkují (srov. např. Ailwood, 2003; Millei, 2014). *Governmentalita* představuje koncept, který v sobě spojuje vícero Foucaultových dílčích oblastí analýzy: (1) vztahy mezi mocí, věděním a pravdou; (2) formování subjektů a identit prostřednictvím technologií moci a technologií já; (3) související racionality, které legitimizují (politická) opatření (Foucault 1980, 1991, 2001). Besley a Peters (2007, s. 22) shrnují tento koncept jako „komplex kalkulací, programů, politik, strategií, úvah a taktik, které formují jednání jednotlivců ... k dosažení určitých cílů“. Proces *governmentu* podle Foucaulta znamená „řízení možností“, je to „působení na možnosti působení druhých“ neboli „strukturování možného pole působení druhých“ za účelem dosažení určitých cílů (Foucault, 2001, s. 341). Jak upozorňuje Nicolas Rose, tyto cíle neznamenají pouze „kontrolovat, podřídít, ukáznit, normalizovat nebo reformovat, ale také učinit inteligentnějším, moudřejším, šťastnějším, ctnostnějším, zdravějším, produktivnějším, poddajnějším, podnikavějším, spokojenějším, sebevědomějším, silnějším nebo jakkoli jinak“ (Rose, 1998, s. 12). Podle Deana (2010) se procesy *governmentu* projevují ve čtyřech dimenzích: (1) *Co se snažíme řídit, na co chceme působit?* (2) *Jak na to působíme, jak to řídíme?* (3) *Kým jsme, když jsme subjektem procesů governmentu?* (4) *Za jakým účelem působíme na možnosti působení druhých?* Vycházejí z určitého souboru vědění, který je legitimizuje a zároveň vymezuje diskurzivní prostor, v rámci kterého se mohou procesy *governmentu* odehrávat. Tím (re)produkují soubor vědění, z něhož vycházejí. „Režimy praktik“ pak odkazují na tematicky specifické a historicky konstituované asambláže toho, jak se určité věci dělají (Dean, 2010) (např. institucionální RVaP), a cílem jejich analýzy je porozumět jejich logice a fungování. Přitom nejde jen o izolovanou analýzu souvisejících diskurzů, expertního vědění nebo praktik, ale taky o uchopení vzájemně re/produktivních vztahů mezi diskurzivní úrovní (souborem znalostí) a úrovní konkrétních praxí a technik.

S ohledem na debaty o systémovém ne/řešení RVaP v ČR lze díky uvedenému teoretickému východisku identifikovat, jaké režimy praktik RVaP se v rámci těchto diskusí objevují, a analyticky uchopit: (1) jejich logiku, tzn. pojetí RVaP a úlohu služeb RVaP ve společnosti, (2) jejich fungování, tzn. legislativní rámec včetně požadavků na pečující personál, a (3) související soubor vědění. Nejde o odkrývání nějaké „konečné pravdy“, ale o pokus systematicky reflektovat, jak se v rámci diskusí přemýšlí o RVaP, na jaké (expertní) vědění se přitom ne/odkazuje a co z toho plyne za požadavky na zařízení RVaP a na pečující personál v nich působící. Cílem analýzy je přispět do debaty o RVaP tím, že analýza poukazuje na dosud nezpochybněné a samozřejmé předpoklady a zviditelňuje převzaté myšlení a praktiky tak, aby je bylo možné podrobit diskusi. To zname-

ná, že se v článku prezentovaná analýza soustřeďuje výhradně na opakující se diskuse kolem systémového ne/řešení RVaP a nevěnuje se praxi RVaP v konkrétních zařízeních. Režimy praktik prezentované v analýze se vztahují k pojetím RVaP, která se v českých diskusích o systémovém ne/řešení RVaP objevují a střetávají. V různých jiných kontextech se tak mohou navzájem prolínat a objevit se i v méně vyhrazených variantách. V prezentované analýze jde o identifikaci ideového základu těchto pojetí RVaP a odpověď na otázku, jaké vědění se skrývá v českých diskusích o systémovém ne/řešení RVaP reprodukuje a jaký dopad to má na současné systémové zakotvení služeb RVaP. Analýza tak necílí primárně na diskursivní uchopení celé veřejné debaty, ale na výrazné milníky systémového ne/řešení RVaP v uplynulých 30 letech a debaty s nimi spojené. Popsaný fokus představuje důležité omezení prezentované analýzy (tím že vynechá praxi v konkrétních zařízeních a také širší veřejnou debatu). Otevírá však cestu k tomu, aby se debata o systémovém ne/řešení RVaP a budoucí analýzy postupně mohly posunout od abstraktních pojetí a zobecňující otázky, jestli RVaP *ano*, *či ne*, ke konkrétní praxi aktuálních zařízení a současných potřeb rodičů a dětí.

Foucaultovo dílo do značné míry postrádá detailní rozpracování jeho vlastních metod (např. Fadyl et al., 2013; Reich a Turnbull, 2018). Jeho koncepty spíše podněcují specifické výzkumné perspektivy a otázky, poukazují na nutnost analyticky se zabývat určitými materiály a jevy a v návaznosti na to sestavit soubor otázek a systematicky ho aplikovat na vybrané materiály (Dean, 2010; Rose, 1999). Pro účely analýzy prezentované v tomto článku vznikl soubor otázek v návaznosti na výše uvedené čtyři dimenze *governmentu*. Cílem těchto otázek je směřovat analýzu k identifikaci režimů praktik RVaP, které figurují v rámci českých debat o systémovém ne/řešení RVaP, a porozumět jejich logice a fungování. Otázky jsou rozděleny do tří tematických oblastí:

(1) Pojetí RVaP a soubor vědění, ze kterého čerpá: Jak je RVaP koncepčně uchopená? Co řeší, na co působí, co řídí? V čem spočívá a jak funguje?

(2) Úloha služeb RVaP ve společnosti: Jaký úkol splňuje nabídka služeb RVaP ve společnosti? K čemu ne/potřebujeme služby RVaP v české společnosti? Jaké (politické) problémy řeší? Na jakou společenskou situaci reaguje? Pro koho je RVaP určená? Kdo jsou děti a rodiče, kteří mají nárok na ranou výchovu a péči nebo potřebují tuto službu? Co jim RVaP přináší, v čem jim pomáhá? Pro koho RVaP není a proč? Proč ne/potřebujeme služby RVaP zrovna v dané formě?

(3) Požadavky na pečující personál: Jak vypadá / má vypadat RVaP v praxi? Kdo ji může poskytovat? Kdo pracuje jako pečující personál v zařízeních RVaP? Co k tomu potřebuje za vzdělání?

České veřejné debaty o RVaP za uplynulých 30 let nejsou uceleným fenoménem, který by šlo snadno zachytit, zdokumentovat a analyzovat. Odehrávají se v různých kontextech a formách, jako jsou rozhovory, články v novinách nebo časopisech, blogy, semináře, parlamentní slyšení, konference, petice atd., v rámci kterých se široká škála různých lidí vyjadřuje k tématu institucionální RVaP v ČR. Kvůli tomu jsem svou analýzu soustředila na konkrétní milníky systémo-

vého ne/řešení RVaP v uplynulých 30 letech a debaty přímo na ně navazující – vybrala jsem následující milníky, přičemž většina z nich měla i značný přesah do širší veřejné debaty: proměny legislativního rámce jeslí a prodloužení možnosti čerpání rodičovského příspěvku v devadesátých letech; schválení prorodinného balíčku v roce 2008 a kritika barcelonských cílů v průběhu prvního českého předsednictví v EU (2009); zavedení DS; zavedení a zrušení práva na garance místa pro dvouleté děti v mateřských školách (MŠ); a vytvoření systémového řešení v rámci DS podporovaného ze státního rozpočtu.

Jako výchozí bod jsem do analýzy zahrnula především různé dokumenty legislativního procesu – např. důvodové zprávy k legislativním návrhům, pozměňovací návrhy a další dokumenty s nimi související – protože umožňují analyticky zachytit propojení mezi veřejnou debatou a legislativním procesem. Zároveň ukazují, jaká expertní vědění a pojetí RVaP se stávají součástí legislativního procesu. V tomto přístupu jsem však narazila na problém, že se v průběhu zahrnutého období změnila podoba důvodových zpráv – např. důvodová zpráva k zákonu č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, který zavedl prodloužení možnosti čerpání rodičovského příspěvku na čtyři roky, prezentuje jen obecné principy bez konkrétního zdůvodnění a odkazů na expertní vědění, ze kterého vychází.

K zapojení období devadesátých let jsem si proto vypomohla existující analýzou psychologického diskurzu kritizující institucionální RVaP v devadesátých letech a na začátku nového tisíciletí, kterou prezentují Saxonberg et al. (2012). V této souvislosti identifikují skupinu konzervativně orientovaných psychologů a analyzují jejich specifické argumentační a diskurzivní strategie (Saxonberg et al., 2012, kap. 3). Na základě této analýzy jsem se rozhodla do své analýzy zapojit texty a citace Jaroslava Šturmy jako relevantní expertní vědění pro období devadesátých let, a to především z toho důvodu, že pro Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) zastával poradenskou funkci a jeho myšlenky se odrážely v tehdejší rodinné politice³ (Saxonberg et al., 2012) a tím pádem splní – aspoň základně – návaznost na legislativní proces. Budu čerpat ze dvou jeho textů k tématu: „Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte“ (Šturma, 2008), „Tragédie kolektivní výchovy“ (Šturma, 2001) a z citace Jaroslava Šturmy v textu „Hledáte jesse pro své dítě? Ještě své rozhodnutí zvažte...“ (Šturma, cit. in Labusová, 2006).

Dále jsem vybrala dokumenty související s výše uvedenými konkrétními milníky systémového ne/řešení RVaP:

- Schválení prorodinného balíčku vládou v roce 2008 a kritika barcelonských cílů v průběhu prvního českého předsednictví EU (2009): Do analýzy jsem zahrnula text prorodinného balíčku (MPSV, 2008), přepis projevu místopředsedy vlády a ministra práce a sociálních věcí Petra Nečase na neformálním setkání ministrů

³ Na toto propojení poukazuje také zapojení příspěvku Jaroslava Šturmy do semináře a souvisejícího sborníku *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů* (Belling, 2008).

pro rodinné otázky (Nečas, 2009) a text „Dvanáct bodů k snahám českého předsednictví otevřít debatu o barcelonských cílech“ (Vláda ČR, 2009).

- Zavedení DS: Důvodová zpráva k zákonu o poskytování služby péče o dítě v DS (Vláda ČR, 2014).
- Zavedení a zrušení práva na garance místa pro dvouleté děti v mateřských školách (MŠ): Odůvodnění pozměňovacího návrhu, na základě kterého se v průběhu legislativního procesu k novele školského zákona zapojilo právo na místo v MŠ pro dvouleté děti, jejichž rodiče o to jeví zájem (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, poslankyně Vlasta Bohdalová, 2016). Text petice „PANÍ MINISTRYNĚ DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ!“, která vznikla na jaře roku 2017 (Herman a Halda, 2017). Přepis slyšení, které se v únoru 2018 konalo v Senátu k této petici (Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva, 2018). Odůvodnění pozměňovacího návrhu k poslaneckému návrhu na zrušení garance míst v MŠ pro dvouleté děti (2018) (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021, 2018).
- Vytvoření systémového řešení v rámci DS podporovaného ze státního rozpočtu: Důvodová zpráva k novele zákona o poskytování služby péče o dítě v DS (Vláda ČR, 2020).

Během analýzy těchto dokumentů jsem postupovala následovně: Při opakovaném čtení uvedených dokumentů jsem vybírala pasáže, které poskytují informace ke třem výše uvedeným tematickým oblastem a souvisejícím otázkám (pojetí RVaP, úloha RVaP ve společnosti, požadavky na personál). Uvedené tematické oblasti tak fungovaly jako (teoretické) kódy a související otázky umožnily detailnější kódování. Na základě toho jsem stejně kódované segmenty mezi sebou porovnávala s cílem identifikovat tematické podskupiny, které by mohly poukázat na odlišné režimy praktik RVaP, tzn. pojetí RVaP, úloha služeb RVaP ve společnosti a požadavky na pečující personál, které jsou napojené na společný soubor vědění a navzájem se doplňují. U charakterizace identifikovaných režimů praktik a souvisejících prvků RVaP hrály důležitou roli dva výše popsané základní diskurzy RVaP, které identifikoval Moss.

Po krátké historické kontextualizaci budu následně prezentovat výsledky analýzy diskusí o systémovém ne/řešení RVaP v ČR po roce 1989 až do současnosti, přičemž představím jednotlivé režimy praktik RVaP tak, že okomentuji pojetí RVaP, úlohu služeb RVaP ve společnosti, požadavky na pečující personál a napojení na společný soubor vědění.

Režimy praktik rané výchovy a péče v ČR

Historický kontext: Režim praktik RVaP jako socialistický nástroj k zapojení žen do pracovního trhu

Stručný historický nástin vývoje RVaP v ČR před rokem 1989 je důležitý, protože se v klíkových bodech liší od výše prezentovaného historického vývoje v západních zemích. V socialistickém Československu došlo k dřívějšímu a rychlejšímu zapojení žen do pracovního trhu: už během padesátých let dosáhlo ve věkové skupině 15–54 let více než 70 %. Tento vývoj byl důsledkem prosazování socialistického ideálu pracujících žen, ale také reakcí na ekonomickou situaci po druhé světové válce (Hašková et al., 2012). Zaměstnanost žen se proměnila v pozitivní jev a v návaznosti na tuto změnu dostala i RVaP nový význam a funkce ve společnosti: Jesle získaly důležitou úlohu jako nástroj podpory zaměstnanosti žen a ženské emancipace a tím i nový ekonomický význam, který daleko překročil jejich původní sociální ochrannou funkci (Kaščák et al., 2022). Z řešení pro specifickou (potenciálně problematickou) skupinu chudých žen se tak stala služba, která měla jasně ekonomické/společenské poslání uvolnit co největší počet žen za účelem jejich ekonomické a politické aktivity. V průběhu padesátých let tak došlo k rozsáhlému rozšíření kapacit jeslí a počet míst v nich se skoro zdvojnásobil (Hašková et al., 2012). V této době však v socialistickém Československu nebyly k dispozici psychologické a pedagogické soubory vědění, které v některých západních kontextech sedmdesátých let (např. Švédsko a Francie) vedly k reformám RVaP směrem k realizaci psychologicko-pedagogického pojetí a v některých případech podnítily pojetí *RVaP jako smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče*. V socialistickém Československu oproti tomu nadále převládalo v době kapacitního rozšíření jeslí medicínské pojetí péče, které vycházelo z přesvědčení, že v péči o děti hraje klíčovou roli především správné naplnění fyzických potřeb dětí (důraz byl kladen na správnou výživu, denní režim, dostatek čerstvého vzduchu, otužování apod.), což v dobovém vnímání dokázal odborný zdravotnický jeslový personál lépe než rodiče dítěte (srov. např. Kubát, 1953). V tomto duchu byly jesle podle zákona definovány jako zařízení preventivně-léčebné péče a od roku 1952 spadaly do kompetence ministerstva zdravotnictví (podle zákonů 103/1951 Sb. a 24/1952 Sb.). V jeslích pracovaly dětské sestry pod vedením pediatra a rodiče tam měli z hygienických důvodů vstup zakázán (Hašková et al., 2012). To znamená, že napojení jeslovské péče na medicínský soubor vědění zůstalo v socialistickém pojetí RVaP z padesátých let nezpochybněno a zachováno.

V návaznosti mimo jiné na práce Johna Bowlbyho se však začaly také zkoumat dopady tohoto medicínské pojetí péče na vývoj dětí – především v jeho dlouhodobé, ústavní variantě. To bylo mimo jiné úkolem Sociodiagnostického ústavu v Praze, kde v roce 1950 začal pracovat psycholog Zdeněk Matějček. Ve své práci se soustředil na děti, které vyrůstaly v ústavní péči, trávily delší dobu v nemocnicích nebo projevovaly kriminální a jiné nežádoucí chování (Lišková, 2018). V roce 1963 vydal spolu s Josefem Langmeierem (Langmeier a Matějček,

1963) v tomto ohledu klíčovou knihu *Psychická deprivace v dětství*, která poukázala mimo jiné na problematičnost dlouhodobého odloučení dětí od rodičů (v týdenních jeslích, kojeneckých ústavech a dětských domovech) a nenahraditelnost rodinné péče. Na základě svých zjištění usilovali o zapojení psychologického a pedagogického vědění v ústavních a jiných formách kolektivní péče (Koch a Matějček, 1960). Jak upozorňuje Lišková (2018), v průběhu šedesátých let došlo k důležitému propojení představitelů a představitelky těchto kritik, díky kterému se jak na úrovni expertního vědění, tak následně i v rámci (rodinných) politik uskutečnil posun od zdůrazňování emancipace žen skrze jejich zapojení do pracovního trhu (k čemuž byly jesle klíčovým nástrojem) ke zdůrazňování psychologických potřeb dětí. Kvůli přetrvávajícímu medicínskému pojetí péče, v rámci kterého nelze oba cíle splnit zároveň, tím mezi nimi vznikl zásadní rozpor.

Na začátku šedesátých let 20. století došlo v Československu sice k jistým reformním krokům se snahou o zapojení pedagogických a psychologických poznatků do RVaP a vzdělávání pečujících osob (např. jesle se staly předškolními zařízeními, byly začleněny do vzdělávací soustavy, dostaly se do jurisdikce jak ministerstva zdravotnictví, tak i školství a jejich program byl napojen na programy MŠ), jesle však zůstaly preventivním zdravotnickým zařízením a řada jejich problémů zůstala nevyřešena (Hašková et al., 2012). Jesle navíc byly čím dál více vnímány jako (ekonomicky) neefektivní a nefunkční řešení RVaP a od sedmdesátých let došlo k zásadní změně priorit rodinných politik. Jako alternativa k institucionální RVaP se začalo prosazovat prodloužení mateřské dovolené, aby o děti až do jejich druhých (později třetích) narozenin pečovaly jejich matky doma (Hašková et al., 2012). V rámci řízené ekonomiky, kde neexistoval pracovní trh, tato dvou- až tříletá absence pro ženy-matky nepředstavovala problém. Kromě toho existovaly jesle dál, což zajistilo jistou možnost volby. K reformě pojetí RVaP ve smyslu ucelené realizace psychologicko-pedagogického pojetí a tím pádem i vyjasnění přínosů RVaP pro děti v socialistickém Československu nedošlo⁴.

Po sametové revoluci ztratily jesle status vzdělávací instituce, přešly do výhradní gesce ministerstva zdravotnictví a jejich financování se plně převedlo na města a obce (bez centrálních dotací), které dále určily, zda a do jaké míry je finančně podpoří. Prudký pokles porodnosti mezi lety 1990 a 1999 a klíčové změny v rodinných politikách – především možnost čerpat rodičovský příspěvek do čtyř let věku dítěte – vedly téměř k úplnému rozpadu sítě služeb RVaP v ČR (Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009). V souvislosti s tímto vývojem byly služby RVaP vnímány jako socialistický přežitek, jako něco nevhodného, co je třeba překonat a nechat být, aby se česká společnost mohla vrátit do normálu (Hašková et al., 2012). Toto vnímání tvoří základ pro klíčový dobový režim praktik RVaP.

⁴ K celkovému a komplexnímu hodnocení koncepčního a praktického vývoje rané výchovy a péče v socialistickém Československu nám však zatím chybí pedagogicky zaměřené výzkumy, které by se zabývaly tím, jestli se praxe RVaP proměnila od zapojení jeslí do vzdělávací soustavy v roce 1960 až do roku 1989.

Režim praktik RVaP jako socialistické zlo, které je třeba překonat

Tento režim praktik RVaP lze najít v textech Jaroslava Šturmy a v dokumentech rodinné politiky prvního desetiletí nového milénia, zapojených do analýzy. Jeho tři klíčové prvky představují ochranu „svobody rodin“ a „zájmu dítěte“ a výzvu k návratu k historicky původnímu pojetí RVaP jako sociálně ochranné služby. Šturma přitom odkazuje na ideologickou roli RVaP v socialistickém režimu jako nástroje kontroly rodin, zásahu do jejich kompetencí a omezení jejich svobody a prezentuje jesle jako ohrožení zdravého psychického vývoje dítěte:

Komunistická moc programově oslabovala rodinu v jejích možnostech mít plnou odpovědnost za výchovu svých dětí. Obávala se nekontrolovatelného vlivu rodiny na utváření dětí v jiném duchu, než si přála její ideologická doktrína. (Šturma, 2001)

Historicky původní pojetí RVaP jako sociálně ochranné služby připouští využívání služeb RVaP jen ve výjimečných – hlavně existenciálních – případech: zejména u matek samoživitelek, které se z ekonomických důvodů musí do práce vrátit dříve, ale také u sociálně slabších rodin, které jsou vnímány jako potenciálně problematické:

... od počátku (byly jesle) zařízením sociálně pediatrickým, podobně jako např. kojenecké ústavy. Vznikaly z potřeby uchránit děti před horším zlem, nikoli však z primárního pozitivního zájmu vytvořit optimální podmínky pro jejich vývoj. ... Jsme tedy té zásady, že děti útlého věku by měly vyrůstat převážně v rodině. ... Jesle pak jsou zařízením sociální povahy, nezbytným v některých případech matek samoživitelek či dětí z rodin s nižším sociálním a výchovným standardem, kde péče rodiny může být v některých případech doplněna péčí odbornou a kontaktu s rodinou může být užito i k podpoře náležitých postojů k dětem. (Šturma, 2008, s. 59)

Jesle v tomto pojetí nejsou službou pro širokou cílovou skupinu. Odkaz na historické pojetí RVaP tak slouží k vytvoření dojmu, že rozšíření jeslovských kapacit v průběhu socialistického režimu sloužilo pouze ideologickým účelům kontroly rodin. Je tudíž třeba se vrátit ke společnosti, v rámci které není drtivá většina matek dětí mladších tří let (z „normálních“, úplných rodin střední třídy) ekonomicky aktivní, a tudíž pro ně nejsou jesle potřeba. Navíc podle Šturmy jesle nepřinášejí dětem žádná pozitiva, naopak jim škodí. Přitom odkazuje obecně na vývojovou psychologii, konkrétně na práce Zdeňka Matějčka (např. Šturma, 2008) a nepřímě i na ranou verzi teorie citové vazby (Johna Bowlbyho a Marie Ainsworth) z šedesátých let.

Návrat k četnějšímu institucionálnímu hlídání kojenců a batolat by byl v rozporu s poznatky vývojové psychologie, která zdůrazňuje důležitost kvality první sociální vazby dítěte na hlavní pečující osobu, nejčastěji na matku. Pokud dojde k narušení

této vazby, následky si dítě nese po celý život. Jesle mají samozřejmě ve společnosti své místo, ale je nutné zdůrazňovat, že jde o nouzové, a nikoliv o standardní řešení. (Šturma, cit. in Labusová, 2006)

Pro svou kritiku RVaP čerpá Šturma z kritik medicínského pojetí péče, které v Československu vznikly v šedesátých letech (např. Matějček, Langmeier, Koch) v souvislosti s dlouhodobou ústavní péčí o děti, a aplikuje je na denní jesle.⁵ Ve výsledku tak v jeho pracích dochází ke „transplantaci“ kritik jeslí z šedesátých let do devadesátých let (včetně relevantního souboru vědění) a k reprodukci medicínského pojetí péče z padesátých let (na které tato kritika reagovala) jako obecně ahistoricky reprezentující RVaP.

Klíčové prvky „obhajoba svobody rodin a zájmu dítěte“ a požadavek na „návrat k normálnímu fungování společnosti“ skrze univerzalizaci modelu péče o dítě do tří let matkou v domácnosti lze najít také v rodinné politice devadesátých let a první dekády nového tisíciletí. Prorodinný balíček a kritika barcelonských cílů odkazují navíc na stejný soubor vědění jako Jaroslav Šturma ve svých textech – kritika jeslí z dob socialistického Československa zakotvená ve vývojové psychologii a teorii vazeb šedesátých let.

Řada států, které vstoupily do EU v roce 2004, může nabídnout své specifické zkušenosti s rozvinutým systémem jeslí z doby totality. Patří mezi ně i Česká republika. Celá řada studií provedených v době, kdy byla v těchto zařízeních umístěna téměř čtvrtina dětí, zpřesňuje znalosti ohledně dopadů kolektivní péče. (Vláda ČR, 2009)

Zároveň se v této argumentaci – podobně jako v textech Jaroslava Šturmy – prezentuje specifická historická zkušenost se socialistickým systémem jeslí tak, jako by měla vypovídací hodnotu o (současné) RVaP obecně. V roli této univerzálně platné reprezentace RVaP pak tato partikulární historická zkušenost z padesátých let tvoří „hrozbu“, proti které se musí hájit „svoboda rodin a zájem dítěte“ a prosazovat „kvalita péče o děti“, kterou však v českém pojetí naplňuje pouze osobní rodičovská péče (ze strany matky). Služby RVaP jsou zobrazené jako v os-
třetím střetu se „svobodou rodin a zájmem dítěte“:

Nechci zpochybnit oprávnění cílů zvyšování zaměstnanosti. Je ovšem zapotřebí hledět přitom i na další faktory, jako je svoboda rodin a zájem dítěte. A to včetně výsledků pediatrických a psychologických průzkumů. (Nečas, 2009)

⁵ Jedná se o mylnou interpretaci práce Matějčka, Langmeiera a dalších, která ztotožňuje jakékoli oddělení od matky s psychickou deprivací. Kromě toho ignorovala další vývoj teorie citové vazby a její kritiky (Saxonberg et al., 2012).

Režim praktik RVaP není odpovědností státu

„Obhajoba svobody rodin“ tvoří také klíčový prvek pro další režim praktik RVaP, který funguje v souvislosti s režimem praktik RVaP *jako socialistického zla, které je třeba překonat*: RVaP v tomto kontextu představuje soukromou záležitost rodičů a stát do ní nemá, dokonce nesmí zasahovat – zkrátka *RVaP není odpovědností státu*.

Výchozím principem vládní aktivity v této oblasti (RVaP) bude respekt vůči svobodě rodiny rozhodnout se o způsobu zajištění péče o děti. Vláda proto nebude preferovat státní institucionální podporu pečovatelských služeb, neboť tato by znamenala provádět namísto rodin rozhodnutí o tom, na jakou formu péče budou finanční prostředky z peněz daňových poplatníků věnovány. Stát toto rozhodnutí nemůže suplovat. Je třeba však odstraňovat legislativní i jiné překážky, které brání rozvoji dostupnosti individuálních forem služeb péče o děti, je-li o ně dostatečný zájem. (Vláda ČR, 2008)

V návaznosti na režim praktik RVaP *jako socialistického zla, které je třeba překonat*, podle kterého socialistický režim využíval RVaP k ideologickému ovlivňování výchovy nejmenších dětí, jde v rámci tohoto režimu praktik o navrácení odpovědnosti za RVaP rodinám. Klíčové kroky týkající se systémového rámce jeslí hned po sametové revoluci lze interpretovat jako snahy redukovat vliv státu na RVaP: šlo především o zrušení financování jeslí ze státního rozpočtu a přenechání odpovědnosti za zřízení, provoz a financování služeb RVaP místní samosprávě. Vznikla také živnost *péče o děti ve věku do tří let*, která měla umožnit vznik soukromých zařízení. Zároveň se rozšířila možnost čerpat rodičovský příspěvek. Na první pohled tak došlo k reorganizaci RVaP v duchu decentralizace, posílení lokálních kompetencí a možností volby pro rodiče.

V praxi však nedošlo k zavedení legislativního rámce, který by aktivně podporoval vznik soukromých a komunálních zařízení. Požadavky na kvalifikaci personálu i prostorové a hygienické standardy zůstaly stejné jako před rokem 1989. Podobné podmínky platily pro nově vzniklou živnost *péče o děti ve věku do tří let*. I tady kopíroval legislativní rámec požadavky na kvalifikaci personálu i prostorové a hygienické standardy na jesle ze socialistických dob. To znamená, že koncepční a obsahová odpovědnost přešla sice na jednotlivé jesle, ty však musely dál fungovat na základě starých podmínek (týkajících se především hygienických požadavků a odborné způsobilosti pečujícího personálu), což zkomplikovalo a prodražilo především vznik a provoz soukromých zařízení a zbrzdilo koncepční změny.

Veřejná služba tím byla proměněna v lokální, která vyžadovala značné dofinancování ze strany rodičů, a využití jeslí se stalo soukromou záležitostí rodičů. Z koncepčního hlediska však zůstalo omezení vlivu státu na půli cesty: především kvůli udržování klíčových koncepčních prvků ze socialistických dob

(definice jeslí jako preventivně zdravotnického zařízení, požadavky na personál, hygienické standardy, ustavení ministerstva zdravotnictví jako jediného řídicího orgánu) a zrušení některých prvků socialistických reformních snah směrem k psychologicko-pedagogickému pojetí RVaP (definice jeslí jako předškolního zařízení, zapojení do vzdělávací soustavy a obsahové napojení na programy MŠ). Pro rozsáhlejší vývoj soukromé nabídky služeb RVaP chyběl podporující legislativní rámec, kvůli nízké porodnosti a změnám v rodinné politice scházela ale také poptávka. Do velké míry tak zmizela možnost volby mezi rodičovskou dovolenou a umístěním dítěte v zařízení RVaP, která v Československu osmdesátých let existovala. Po novém tisíciletí se v oficiálních dokumentech sice více propagovala podpora rozvoje soukromých služeb RVaP (např. Vláda ČR, 2008), nedošlo však k legislativním změnám, které by vedly k aktivní podpoře tržního řešení RVaP (Kaščák et al., 2022).

Popsané dva režimy praktik RVaP lze charakterizovat jako postsocialistické v tom smyslu, že se vztahují k socialistické zkušenosti s RVaP: První se snaží o interpretaci a zařazení těchto zkušeností v kontextu nových společenských poměrů (jako socialistické zlo, které je třeba překonat). Druhý navazuje na tuto specifickou interpretaci v rámci rodinných politik (RVaP není odpovědností státu). Navzájem se doplňovaly v tom, že RVaP byla odsunuta mimo zájem veřejnosti a priority rodinných a sociálních politik. Paradoxně to vedlo k tomu, že se uchovály klíčové koncepční prvky RVaP ze socialistických dob.

Režim praktik RVaP jako soukromý nástroj ke sladování pracovního a soukromého života

Zlom nejen v propojení těchto dvou režimů praktik RVaP, ale také v dominanci socialistické zkušenosti v systémovém ne/řešení RVaP přineslo zavedení DS. Je obzvláště patrné při srovnání důvodové zprávy k zavedení DS s dřívějšími strategickými dokumenty rodinné politiky (citovanými výše): Zatímco dříve vláda odmítala služby RVaP jako legitimní nástroj k podpoře zapojení žen-matek do pracovního trhu, v důvodové zprávě k zavedení nové služby péče o děti v DS se objevuje přesně tato logika jako hlavní argumentační linie:

Zavedení nového typu služby zajistí větší variabilitu při poskytování služeb péče o děti a rodičům s malými dětmi tak usnadní zapojení do pracovního procesu. ... Zároveň rodič nebude muset rezignovat na svou rodičovskou roli v případě návratu na trh práce, ale bude moci zvolit adekvátní strategii pro sladění profesního, rodinného a osobního života. (Vláda ČR, 2014, s. 21)

Dětské skupiny se zavedly jako nástroj k podpoře návratu žen-matek na pracovní trh, přičemž se v důvodové zprávě odkazuje na řadu souvisejících, v první dekádě nového tisíciletí nově vzniklých výzkumů, které uchopují absenci služeb RVaP v ČR jako ekonomický problém (např. Hamplová et al., 2003; Höhne, 2008; Ku-

chařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; München, 2010; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010).

Nově problematizovaly situaci žen-matek na pracovním trhu, především riziko nezaměstnanosti a ztráty původní pozice po dlouhé absenci na trhu práce, ale také nevyužitý lidský kapitál a daňový potenciál. Tyto problémy nebyly omezené na specifickou (potenciálně problematickou) skupinu žen, a tudíž zpochybnily implicitní předpoklad pojetí *RVaP jako socialistického zla, které je třeba překonat*, že model delší absence žen-matek na pracovním trhu bude v kapitalistických podmínkách fungovat obdobně, jako fungoval v sedmdesátých a osmdesátých letech v podmínkách socialistického Československa. Nově vzniklé výzkumy ukázaly, že to tak není a že daný model naopak přináší pro ženy značná rizika. Důvodová zpráva navazuje na tuto novou problematizaci a související soubor vědění a prezentuje zavedení DS jako ekonomickou win-win situaci, ze které čerpají výhody jak ženy-matky, tak i zaměstnavatelé a stát. V systémovém ne/řešení *RVaP* tak došlo k odpojení pojetí *RVaP* od kritiky jeslí z dob socialistického Československa zakotvené ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let.

Tento nový soubor vědění umožnil legitimizaci ekonomické funkce *RVaP* pro širší skupinu žen za účelem usnadňování jejich návratu na pracovní trh. V návaznosti na pojetí *RVaP není záležitostí státu* však zůstala *RVaP* jednoznačně soukromou záležitostí – stát vytvořil pouze legislativní rámec, financování zůstalo na rodinách, pouze s podporou ze strukturálních fondů EU, nikoli ze státního rozpočtu. I otázky koncepčního obsahu, posuzování a kontroly kvality nabízených služeb zůstaly v plné zodpovědnosti rodičů (stát je reguloval minimálně). V odborné způsobilosti pečujícího personálu přetrvává nereformované medicínské pojetí péče, které se v rámci obou postsocialistických režimů praktik *RVaP* zakonzervovalo: požadovaná odborná způsobilost pečujícího personálu v DS sice nově zahrnuje také pedagogické a sociální vzdělání, rovnoprávně k tomu však i nadále zůstává požadavek zdravotnického vzdělání.

V tomto režimu praktik je hlavní funkce služeb *RVaP* zaměřena na hlídání dětí v době ekonomické aktivity jejich rodičů a DS jsou ostře vymezené vůči MŠ, které z hlediska systémového nastavení jako jediné plní vzdělávací funkci. Odpovídá tomu i dostupnost služeb, která sice ze zákona není nijak omezená, fakticky jsou však DS z finančního hlediska dostupné především pro ekonomicky aktivní ženy se středním až vyšším příjmem a lokálně se soustřeďují především ve větších městech. Z této kombinace vznikl pro český polistopadový kontext nový režim praktik – *RVaP jako soukromý nástroj ke sladění pracovního a soukromého života* – který ukotvuje systémové řešení *RVaP* v ČR jasně v diskurzu *péče o děti* (Moss, 2006), v rámci kterého je klíčová ekonomická funkce služeb *RVaP* a potenciální funkce pro děti se netematizují.

Renesance postsocialistických pojetí RVaP

Zavedení a následné opětovné zrušení práva pro dvouleté děti na místo v MŠ poukazuje na to, že režim praktik RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života představoval v dané době maximum (politicky) možného. Potenciální rozšíření tohoto pojetí propojením s MŠ narazilo na jasné (politické) hranice a vedlo k reaktivaci postsocialistických pojetí RVaP.

Právo pro dvouleté děti na místo v MŠ vzniklo v rámci novely školského zákona, o které se jednalo v období 2015–2016: podle odůvodnění v rámci diskuse v Poslanecké sněmovně šlo o to, nabídnout rodičům možnost využívat pro svoje děti veřejně financovanou službu po ukončení rodičovské dovolené před třetími narozeninami dítěte. Po reformě rodičovského příspěvku v roce 2012, která nově umožnila zrychlené a velmi flexibilní čerpání rodičovského příspěvku do druhých narozenin dítěte, chyběla totiž veřejně podporovaná nabídka denních služeb RVaP, která by navazovala na kratší variantu rodičovské dovolené. Zároveň měl zákon nově pokrýt skutečnost, že některé MŠ přijímaly dvouleté děti. Právo na místo v MŠ měly děti od dvou let získat počínaje zářím 2020 (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, Poslankyně Vlasta Bohdalová, 2016). Na základě přijaté novely měl stát poprvé po roce 1989 systémově převzít finanční a koncepční odpovědnost za RVaP, a to hned v univerzálním rozsahu na základě garance míst pro dvouleté děti. Jednalo by se navíc o zásadní posun směrem k pedagogickému uchopení RVaP a k její částečné integraci (pro děti od dvou let) s předškolní výchovou.

Jako reakce na tyto plánované změny se ve veřejné debatě znovu objevilo pojetí RVaP *není odpovědností státu* a pojetí RVaP jako *socialistické zlo, které je třeba překonat*, včetně příslušného souboru vědění v podobě kritiky jeslí z dob socialistického Československa zakotvené ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let. Nejzřetelnější byly v petici s názvem „PANÍ MINISTRYNE DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ!“, která vznikla na jaře 2017:

Budeme informovat rodiče, že předčasným umisťováním do mateřských škol riskují, že jejich děti budou agresivní, neklidné, budou mít poruchy chování, spánku, alergie, ekzémy. V nehorších případech může dojít k trvalému a nevratnému poškození mozku – děti získají tzv. citovou deprivaci, se kterou se budou potýkat po celý zbytek života.

Budeme rodiče přesvědčovat, že rodičovství je nejtěžší a nejdůležitější věcí na světě. Ne kariéra. Ne peníze. Ne placení daní.

Budeme na rodiče a širokou veřejnost naléhat, aby za žádnou cenu nedopustili, aby se stalo běžným zvykem a normou odkládat malé dvouleté děti do mateřské školy. (Herman a Halda, 2017; zvýraznění v originálu)

Argumentace petice pracovala se čtyřmi klíčovými prvky obou pojetí: hájení „zájmu dítěte“ a „svobody rodin“, prosazování uchopení RVaP jako nouzového řeše-

ní, které je přípustné jen ve výjimečných (existenciálních) situacích, a propagace univerzalizace modelu péče o dítě do tří let matkou v domácnosti na základě obecných odkazů na teorie vazby z šedesátých let a práce Zdeňka Matějčka.

Díky této v médiích hojně zastoupené argumentaci se některá klíčová témata vůbec nedostala do veřejné debaty. Pojmenovali je však ředitelky, učitelky a zřizovatelé MŠ v rámci veřejného slyšení v Senátu na jaře 2018: poukázali především na akutní a dlouhodobé problémy předškolního systému, které zásadně brání vytvoření funkčního zázemí pro dvouleté děti v rámci MŠ – jde o nedostatek finanční a metodologické podpory ze strany ministerstva, problém se zabezpečením potřebného personálu, problém velkého počtu dětí ve třídách MŠ, které musí učitelky zvládnout většinu dne samy, potřeba výstavby nových míst, které výrazně přesahují rozpočtové možnosti obcí apod. Důvodová část pozměňovacího návrhu, který navrhoval zrušení práva pro dvouleté děti na místo v MŠ, koneckonců argumentovala finanční stránkou problému, ukázala však také, že poslanci navrhovatelé vnímali RVaP jednoznačně skrze diskurz *péče o dítě* jako hlídací službu, která nemá nic společného s předškolním vzděláváním:

(...) jde o předškolní **vzdělávání**, nikoli o státem organizovaný baby-sitting, péči o kojence, batolata a děti pro nezralost neschopné předškolního vzdělávání. I učitelky ve školkách studují na předškolní vzdělávání, nikoli na péči o dítě. (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021, 2018, důvodová část pozměňovacího návrhu, zvýraznění v originálu)

V duchu pojetí *RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života* si rodiče mají řešit RVaP buď rodičovskou dovolenou, nebo zaplacením místa v DS. Možnost využívat místo v MŠ zůstala nakonec mimo systémové řešení RVaP a financování státu, tedy v kompetenci ředitelek a ředitelů MŠ, kteří k tomuto účelu mohou čerpat peníze ze strukturálních fondů EU.

Režim praktik RVaP jako veřejně spolufinancovaná služba pro sladování pracovního a soukromého života

Krok k veřejnému spolufinancování RVaP přinesla až novela zákona o DS, která byla přijata v létě 2021. Impulsem pro danou novelu byla snaha o zákonné zakotvení mikrojесlí a zajištění dlouhodobého financování DS po ukončení podpory z evropských fondů.

Výsledné současné řešení navazuje v klíčových oblastech na režim praktik *RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života*. Ekonomická funkce, která byla od zavedení DS zdůrazňována, se ukázala jako klíčová k legitimizaci veřejného financování RVaP. Pro rodiče, kteří jsou zapojeni do pracovního trhu (zaměstnanci a zaměstnankyně, OSVČ a osoby aktivně hledající práci) nebo studují, platí nově zastropování měsíční úplaty za služby DS pro

děti do tří let. Rodiny, které tuto službu chtějí využívat k jiným účelům než ke sladování pracovního a soukromého života, si ji naopak musí hradit v plné výši samy. České systémové řešení RVaP tak zůstává stále silně zakotveno v diskurzu *péče o dítě*. Tomu odpovídá také řešení odborné způsobilosti pečujícího personálu, která zůstala zakotvena v oblasti zdravotnické, sociální a pedagogické. Ve skupině s dětmi mladšími tří let však zákon nově vyžaduje přítomnost pečující osoby, která má buď zdravotnické vzdělání, nebo kvalifikaci chůva pro děti v DS, přičemž osoba s kvalifikací chůva pro děti v DS disponuje základními pedagogickými znalostmi pro práci s danou věkovou skupinou, zatímco osoba se zdravotnickým vzděláním nikoliv. Z hlediska odborné způsobilosti pečujících osob chybí pedagogické zakotvení a přetrvává důraz kladený na poskytování hlídacích služeb.

Přestože se na základě uvedených bodů zdá současný režim praktik RVaP stále silně zakotvený v diskurzu *péče o dítě*, lze v současném řešení a v předešlých diskusích spatřit i dva body, které mají do budoucna jistý potenciál dalšího vývoje současného systémového řešení RVaP: (1) Nedošlo k realizaci striktního rozdělení na dvě instituce podle věkových skupin: První návrh tehdejší ministryně práce a sociálních věcí Jany Maláčové totiž chtěl ukotvit DS a MŠ jako na sebe navazující instituce. Zdůrazňoval, že jen MŠ (s pedagogickým personálem) by měly plnit vzdělávací funkci a DS by se měly přejmenovat na jesle a vrátit se nejen k věkovému omezení do tří let, ale také ke zdravotnickému personálu. Další diskuse k návrhu v Poslanecké sněmovně však ukázala, že DS ve své původní verzi, tzn. pro věkovou skupinu od jednoho roku do zahájení povinné školní docházky, jsou už zavedenou službou, která v některých kontextech (kde nejsou k dispozici dostačující kapacity MŠ) plní i klíčovou funkci pro starší děti. DS jako věkově integrovaná instituce tak mají do budoucna jistý potenciál propojit RVaP s předškolním vzděláváním. Za základ tohoto potenciálu lze považovat fakt, že v DS, kde jsou přítomny také děti starší tří let, zákon nově vyžaduje pečující osobu s relevantním pedagogickým vzděláním. (2) Novela nově zavedla také povinnost pro DS dodržovat standardy kvality. Vztahují se ke třem oblastem, které sledují několik kritérií, jež dané zařízení musí splnit minimálně na „dobré“ úrovni: péče o dítě a naplňování potřeb dítěte, personální zabezpečení, provozní zabezpečení. Z koncepčně-obsahového hlediska se zaváděním standardů kvality značně posílily požadavky na pedagogické kompetence pečujících osob. Vznikl tak jistý rozpor mezi důrazem na zdravotnickou kvalifikaci v rámci odborné způsobilosti na jedné straně a nově prosazovaným rámcem kvality služeb poskytovaných v DS na straně druhé – a je otázkou, jak se to do budoucna vyřeší. Přinejmenším v těchto bodech není jasné, jak se současný režim praktik RVaP bude vyvíjet dál.

Diskuse

Prezentované výsledky analýzy ukazují, že v průběhu uplynulých 30 let lze identifikovat čtyři různé režimy praktik RVaP: *jako socialistické zlo, které je třeba překonat, jako služby, které nejsou záležitostí státu, jako soukromý nástroj ke sladování pracov-*

ního a soukromého života a nakonec jako veřejně spolufinancovaná služba ke sladování pracovního a soukromého života. Klíčovou roli přitom hraje soubor vědění, na který jsou režimy praktik napojeny. Důležitý zlom v uchopení RVaP nastal v českém systémovém ne/řešení RVaP po roce 1989 právě v momentě, kdy došlo ke změně v souboru vědění, který de/legitimizuje RVaP: zatímco v průběhu devadesátých let a v první dekádě nového tisíciletí byla klíčová delegitimizace služeb RVaP skrze odkazy na kritiku jeslí z dob socialistického Československa zakotvenou ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let, v důvodové zprávě k zavedení dětských skupin nastala zásadní změna v tom, že se zde nově prezentuje problematizace sladování pracovního a rodinného života. Tato proměna následně legitimizovala rozšíření nabídky těchto služeb a později dokonce veřejné spolufinancování DS, nevedla však k reformě pojetí RVaP z koncepčně-obsahového hlediska. Poté co došlo k odpojení režimu praktik RVaP od kritiky jeslí z šedesátých let, zůstalo zde z hlediska koncepčně-obsahového zakotvení RVaP prázdné místo. Ekonomicky zaměřený soubor vědění totiž tuto oblast neřeší – koncepčně jde především o „hlídání“ dětí v době ekonomické aktivity rodičů, přičemž obsah této služby není podstatný.

Ve výsledku to znamená, že hlavní kontinuitu systémového ne/řešení RVaP v ČR po roce 1989 tvoří přehlížení koncepčně-obsahové stránky těchto služeb. Co by mohly služby RVaP přinést dětem a jak by je bylo potřeba nastavit, aby mohly náležitě fungovat, je oblast, která – jak ukázala analýza – je v systémovém řešení RVaP v ČR dlouhodobě přehlížena. Po kritikách medicínského pojetí péče, které proběhly v šedesátých letech, jako by se diskuse o RVaP a potenciálního významu těchto služeb pro děti zacyklila v nedotažených reformách směrem k psychologicko-pedagogickému pojetí RVaP a s tím v dilematu mezi podporou služeb RVaP k ulehčení zapojení žen-matek do pracovního trhu a naplněním psychologických potřeb dětí. V jiných kontextech se oproti tomu cca od sedmdesátých let vyvíjel soubor vědění zakotvený v pedagogickém diskurzu RVaP. Ten vychází především z těch proudů pedagogiky a studií dětství, které nahlíží na děti od jejich narození jako na kompetentní sociální aktéry (pro základní přehled těchto novějších teorií srov. např. Grúzová et al., 2022, kap. 1 a 2; Jarkovská a Slezáková, 2021) pro základní přehled těchto novějších teorií). Zařízení RVaP nevnímají jako místo, kam se „odloží“ děti k hlídání v době ekonomické aktivity jejich rodičů, ale jako místo, které je pro ně vytvořeno, a tudíž má potenciál smysluplně doplňovat rodinnou výchovu a péči nejen v rámci těch rodin, kde rodiče kvůli svému zaměstnání potřebují nechat hlídat své děti, ale potenciálně u všech rodin (pokud o to jeví zájem) (Moss, 2006; Moss a Petrie, 2005). Díky tomuto zaměření na děti a jejich potřeby, které charakterizuje pedagogický diskurz RVaP, se podařilo překonat konflikt mezi zapojením žen-matek do pracovního trhu a zohledněním specifických potřeb dětí mladších tří let.

V ČR není tento konflikt na rovině systémového nastavení vyřešen: DS nejsou nastavené jako služba, která potenciálně obohacuje všechny děti, ale působí spíš jako „jakž takž kvalitní hlídání dětí“, u něhož zůstává pachuč „odložení dětí“

a které získalo legitimitu hlavně díky „vyššímu dobru“ v podobě zapojení rodičů do pracovního trhu⁶. Oproti tomu lze stále poměrně snadno aktivovat postsocialistická pojetí RVaP, jak se to stalo např. ve veřejné debatě o právu dvouletých dětí na přijetí do MŠ. V ČR totiž do velké míry chybí příslušný soubor vědění, který by umožnil legitimizovat služby RVaP také z hlediska jejich užitečnosti pro děti: Děti ve věku do tří let a téma RVaP do značné míry zmizely po roce 1989 nejen z veřejné a politické debaty, ale také z odborného pedagogického diskurzu, který se v posledních 30 letech nejmenším dětem věnuje nanejvýš okrajově. Mimo oblast odborného zájmu preprimární pedagogiky zůstaly do velké míry zejména DS, protože nejsou definovány jako vzdělávací instituce. Nové standardy kvality pro DS mohou být podnětem, díky kterému se další vývoj DS vydá více pedagogicky orientovaným směrem. Je však otázkou, jakým způsobem bude s těmito standardy pracovat Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Závěr

Prezentovaný analytický přístup k RVaP jako k režimu praktik přináší důležité nové poznatky o tom, jak se v ČR nahlíží a diskutuje tato tematická oblast a jaké to má dopady na systémové řešení RVaP. Zviditelňuje východiska a vnitřní logiku různých režimů praktik a vytváří tak nejen možnost nadhledu, ale také otevřené reflexe, což umožňuje vystoupit z dlouholetého kolotoče diskusí „raná výchova a péče: ano, či ne?“. Jak ukázala prezentovaná analýza, lze nyní v této oblasti nahlížet na soubor vědění, ze kterého různé režimy praktik vycházejí, a tím ho podrobit diskusi. Přitom nejde jen o reflexi dřívějších režimů praktik RVaP, ale především o současný – ekonomicky zaměřený – soubor vědění, ze kterého vychází současný režim praktik systémového řešení RVaP v ČR. Z tohoto hlediska je klíčové zjištění, že aktuální pojetí RVaP neřeší koncepčně-obsahovou stránku RVaP a udržuje nadále zbytky medicínského pojetí péče z padesátých let minulého století (především ve formě zdravotnické odborné způsobilosti pečujícího personálu). Toto zjištění představuje nejen klíčový příspěvek do veřejné a politické debaty o dalším směřování RVaP v ČR, ale také podnět pro další výzkumy. Pro další vývoj jsou navíc zásadní výzkumy vycházející ze současné české situace, které dokážou reflektovat její historický vývoj, současné ekonomické zakotvení RVaP a zároveň zahrnují (pedagogickou) perspektivu, která vychází z aktuálních poznatků o potřebách dětí mladších tří let (srov. např. Grůzová et al., 2022, kap. 1 a 2 a Jarkovská a Slezáková, 2021), a tím pádem mají potenciál podněcovat další vývoj RVaP především z koncepčně-obsahového hlediska.

⁶ Rodiče – jak ukazují současné výzkumy – vnímají služby DS často právě naopak: jako smysluplné doplnění rodinné péče. Podobný smysl vidí ve službách RVaP i pečující personál (srov. např. Grůzová a Syslová, 2020; Grůzová et al., 2022, kap. 3 a 4).

MARTINA KAMPICHLER je socioložka a působí na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Ranou výchovou a péčí o děti ve věku do tří let se zabývá dlouhodobě, nejprve z hlediska nastavení rodinných politik a sladování pracovního a soukromého života, nyní především z koncepčního hlediska s ohledem na kvalitu nabízených služeb. Zaměřuje se jak na ČR, tak i na další evropské země a na iniciativy EU. Je (spolu)autorkou mezinárodních a českých odborných publikací k tomuto tématu.

ORCID: 0000-0001-9738-0473

Literatura

- Ailwood, J. (2003). Governing Early Childhood Education through Play. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(3), 286–299. <https://doi.org/10.2304/ciec.2003.4.3.5>
- Berth, F. (2021). Discovering Bowlby: Infant Homes and Attachment Theory in West Germany after the Second World War. *Paedagogica Historica*. <https://doi.org/10.1080/00309230.2021.1934705>
- Besley, T. a Peters, M. (2007). *Subjectivity & Truth: Foucault, Education, and the Culture of Self*. Peter Lang.
- Bowlby, J. a World Health Organization. (1952). *Maternal Care and Mental Health: A Report Prepared on Behalf of the World Health Organization as a Contribution to the United Nations Programme for the Welfare of Homeless Children / John Bowlby: World Health Organization monograph series; no. 2* (2. vyd.). World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/40724>
- Council of the European Union. (2019, 22. května). Council Recommendation of 22 May 2019 on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. *EUR-LEX*. European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019H0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019H0605(01))
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (2. vyd.). SAGE.
- European Commission. (2021). *Toolkit for Inclusive Early Childhood Education and Care: Providing High Quality Education and Care to All Young Children*. Publications Office of the European Union.
- Fadyl, J. K., Nicholls, D. A. a McPherson, K. M. (2013). Interrogating Discourse: The Application of Foucault's Methodological Discussion to Specific Inquiry. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 17(5), 478–494. <https://doi.org/10.1177/1363459312464073>
- Foucault, M. (1980). Truth and Power. In C. Gordon (ed.), *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Longman.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon a P. Miller (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (2001). The Subject and Power. In J. D. Faubion (ed.), *Power*. Penguin Books.
- Grůzová, L., Jarkovská, L., Kampichler, M. (ed.) a K. Slezáková. (2022). *Svět pro děti do tří let: Vhledy do současné podoby rané výchovy a péče v ČR*. MUNI Press. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0207-2022>
- Grůzová, L. a Syslová, Z. (2020). Childcare for Children under Three Years of Age from Mothers' Point of View within the International Context. *Pedagogika*, 70(4). <https://doi.org/10.14712/23362189.2020.1725>
- Hamplová, D., Pikálková, S. a Rychtaříková, J. (2003). *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Sociologický ústav AV ČR.

- Hašková, H. a Dudová, R. (2017). Institutions and Discourses on Childcare for Children Under the Age of Three in a Comparative French-Czech Perspective. *Sociological Research Online*, 22(3), 120–142. <https://doi.org/10.1177/1360780417725940>
- Hašková, H. a Saxonberg, S. (2016). The Revenge of History – The Institutional Roots of Post-Communist Family Policy in the Czech Republic, Hungary and Poland. *Social Policy & Administration*, 50(5), 559–579. <https://doi.org/10.1111/spol.12129>
- Hašková, H., Saxonberg, S. a Mudrák, J. (2012). *Péče o nejmenší: boření mýtů*. Sociologické nakladatelství (SLON) / Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. a Uhde, Z. (eds.). (2009). *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Heckman, J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*, 312(5782), 1900–1902. <https://doi.org/10.1126/science.1128898>
- Höhne, S. (2008). *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. VÚPSV.
- Jarkovská, L. a Slezáková, K. (2021). Dětská skupina jako kolektivita. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 57(5), 557–580. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.042>
- Kamerman, S. B. (2006). *A Global History of Early Childhood Education and Care*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147470>
- Kampichler, M. a Kispéter, E. (2014). Public Maternalism in the Czech Republic and Hungary. *Socio.hu*, 2014(special 2), 41–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2014en.41>
- Kašćák, O., Kampichler, M., Kispéter, E. a Gawlicz, K. (2022). Ökonomisierungsprozesse frühkindlicher Bildung, Betreuung und Erziehung (FBBE) in den Visegrád Ländern. In J. Mierendorff, T. Grunau a T. Höhne (eds.), *Der Elementarbereich im Wandel Prozesse der Ökonomisierung des Frühpädagogischen*. Beltz Juventa.
- Koch, J. a Matějček, Z. (1960). *Psychologie a pedagogika dítěte*. SZdN. <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:138e9370-7b5f-11e7-aab4-005056827e52>
- Křížková, A. a Vohlídalová, M. (2009). Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(1), 31–60. <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.03>
- Kubát, K. (1953). *Jesle: příručka pro zdravotnické pracovníky*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Kuchařová, V., Bareš, P., Höhne, S., Nešporová, O., Svobodová, K., Šťastná, A. a Žáčková, L. (2009). *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Kuchařová, V. a Svobodová, K. (2006). *Sít zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_225.pdf
- Kuchařová, V. a Nešporová, O. (2019). Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 55(4), 473–502. <https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.474>
- La Berge, A. F. (1991). Medicalization and Moralization: The Creches of Nineteenth-Century Paris: The Creches of Nineteenth-Century Paris. *Journal of Social History*, 25(1), 65–87. <http://www.jstor.org/stable/3788504>
- Langmeier, J. a Matějček, Z. (1963). *Psychická deprivace v dětství*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Lišková, K. (2018). *Sexual Liberation, Socialist Style: Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989*. Cambridge university press.
- Martin-Korpi, B. (2007). *The Politics of Pre-school: Intentions and Decisions Underlying*

- the Emergence and Growth of the Swedish Pre-school* (4. vyd.). Sweden, The Ministry of Education and Research.
- Matějková, B. a Paloncyová, J. (2004). *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf
- Millei, Z. (2014). Governing Through Early Childhood Curriculum, "the Child," and "Community." *European Education*, 43(1), 33–55.
<https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934430103>
- Moss, P. (2003). Getting beyond Childcare: Reflections on Recent Policy and Future Possibilities. In J. Brannen a P. Moss. *Rethinking Children's Care*. Open University Press.
- Moss, P. (2006). Farewell to Childcare? *National Institute Economic Review*, 195, 70–83.
<https://doi.org/10.1177/0027950106064040>
- Moss, P. a Petrie, P. (2005). *From Children's Services to Children's Spaces*. Routledge.
- Münich, D. (2010). *Širší ekonomické souvislosti rodinné politiky: Powerpointová prezentace*. CERGE-EI. Staženo 1. ledna 2023 z <https://slideplayer.cz/slide/3180073/>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2010*. OECD Publishing.
- Prochner, L. (2003). The American Creche: 'Let's Do What the French Do, but Do it Our Way'. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(3), 267–285.
<https://doi.org/10.2304/ciec.2003.4.3.4>
- Reich, A. a Turnbull, M. (2018). Using Foucault: Genealogy, Governmentality and the Problem of Chronic Illness. *Genealogy*, 2(2).
<https://doi.org/10.3390/genealogy2020013>
- Rose, N. (1998). *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood: Cambridge Studies in the History of Psychology*. Cambridge university press.
- Rose, N. S. (1999). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self: The Shaping of the Private Self* (2. vyd.). Free Association Books.
- Rostgaard, T. (2018). Childcare as a Global Policy Agenda. In G. Björk Eydal a T. Rostgaard (ed.), *Handbook of Family Policy*. Edward Elgar Publishing.
- Saxonberg, S., Hašková, H. a Mudrák, J. (2012). *The Development of Czech Childcare Policies*. Sociologické nakladatelství (SLON) / Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences.
- Saxonberg, S. a Sirovatka, T. (2006). Seeking the Balance Between Work and Family After Communism. *Marriage & Family Review*, 39(3–4), 287–313.
https://doi.org/10.1300/J002v39n03_04
- Vandenbroeck, M. (2006). The Persistent Gap between Education and Care: a 'History of the Present' Research on Belgian Child Care Provision and Policy. *Paedagogica Historica*, 42(3), 363–383. <https://doi.org/10.1080/00309230500336814>
- Vandenbroeck, M. (2020). Early Childhood Care and Education Policies that Make a Difference. In R. Nieuwenhuis a W. Van Lancker (ed.), *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_8

Seznam analyzovaných textů

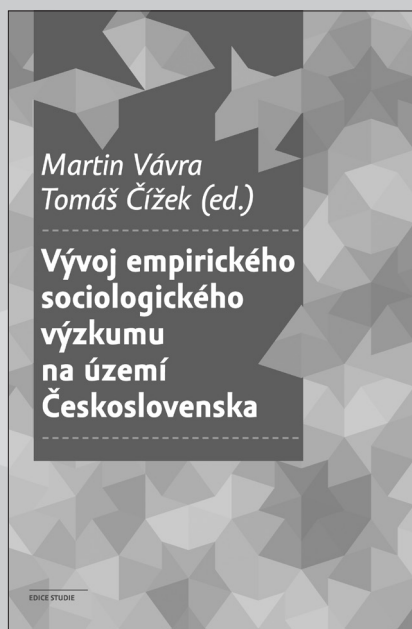
- Belling, V. (2008). *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů*. Občanský institut.
- Herman, M. a Halda, J. (2017, 29. května). PANÍ MINISTRYNĚ DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ! *E-petice.cz*.
<https://e-petice.cz/petitions/pani-ministryne-dvoulete-deti-do-skolky-nepatri.html>
- Labusová, E. (2006). Hledáte jesle pro své dítě? Ještě své rozhodnutí zvažte... *Eva Lábusová.cz*. Navštíveno 1. ledna 2023
na https://www.evalabusova.cz/clanky/hledate_jesle.php

- Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2008, 19. listopadu). *Prorodinný balíček – Tisková zpráva*. <https://www.mpsv.cz/documents/20142/820650/19112008.pdf/578de1c4-1de4-ebb1-a6cb-22af2fad50ba>
- Nečas, P. (2009, 5. února). *Projev místopředsedy vlády a ministra práce a sociálních věcí P. Nečase na neformálním setkání ministrů pro rodinné otázky*. Ministerstvo práce a sociálních věcí. https://www.mpsv.cz/documents/20142/372805/projev_CJ.pdf/bdd1f974-dcac-c091-e4c7-809689c348f6
- Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021. (2018). Sněmovní tisky k Návrhu poslanců Václava Klause, Petra Fialy, Zbyňka Stanjury a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky – Digitální repozitář*. <https://www.psp.cz/sqw/tisky.sqw?O=8&T=61>
- Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, Poslankyně Vlasta Bohdalová. (2016, 10. února). Stenografický zápis 39. schůze, 10. února 2016, bod 17. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky – Digitální repozitář*. <https://www.psp.cz/eknih/2013ps/stenprot/039schuz/39-8.html>
- Šturma, J. (2001). Tragédie kolektivní výchovy. *Psychologie dnes*, 7(3), 20–21.
- Šturma, J. (2008). Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte. In V. Belling, J. Žegklitz a M. Zrno (eds.), *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů*. Občanský institut.
- Vláda ČR. (2009, 3. února). *Dvanáct bodů k snahám českého předsednictví otevřít debatu o barcelonských cílech*. <https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/dvanact-bodu-k-snaham-ceskeho-predsednictvi-otevrit-debatu-o-barcelonskych-cilech-53174/>
- Vláda ČR. (2014). *Zákon o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině: Návrh zákona včetně důvodové zprávy*. <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=90889>
- Vláda ČR. (2020, 20. července). *Novela zákonu o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině: Důvodová zpráva*. <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=180279>
- Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva. (2018, 6. února). Veřejné slyšení VVVK „Dvouleté děti nepatří do školky, ale do náruče mámy“. *Senát Parlamentu ČR*. https://www.senat.cz/cinnost/webtv/archiv.php?video=true&id_schuze&zacatek=20180206000204&konec=20180206999999

Nakladatelství Karolinum v koedici se
Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.,
vydaly

VÝVOJ EMPIRICKÉHO SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU NA ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA

Martin Vávra, Tomáš Čížek (ed.)

Kniha popisuje vývoj systematického výzkumu společnosti na území dnešního Česka a Slovenska, s přesahem do dalších zemí středu Evropy. Autoři jednotlivých kapitol představují významné etapy tohoto výzkumu s důrazem na dění v rámci sociologie, ovšem s vědomím, že sociální výzkum se často rozvíjel na hranicích tohoto oboru či zcela mimo něj. Popisují, jak byly prováděny významné výzkumy či jakým způsobem fungovaly výzkumné instituce. Tyto procesy jsou zasazeny do širších souvislostí vývoje oboru.

Nakladatelství Karolinum / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2023
300 s.
ISBN (print) 978-80-246-5422-5

Karolinum
NAKLADATELSTVÍ

 Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Kniha je v prodeji např. v e-shopu nakladatelství Karolinum na <https://karolinum.cz/knihy/vavra-vyvoj-empirickeho-sociologickeho-vyzkumu-na-uzemi-ceskoslovenska-29060>

Migrační trajektorie mladých dospělých v pražském zázemí*

OTAKAR BURSA^{***}

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha

The Migration Trajectories of Young Adults in Prague's Hinterland

Abstract: There is a generation of young adults, ignored to date by research, who have grown up in their parents' suburban homes in Prague's hinterland and are now on the brink of making the important life decision of choosing where they want to live. They are attracted to the rich and dynamic life of the city and repelled by the notion of making a daily commute to the remote and boring suburbs. But the rapid rise in prices in Prague's housing market and the related housing affordability crisis are preventing young adults from pursuing the suburb-to-city migration trajectory they largely favour. This article analyses statistical data on population growth, housing construction, and migration to reveal the source municipalities and migration patterns of young suburban adults and discusses its implications for geodemographic metropolitan change.

Keywords: young adults, migration trajectories, Prague's hinterland, quantitative analysis

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 5: 507–530

<https://doi.org/10.13060/csr.2024.006>

Úvod

Proces rezidenční suburbanizace, který v pražském metropolitním regionu nastartoval v devadesátých letech 20. století, nejen znásobil počet obyvatel mnoha obcí, ale i zásadně změnil složení jejich obyvatel. S rodiči se do nových domovů u Prahy stěhovaly děti, jež nyní začínají dorůstat do věku mladé dospělosti a přirozeně si hledají vlastní bydlení. Atraktivní městský život odpovídající běžným preferencím mladých dospělých je v kontrastu s denním dojížděním do suburbíí (Heider, 2019; Kährlik et al., 2016). Z druhé strany finanční nedostupnost bydlení

* Tato stať vznikla za finanční podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v rámci projektu „Migrační trajektorie dospívající generace v pražském zázemí“ č. 814119 a projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 260566.

** Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: RNDr. Otakar Bursa, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Albertov 6, 128 00 Praha 2, e-mail: bursao@natur.cuni.cz.

© Autor, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

a nedostatečná výstavba v Praze brání vyšší imigraci této věkové skupiny. Obdobně jako v dalších metropolích tak musejí vznikat alternativní migrační trajektorie (Haase et al., 2017; Sander, 2014).

O dospívajících potomcích suburbánních migrantů a jejich migračních trajektoriích je zatím v českém prostředí k dispozici jen minimum studií.¹ Přitom mladá dospělost je v celém životě člověka období nejčastějších migrací, a tedy „výzkum migračních trajektorií mladých lidí je důležitým odrazovým můstkem pro uchopení dynamiky migrace“ (Van Mol, 2016, s. 1304). Migrace mladých dospělých (MD) má významné demografické a společensko-ekonomické důsledky pro zdrojové lokality i cílové destinace migrace. Dosud ale není známo, v jaké intenzitě a v jakých směrech migrace mladých dospělých z pražského zázemí působí.

V příspěvku si kladu za cíl ukázat, odkud a kam se mladí dospělí z pražského zázemí stěhují. Nejprve identifikuji významné zdrojové obce migrace mladých dospělých a pokouším se vymezit obce s vyšším zastoupením potomků nově příchozích obyvatel v důsledku suburbanizace. Poté analyzuji cílové destinace migrace mladých dospělých a zaměřuji se na to, jak se liší migrace mladých dospělých z obcí s významným populačním nárůstem v důsledku suburbanizace a naopak obcí bez výraznějších změn. Rovněž se zabývám genderovými rozdíly migrujících. Nakonec se věnuji skupině mladých dospělých, která setrvává v místě bydliště rodičů. Soustředěním se na pražské zázemí jako zdrojovou oblast migrace opomím migraci z jiných území, ale přirozeně připouštím možnost migrace z pražského zázemí do různých míst.

Migrace mladých dospělých v teoretických konceptech

Jednou z možností teoretického ukotvení migračních trajektorií MD je koncept *housing pathways*, zachycující „vzorce interakcí a praktik zahrnující dům a domov v čase a prostoru“ (Clapham, 2002, s. 63). Mladá dospělost je obvykle prvním obdobím, ve kterém se člověk dostává na cestu jedné z těchto migračních trajektorií. Podle Revingtona (2018) nabízí přístup příhodnou konceptualizaci výzkumu migračních trajektorií MD, která sdružuje individuální zkušenosti MD se širším společenským pozadím (Opit et al., 2020). Autoři definují několik typů migračních trajektorií, které lze rozlišit na tři základní – neplánované trajektorie, plánované trajektorie a setrvání v bydlišti rodičů.

- *Neplánované trajektorie* jsou ty migrace, při kterých MD mění své bydliště podle aktuální potřeby bez uvažování v širším časovém horizontu. Nejčastěji jsou řízeny ad hoc ekonomickým zázemím jedince a nabídkou bytů (Ford et al.,

¹ Jednou z prvních studií zabývajících se dospívajícími potomky suburbánních novousedlíků v pražském zázemí je demograficky zaměřený článek sociálních geografů Sýkory a Bursy (2022). Poprvé se o této skupině v českém prostředí zmiňují Ouředníček et al. (2015).

2002). Typické je opakované hledání dočasného nájemního bydlení svázané spíše s raným obdobím mladé dospělosti – tzv. *early nesters*² (Clapham et al., 2014; Hochstenbach a Boterman, 2015).

- *Plánované trajektorie* jsou dlouhodobě plánované. Dlouhodobé plánování migrace snižuje vliv omezené nabídky bytů, zvyšuje pravděpodobnost naplnění rezidenčních preferencí v novém bydlišti a předznamenává tak i vyšší rezidenční stabilitu (Hochstenbach a Boterman, 2015; Mulder, 2003). Rozptýl plánovaných migrací bývá rozsáhlejší než u neplánovaných migrací, které jsou častěji lokálního charakteru (Ford et al., 2002; Mulder a Cooke, 2005).
- *Setrvání v bydlišti rodičů* je překvapivě nejrozšířenější trajektorií MD (Clapham et al., 2014). Tato pasivní trajektorie ale nevylučuje odstěhování z bydliště rodičů v budoucnu (Ford et al., 2002). Setrvání s rodiči může být kombinováno s dočasnou migrací, např. ve studentském a raně pracovním období života (Opit et al., 2020), kdy bydliště rodičů zůstává důležitým záchytným bodem návratu (Heath a Calvert, 2011).

Navazujícím přístupem pro pochopení migračních trajektorií MD je koncept *mobility transition*, kterým je vysvětlována změna migračních vzorců v souvislosti se společenskými změnami a demografickým přechodem (Drbohlav a Uherek, 2007; původně Zelinski, 1971). Podle tohoto principu jsou pro společnosti s vysokou porodností příznačnější ekonomické faktory spojené s jednorázovou migrací na dlouhé vzdálenosti. Naopak společnosti současného typu charakteristické nízkou porodností směřují k *cirkulační mobilitě*, resp. krátkodobým migračním trajektoriím či dojíždce svázanými spíše než s ekonomickými faktory se způsobem života. Reurbanizační trajektorie MD proto naplňují Zelinského (1971) myšlenky, kdy rozhodujícím důvodem migrace po druhém demografickém přechodu je životní styl. Naopak ekonomické faktory migrace mohou být významnější při migraci na větší vzdálenosti, resp. mimo metropolitní region.

Zelinski (1971) cirkulační mobilitu uvažoval jako krátkodobou migraci či dojíždku do místa aktivit s pravidelným návratem do výchozího bydliště. V současnosti je v rámci metropolitního regionu možné zahrnout oba prostory v rámci denního spektra aktivit. Ve věku mladé dospělosti se rozdíl mezi nimi ještě více stírají, a to díky nižšímu omezení mobility vůči předcházejícímu období dospívání (Pospíšilová a Ouředníček, 2011) nebo následnému založení rodiny (Novák a Sýkora, 2007; Temelová et al., 2011b). Migraci tak není nutné k dosažení denních aktivit uskutečňovat, což nahrává dlouhodobějšímu setrvání MD v bydlišti rodičů. V současnosti je tak cirkulační mobilita rozšířenou životní strategií (Stojanov a Gladišová, 2011). Cirkulační mobilita je umožněna rostoucí mobilitou obyvatelstva a má za následek rostoucí význam bydliště jako výchozího bodu k uskutečnění nezbytných cest. Koncept *mobility transition* tak zdůrazňuje rostoucí význam krátkodobých opakovaných migrací na úkor migrace jednorázové.

² Rané období mladé dospělosti Clapham et al. (2014) uvažují do 21 let života.

Odpověď na otázku, kam a proč se MD stěhují, lze hledat ve vzájemném vztahu poptávky a nabídky bydlení (Clark a Dieleman, 1996; Hochstenbach a Boterman, 2015). Stranu poptávky lze zkoumat ve vztahu individuality člověka (např. pohlaví, pozice v životním cyklu, společensko-ekonomické postavení nebo motivace k migraci; Mulder, 2006; Mulder a Lauster, 2010) a prostředí, ve kterém v současnosti žije a chtěl by žít v budoucnosti (Ford et al., 2002). Na straně nabídky hrají významnou roli nejen dostupnost bydlení, ale také reflexe poptávky MD vhodnou nabídkou (Hamnett a Randolph, 1988; Hochtenbach a Boterman, 2015).

Vzájemný vztah současného bydliště a potřeb člověka lze také přirovnat k dynamice *push* a *pull faktorů*, kdy je poptávka po bydlení utvářena příčinami vedoucími k odstěhování ze současného bydliště (*push faktory*) a možnostmi naplnění životních očekávání v jiném místě (*pull faktory*) (Drbohlav a Uherek, 2007). V postsocialistickém prostředí se na jedné straně začínají projevovat nevýhody spojené se životem v suburbech a atraktivnější život ve vnitřním městě na straně druhé (Heider, 2019; Nuissl a Rink, 2005), což vede k poklesu poptávky po bydlení v zázemí měst (Brade et al., 2009; Sander, 2014).³ Poptávka MD po dostupnosti bydlení v Praze může i vzhledem k rostoucí rezidenční nespokojenosti v lokalitách suburbánní výstavby nahrávat migraci MD do vnitřního města (Ouředníček et al., 2015; Špačková et al., 2016). Z druhé strany reurbanizačním trajektoriím brání absence nabídky dostupného bydlení ve vnitřním městě (Haase et al., 2017).

Nabídku zaprvé utváří stávající bytový fond, který je společností cirkulárně využíván – tzv. *housing chains* (Millard-Ball, 2002). Jde o přirozené střídání bydliště domácností, čímž se část bydlení pravidelně uvolňuje pro další poptávající. Relevantní pro MD může být pokračující suburbanizace středních generací z Prahy (Ouředníček et al., 2019), stárnoucí populace sídlišť (Temelová et al., 2011a) nebo reurbanizace z pražského zázemí (Ouředníček et al., 2015). Část poptávky přesto musí být uspokojena novou bytovou výstavbou. Vedle nabídky pozemků v pražském zázemí zažívají boom vnitřní rozvojové plochy, kdy se zahušťování a rozšiřování nabídky bydlení ve vnitřním městě stává podporovaným trendem v územním plánování (Landa, 2016). Rozšiřující se nabídka bydlení ve vnitřním městě ale nemusí odpovídat poptávce vzešlé z oslabení suburbanizace a posílení reurbanizačních proudů (Sander, 2014).

³ Brade et al. (2009) tento vztah potvrdili na příkladu Lipska, ale v ostatních postsocialistických zemích zatím výzkum ukázal pravý opak. Důvodem tohoto prvenství může být dlouhodobější snaha o revitalizaci měst a zároveň i negativní zkušenosti se suburbanizací ve východoněmeckém prostředí, zatímco v ostatních postsocialistických zemích jsou oba procesy spíše na počátku.

Migrace mladých dospělých ze zázemí měst – přehled stavu poznání

V postsocialistickém prostředí jsou výzkumy dorůstání MD v zázemí měst a jejich migračních trajektorií na počátku. Rostoucí významnost této skupiny v pražském zázemí poprvé dokumentují Sýkora a Bursa (2022). V případě městských regionů východního Německa, kde suburbanizace oproti Česku započala i kulminovala dříve, začaly být migrační trajektorie MD ze zázemí měst sledovány ve druhé polovině desátých let 21. století v souvislosti s migrací do vnitřních měst (Haase et al., 2017; Siedentop et al., 2018) nebo vnitřních suburbií (Kabisch et al., 2019). V pražské aglomeraci odhadují obdobné trajektorie i Ouředníček et al. (2015) a shledávají imigrační potenciál i v panelových sídlištích vnějšího města, která již delší dobu fungují jako startovací bydlení pro mladé rodiny nebo studenty (Temelová et al., 2011a). Alternativní migrační trajektorie MD ze zázemí měst, jako tangenciální migrace v rámci suburbánní zóny nebo migrace mimo metropolitní region, zatím v postsocialistickém prostředí řešeny nebyly, ale Sander (2014) uvažuje, že snížená nabídka bydlení povede v důsledku rostoucí preference života ve městech k alternativním trajektoriím.

Americká literatura je obohacena dlouhodobými zkušenostmi se suburbanizací a migrační trajektorie MD ze zázemí měst řeší již v kontextu několika generací (Lee et al., 2019). V kontextu amerického prostředí Nelson (2009) uvádí, že tzv. generace MD X a Y⁴ v šedesátých, resp. osmdesátých letech 20. století preferovaly bydlení blíže centru města jen z poloviny. Později si všiml Sotirakos (2019, s. 89), že reurbanizační tendence MD s časem rostou a současní „mladí dospělí nežijí suburbánním způsobem života ve stejné míře jako dřívější generace“. Obdobně Lee et al. (2019) uvádějí, že rezidenční preference suburbánního bydlení u MD od osmdesátých let postupně slábne za současného nárůstu zájmu o bydlení blíže center měst.

Západoevropská literatura více odpovídá předpokladům v postsocialistických městských regionech tím, že zdůrazňuje reurbanizační trajektorie MD dorůstajících v zázemí měst. Podle Butlera (2007) je růst obyvatel ve vnitřním městě spjat s migrací obyvatel ze suburbií,⁵ přičemž Barber (2007) tento růst připisuje i migraci MD, kteří v zázemí města vyrůstali. Centralita evropských měst totiž více odpovídá rezidenčním preferencím a životnímu stylu MD (Melia et al., 2018; Opit et al., 2020), a to na rozdíl od amerických městských regionů, kde má bydlení v suburbiích dlouhodobou tradici (Sotirakos, 2019).

⁴ Děti narozené v šedesátých (generace X) až osmdesátých letech (generace Y) 20. století, tedy první a druhá generace potomků suburbánních novousedlíků v americkém prostředí.

⁵ Butler (2007) uvádí, že tento reurbanizační pohyb má paradoxně suburbánní podstatu – bydlet poblíž městského centra, ale nikoli přímo v něm.

Specifická generace potomků suburbánních novousedlíků v pražském zázemí

Rostoucí význam generace mladých dospělých – potomků suburbánních novousedlíků v pražském zázemí – je důsledkem intenzity a směru suburbanizačních proudů v postsocialistickém období. Do konce osmdesátých let 20. století suburbanizace Prahy prakticky neexistovala (Ouředníček, 2003; Sýkora a Stanilov, 2014), v devadesátých letech se pozvolna otevírala úzké, majetnější části obyvatelstva (Sýkora, 1999, 2003) a až ve 21. století se stala nejvýznamnějším decentralizačním migračním proudem (Ouředníček, 2007) a procesem měnícím vnitřní geografickou organizaci metropolitních a městských regionů (Stanilov a Sýkora, 2014; Sýkora a Ouředníček, 2007). Nejvyšších intenzit dosáhla suburbanizace v první dekádě 21. století, kdy rozšiřující se hypoteční trh a vyšší příjmy obyvatelstva postupně umožnily splnění snu o suburbánním bydlení i středním vrstvám (Ouředníček a Posová, 2006). Důsledky hospodářské krize následně oslabilily suburbánní migraci střední vrstvy obyvatelstva, což Sýkora a Mulíček (2014) dokumentují na přibližně poloviční intenzitě bytové výstavby v pražském zázemí v roce 2011 ve srovnání s její kulminací v období 2004 až 2008.

Mladí dospělí, potomci suburbánních novousedlíků, se od svých vrstevníků, potomků původních obyvatel pražského zázemí, odlišují specifickou životní trajektorií svých rodičů – suburbanizací, která vedla k pozvolné polarizaci demografické i společensko-ekonomické struktury obyvatelstva pražského zázemí (Ouředníček, 2001; Sýkora a Mulíček, 2014). Suburbánní trajektorie obvykle spojují zájem o bydlení mladých rodin s vyšším společensko-ekonomickým postavením lišících se od struktury původních obyvatel žijících v zázemí města (Sýkora, 2003; Špačková a Ouředníček, 2012). Životní styl nově příchozích obyvatel je obvykle odlišný od původních obyvatel (Galčanová a Vacková, 2008; Puldová a Ouředníček, 2006). Podle východisek strukturalistických teorií lze předpokládat, že se tyto výchozí rozdíly promítají do specifického, ať už společensko-ekonomického (Harvey, 1973), nebo kulturního (Castells, 1983), postavení mladých dospělých, kteří tak budou utvářet specifické migrační trajektorie. Proto je třeba s potomky suburbánních novousedlíků pracovat samostatně.⁶

Kdo je mladý dospělý?

Mladá dospělost je období spojované s dosažením významných životních milníků. Jedním z nich je i osamostatnění se od rodičů a utvoření první vlastní domácnosti (Hochstenbach a Boterman, 2015; Mulder, 2003). Tento milník přichází ve věku, který se u jednotlivců liší. Zpravidla se pohybuje od 18 let, která jsou v naší společnosti spojena s dosažením dospělosti (Vágnerová, 2007) a obvykle také dokončením středoškolského vzdělání a zahájením pracovního procesu nebo vyso-

⁶ Zároveň si uvědomuji, že převaha ať už jakékoli skupiny MD v suburbánní obci může vést k ovlivnění migračního chování u druhé, početně méně zastoupené skupiny MD.

koškolského vzdělávání. Pro toto životní období je proto typická vysoká mobilita (Kährlik et al., 2012).

V této práci definuji MD pomocí věkového rozmezí, jelikož věk je na rozdíl od konkrétních životních kroků běžně šetřenou charakteristikou populace. Spodní hranici definuji dosažením dospělosti, tj. 18 let, která otevírá MD možnost svobodné volby, mj. ke stěhování. Stanovení vrchní hranice je komplikovanější. Migračně zaměřené studie MD zmíněné v teoretické části nejčastěji pracují s horní věkovou hranicí 26–30 let. Zároveň jsem si vědom toho, že migranti, vzhledem k postupnému dorůstání potomků suburbánních novousedlíků do mladé dospělosti, budou zahrnovat především mladší ročníky. Obyvatelstvo ve věku kolem 30 let bude naopak spíše tvořeno suburbánními novousedlíky nebo potomky dřívějších obyvatel pražského zázemí (Sýkora a Bursa, 2022). Proto za horní hranici mladé dospělosti počítám věk 26 let.

Identifikace zdrojových obcí migrace

Nárazové zvýšení populace v důsledku suburbanizace vede v budoucnu k nevyhnutelnému dorůstání početně silných kohort dětské populace do věku mladé dospělosti. Identifikace zdrojových obcí migrace je proto založena na kombinaci údajů o intenzitě bytové výstavby v letech 2005 až 2007 a vývoji populace MD v letech 2017 až 2020 v pražském zázemí. Pražským zázemím v následujících odstavcích rozumím obce, které se nachází v okresech Praha-západ a Praha-východ.

V případě populačních dat je analyzován početní vývoj MD s cílem zjistit, v jakých obcích dochází k dorůstání této generace. V případě intenzity bytové výstavby je počítáno s předpokladem, že vyšší intenzita bytové výstavby v minulosti vede k postupnému dorůstání potomků suburbánních novousedlíků v současnosti. Propojení obou indikátorů poskytuje přehled obcí, potenciálních zdrojových lokalit migrace, u kterých je suburbanizace v minulosti přímo provázána s dorůstáním MD v současnosti. Použití relativních údajů o zastoupení MD v populaci je zkreslující, a to vzhledem k populačně slabým devadesátým ročníkům, čímž MD dlouhodobě relativně ubývá v celém metropolitním regionu (Sýkora a Bursa, 2022). V pražském zázemí relativní úbytek MD ještě posiluje suburbánní migrace zahrnující jinou cílovou skupinu obyvatelstva – malé děti a jejich rodiče.

Rozlišuji tři typy obcí – (1) obce, ve kterých očekávám vyšší podíl vystěhování potomků nově příchozích obyvatel, resp. zdrojové obce, u kterých byla v minulosti zaznamenána vysoká intenzita bytové výstavby a zároveň současný vysoký početní růst MD; (2) přechodnou zónu a (3) ostatní obce v pražském zázemí, ve kterých naopak předpokládám vyšší podíl vystěhování potomků původních obyvatel.⁷ Intenzitu bytové výstavby vyjadřuji počtem dokončených bytů za

⁷ Jsem si vědom toho, že mohou existovat i významnější zdrojové obce migrace MD, a to např. podle intenzity vystěhování MD bez zahrnutí faktoru bytové výstavby. V těchto obcích

jeden rok na 1000 obyvatel k 31. 12. daného roku v průměru za období 2005 až 2007. Početní růst populace MD vyjadřují průměrným ročním růstem populace ve věku 18 až 26 let mezi lety 2017 a 2020. Prvním typem definuji obce s intenzitou bytové výstavby vyšší než 25 a zároveň vyšším než nulovým růstem populace MD. Druhým, „přechodným“ typem definuji obce s intenzitou bytové výstavby vyšší než 15 a zároveň s ne nižším než -3% růstem populace MD.⁸ Třetím typem definuji všechny ostatní obce pražského zázemí.

Identifikace cílových destinací migrace

Cílové destinace migrace MD z obcí pražského zázemí identifikuji pomocí individuálních statistických dat, resp. matice migračních proudů za roky 2017 až 2020. Migrační trajektorie rozlišuji podle typu zdrojových obcí migrace⁹, pohlaví migrujících a pěti typů cílových destinací migrace – Praha, pražské zázemí, zbývající část Středočeského kraje, zbývající část České republiky a zahraničí. Prahu dále dělím na čtyři koncentrické zóny – centrum, vnitřní město, vnější kompaktní město a vnější okrajové čtvrti – podobně jako Ouředníček et al. (2012). Pro dokumentování rozdílů používám analýzu kontingenčních tabulek, neboť jde o užitečný nástroj pro výzkum vztahu mezi dvěma nominálními proměnnými. Bohužel data o konkrétních migračních trajektoriích MD nezachycují všechny reálně přestěhované,¹⁰ a proto mají spíše účel nastínit vzorce migračních pohybů než je přesně kvantifikovat.

Pro identifikaci MD setrvávajících v místě bydliště jsem v nejvýznamnějších zdrojových obcích migrace realizoval v průběhu let 2019 až 2021 dotazníkové šetření. Dotazníkové šetření bylo distribuováno metodou stratifikovaného náhodného výběru domácností v počtu 220 dotazníků, resp. 20 dotazníků na obec, a to především do domů vystavěných v letech sledované intenzity bytové výstavby – 2005 až 2007. Sběr vyplněných dotazníků proběhl formou odpovědních zásilek České pošty, e-mailové korespondence a osobních návštěv v lokalitách. Průměrná návratnost dotazníků dosáhla 46 %.

by ale nemusel být vysoký podíl potomků suburbánních novousedlíků, čímž by se vytratilo rozlišení odlišného migračního chování od ostatních MD. Naopak předpokládám, že v obcích s očekávaným vysokým zastoupením potomků suburbánních novousedlíků budou potomci původních obyvatel do jisté míry ovlivněni migračním chováním druhé skupiny.

⁸ Vlivem dorůstání méně početné generace dětí narozených v druhé polovině devadesátých let do věku mladé dospělosti oproti osmdesátým a počátku devadesátých let nemusí menší početní úbytek MD v současnosti znamenat neexistenci procesu dorůstání této generace v důsledku suburbanizace (Sýkora a Bursa, 2022).

⁹ Přechodnou zónu v analýzách cílových destinací migrace MD pro zjednodušení interpretace vynechávám.

¹⁰ Hlavní příčinou neúplnosti dat o migračních trajektoriích je neexistující povinnost přeregistrovat své trvalé bydliště. Lze předpokládat, že migrující MD své bydliště přeregistrují později nebo až v rámci sekundární nebo dlouhodobější migrace.

Migrace mladých dospělých z pražského zázemí v kontextu migrace celé populace

V letech 2017 až 2020 se věková skupina MD podílela na celkové migraci z pražského zázemí průměrně v 11,8% ročně. Rozdíly identifikují při rozdělení území České republiky do pěti zón (Tabulka 1) – městské části Prahy (14,7 %), obce pražského zázemí (9,0 %), ostatní obce Středočeského kraje (10,8 %), ostatní kraje České republiky (10,6 %) a zahraničí (15,1 %), dále pak v městských částech Prahy do čtyř zón (Tabulka 2) – historické jádro (21,4 %), vnitřní město (17,8 %), vnější kompaktní město (12,8%) a vnější okrajové čtvrti (10,2 %). Vzdálenost nového bydliště tedy není podstatným faktorem, MD z pražského zázemí tvoří jen malý podíl migrací směřujících do obcí v okolí jejich současného bydliště (tj. pražské zázemí, vnější okrajové čtvrti v rámci Prahy a zbytek Středočeského kraje). Nao-

Tabulka 1. Migrace z pražského zázemí do jednotlivých regionů

		2017	2018	2019	2020	celkem	celkem %
Praha	MD	513	511	518	541	2083	40,8%
	všichni	3662	3610	3399	3498	14 169	32,9%
	% MD	14,0%	14,2%	15,2%	15,5%	14,7%	
zázemí	MD	259	235	255	232	981	19,2%
	všichni	2801	2832	2678	2647	10 958	25,4%
	% MD	9,2%	8,3%	9,5%	8,8%	9,0%	
zbytek Středočeského kraje	MD	215	185	240	209	849	16,6%
	všichni	1916	1887	1989	2079	7871	18,3%
	% MD	11,2%	9,8%	12,1%	10,1%	10,8%	
zbytek ČR	MD	182	197	220	211	810	15,9%
	všichni	1830	1871	1879	2040	7620	17,7%
	% MD	9,9%	10,5%	11,7%	10,3%	10,6%	
svět	MD	76	92	95	114	377	7,4%
	všichni	620	609	586	682	2497	5,8%
	% MD	12,3%	15,1%	16,2%	16,7%	15,1%	
celkem	MD	1245	1220	1328	1307	5100	
	všichni	10 829	10 809	10 531	10 946	43 115	
	% MD	11,5%	11,3%	12,6%	11,9%	11,8%	

Zdroj: Český statistický úřad (ČSÚ) (2022), vlastní zpracování

Poznámka: % MD – podíl migrujících MD na celkové migraci celé populace do dané oblasti, celkem % – podíl migrace do dané oblasti vůči migraci do všech oblastí.

pak vysoký podíl MD migruje do městských částí blíže centru Prahy a zahraničí. Vysoký prostorový rozptyl může být důsledkem dlouhodobého plánování migrace (Ford et al., 2002; Mulder a Cooke, 2005), případně i nižší ochoty migrantů měnit formálně své bydliště při migraci na kratší vzdálenosti.

Z hlediska objemu migračních proudů se v období mezi lety 2017 a 2020 stěhovali MD do městských částí Prahy (40,8 % oproti 32,9 % průměru celé populace), obcí pražského zázemí (19,2 % oproti 25,4 %), ostatních obcí Středočeského hraje (16,6 % oproti 18,3 %), ostatních krajů České republiky (15,9 % oproti 17,7 %) a zahraničí (7,4 % oproti 5,8 %). V rámci městských částí Prahy dominovala u MD migrace do vnitřního města (51,1 % oproti 42,2 % průměru celé populace), menším objemem směřovala do vnějšího města (31,2 % oproti 35,7 %), vnějších okrajových čtvrtí (13,1 % oproti 18,8 %) a nejméně do centra (4,7 % oproti 3,2 %). Výsledky potvrzují vysokou přitažlivost velkého města (Kährlik et al., 2016; Ouředníček et al., 2015). Z migrujících MD do Prahy do vnitřního města mířil téměř každý druhý, u průměru celé populace byla oblíbenost vnitřního a vnějšího kompaktního města vyrovnanější. Porovnáním obou sledovaných statistik pozoruji, že přestože MD tvoří relativně významnou skupinu migrantů směřujících do centra Prahy či zahraničí, objem této migrace je v absolutních číslech malý.

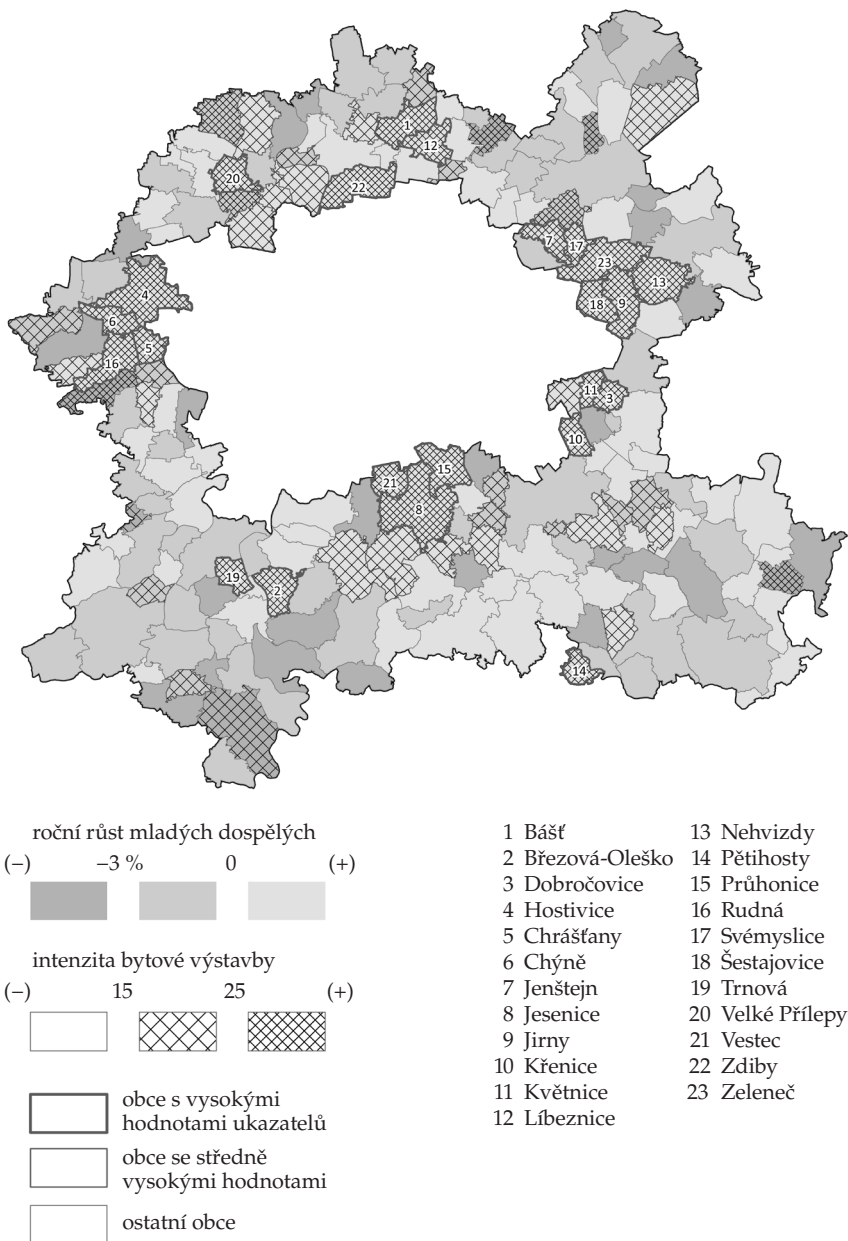
Tabulka 2. Migrace z pražského zázemí do jednotlivých pražských zón

		2017	2018	2019	2020	celkem	celkem %
centrum	MD	22	23	27	26	98	4,7%
	všichni	118	134	88	117	457	3,2%
	% MD	18,6%	17,2%	30,7%	22,2%	21,4%	
vnitřní město	MD	263	248	246	307	1064	51,1%
	všichni	1480	1467	1379	1659	5985	42,2%
	% MD	17,8%	16,9%	17,8%	18,5%	17,8%	
vnější kompaktní město	MD	158	170	178	143	649	31,2%
	všichni	1362	1329	1252	1115	5058	35,7%
	% MD	11,6%	12,8%	14,2%	12,8%	12,8%	
vnější okrajové čtvrti	MD	70	70	67	65	272	13,1%
	všichni	702	680	680	607	2669	18,8%
	% MD	10,0%	10,3%	9,9%	10,7%	10,2%	

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

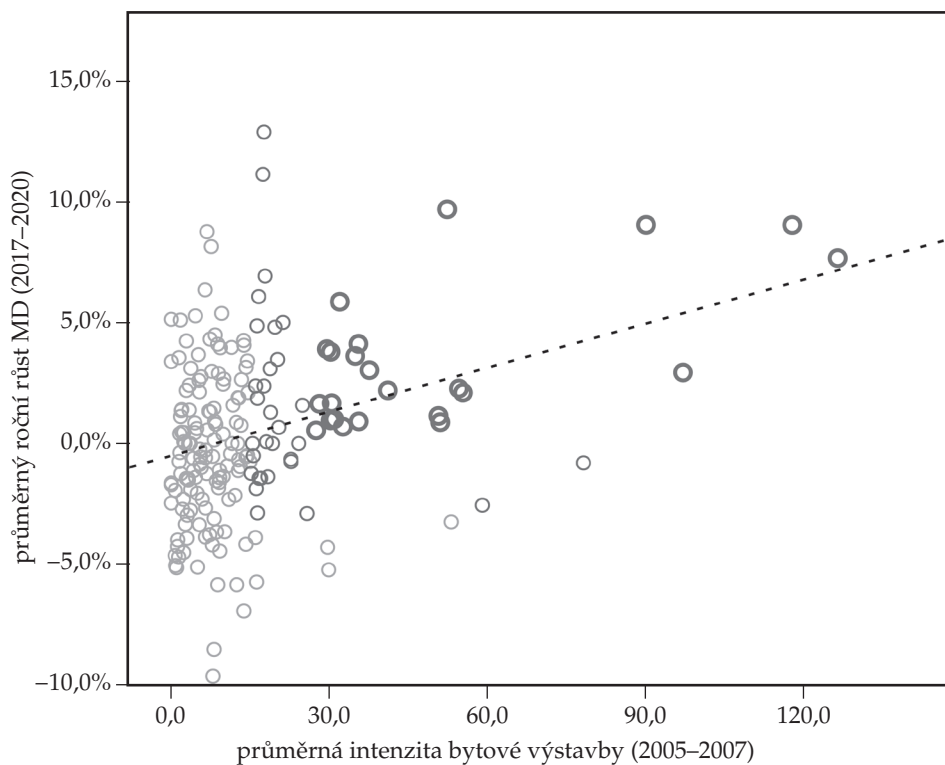
Poznámka: % MD – podíl migrujících MD na celkové migraci celé populace do dané oblasti, celkem % – podíl migrace do dané oblasti vůči migraci do všech oblastí.

Mapa 1. Průměrný roční růst mladých dospělých (2017–2020) a intenzita bytové výstavby (2005–2007) v obcích pražského zázemí

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Graf 1. Korelační analýza obcí v pražském zázemí ($r = 0,322^*$, $p < 0,01$)

● obce s vysokými hodnotami obou ukazatelů

○ obce se středně vysokými hodnotami

○ ostatní obce

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Poznámka: * Pearsonův korelační koeficient ($n = 189$).

Odkud mladí dospělí migrují?

V pražském zázemí definovaném okresy Praha-západ a Praha-východ se profilují oblasti se zvýšeným početním růstem MD v letech 2017 až 2020 (Mapa 1). Tyto oblasti charakterizuje vysoká intenzita bytové výstavby v letech 2005 až 2007, považovaná za významný faktor suburbanizace a přistěhování nových obyvatel (Posová a Sýkora, 2011; Špačková et al., 2012). V bezprostředním zázemí Prahy definuji 23 obcí s velmi vysokými hodnotami obou sledovaných ukazatelů, kde předpokládám i současně probíhající vystěhování především potomků suburbanálních novousedlíků. Naopak ve 135 převážně vzdálenějších obcích s nižšími hodnotami očekávám převažující vystěhování potomků původních obyvatel. Přechodných 35 obcí často přiléhá na obce s velmi vysokými hodnotami nebo tvoří nové klastry.¹¹

Obce s vysokou intenzitou bytové výstavby a zároveň vysokým početním růstem MD se nápadně shlukují poblíž hranic Prahy (Zelenečsko na východě, Jesenicko na jihu a Hostivicko na západě od Prahy). V prvních letech 21. století totiž především rostla nabídka bytových domů při okrajích Prahy (Ouředníček a Posová, 2006; Posová a Sýkora, 2011). Později došlo v důsledku nových strategií proti nekontrolovanému rozvoji bytové výstavby na straně jedné (Maier, 2012; Sýkora a Mulíček, 2014) a široké nabídky pozemků v obcích Středočeského kraje na straně druhé (Macešková a Ouředníček, 2008; Sýkora a Stanilov, 2014) k širšímu územnímu rozptýlu nové výstavby. Tyto vzdálenější shluky obcí (Mnichovicko na jihovýchodě a Velkopřílepsko na severozápadě od Prahy) charakterizují přechodnou kategorií obcí, kde k dorůstání suburbanálních novousedlíků teprve začíná postupně docházet.

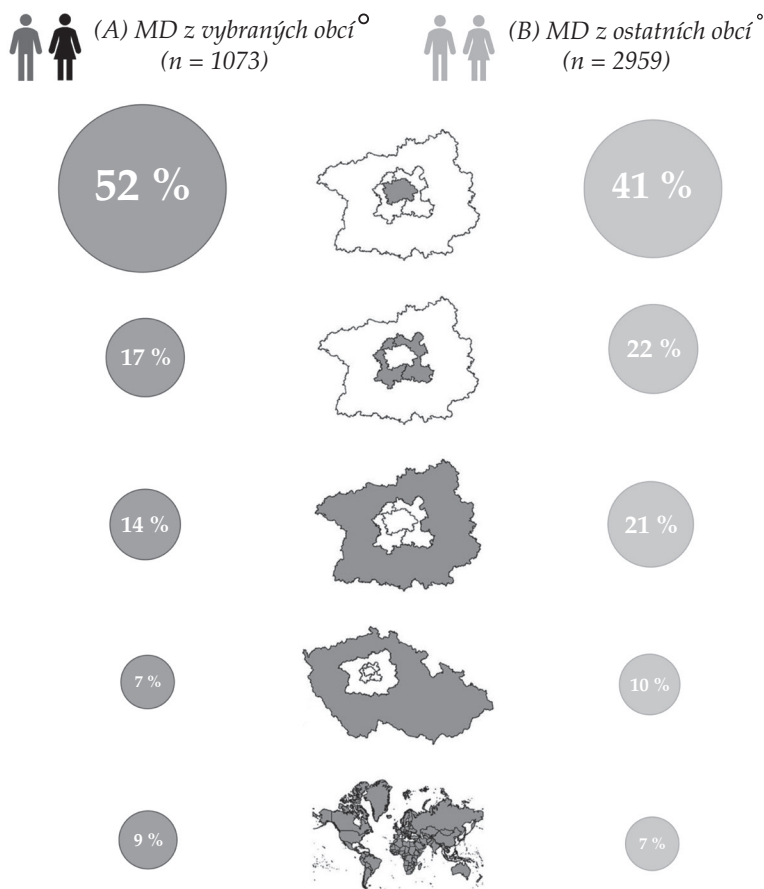
Kam mladí dospělí migrují?

Prostorový vzorec migrace mladých dospělých v letech 2017 až 2020 má centripetální charakter (Schéma 1) – jako cílová destinace převažuje Praha následovaná postupnou dekoncentrací migrace v rámci pražského zázemí, Středočeského kraje, Česka a zahraničí. Analýza kontingenčních tabulek (Tabulka 3) dokládá, že v obcích, kde předpokládám vyšší podíl potomků nově příchozích obyvatel (A), mají MD statisticky významnější podíl na migraci do Prahy (52,3 % oproti 40,9 %) a zahraničí (9,3 % oproti 7,1 %). Ve srovnání s obcemi, kde naopak očekávám vyšší zastoupení potomků původních obyvatel (B), je méně zastoupena tangenciální migrace v pražském zázemí (17,3 % oproti 21,6 %) a migrace do ostatních obcí Středočeského kraje (13,9 % oproti 20,6 %) i Česka (7,2 % oproti 9,7 %).

Předpokládám, že rozdíly v cílových destinacích migrace MD jsou důsledkem odlišného postavení a životního stylu převažující skupiny obyvatel v obci

¹¹ Korelační analýza obcí v pražském zázemí (Graf 1) ukazuje statisticky významný vztah mezi početním růstem MD v současnosti a bytovou výstavbou v minulosti.

Schéma 1. Cílové destinace migrace mladých dospělých (2017–2020)

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Poznámka: A – muži a ženy z vybraných obcí, B – muži a ženy z ostatních obcí.

(Špačková a Ouředníček, 2012). Lepší finanční možnosti a intenzivnější vazba na město nově příchozích obyvatel mohou vést potomky k migraci do velkých měst či zahraničí (Kährík et al., 2016). Na druhou stranu bydlení v Praze, především ve vnitřních částech a sídlištích, může být z hlediska životního cyklu člověka (Temelová et al., 2011a) či životního stylu MD (Melia et al., 2018; Opit et al., 2020) pouze dočasným řešením, po němž následuje další přesun, např. do zázemí Prahy. Horší ekonomická situace a tradičnější životní styl původních obyvatel naopak mohou podporovat migraci potomků do venkovských obcí a menších měst (Potočný, 2006). Vzhledem k tomu, že do pražského zázemí se stěhuje vyšší podíl potomků

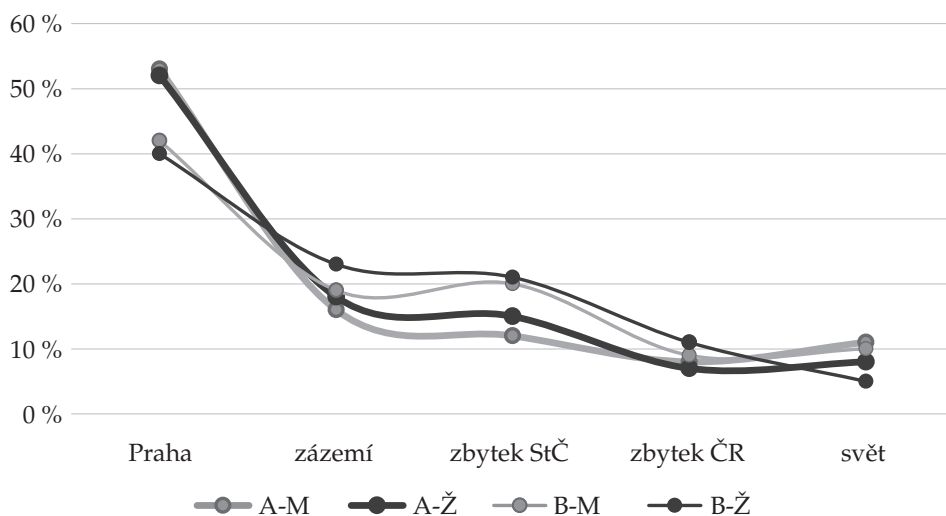
Tabulka 3. Kontingenční analýza cílových destinací migrace ($\chi^2 = 60,2^*$, $p < 0,01$; $\varphi_c = 0,12^{\#}$, $p < 0,01$)

		Praha	zázemí	zbytek Středo- českého kraje	zbytek ČR	svět
A	Počet migrantů	561	186	149	77	100
	St. reziduum	4,1	-2,3	-3,7	-2,0	1,9
B	Počet migrantů	1209	640	611	288	211
	St. reziduum	-2,5	1,4	2,3	1,2	-1,1

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Poznámka: A – muži a ženy z vybraných obcí, B – muži a ženy z ostatních obcí; * Pearsonův Chí-kvadrát, # Cramerovo V.

Graf 2. Cílové destinace migrace mladých dospělých dle pohlaví

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Poznámka: A-M(Ž) – muži (ženy) z vybraných obcí, B-M(Ž) – muži (ženy) z ostatních obcí.

Tabulka 4. Kontingenční analýza cílových destinací migrace dle pohlaví

		Praha	zázemí	zbytek Středo- českého kraje	zbytek ČR	svět	koef.
A-M	Počet migrantů	252	76	58	36	54	
	St. reziduum	0,2	-0,7	-1,0	0,3	1,4	$\chi^2 = 6,72^*$
A-Ž	Počet migrantů	309	110	91	41	46	$\varphi_c = 0,08^{\#}$
	St. reziduum	-0,2	0,6	0,9	-0,3	-1,3	$p = 0,15$
A-M	Počet migrantů	252	76	58	36	54	
	St. reziduum	2,6	-1,3	-3,0	-0,6	0,8	$\chi^2 = 25,14^*$
B-M	Počet migrantů	549	253	263	113	126	$\varphi_c = 0,12^{\#}$
	St. reziduum	-1,6	0,8	1,8	0,4	-0,5	$p < 0,01$
A-Ž	Počet migrantů	309	110	91	41	46	
	St. reziduum	3,3	-1,9	-2,4	-2,1	1,9	$\chi^2 = 38,07^*$
B-Ž	Počet migrantů	660	387	348	175	85	$\varphi_c = 0,13^{\#}$
	St. reziduum	-2,0	1,1	1,4	1,3	-1,1	$p < 0,01$

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

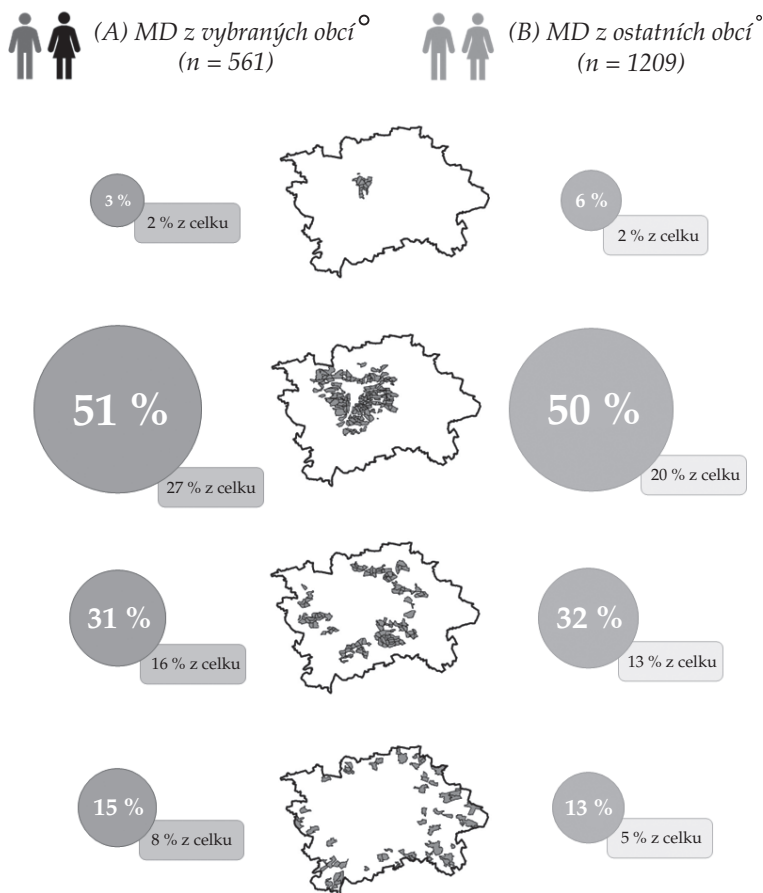
Poznámka: A-M(Ž) – muži (ženy) z vybraných obcí, B-M(Ž) – muži (ženy) z ostatních obcí; * Pearsonův Chí-kvadrát, [#] Cramerovo V.

původních obyvatel, odvozují, že části této skupiny brání finanční možnosti stěhování do Prahy, a proto nakonec realizují první bydlení v pražském zázemí.

Mezi muži a ženami se cílové destinace migrace u obcí s očekávaným vyšším podílem potomků nově příchodích obyvatel statisticky významně neliší.¹² Rozdíly se rýsují při porovnání obou skupin obcí (Graf 2). Muži v porovnání první skupiny (A) s obcemi s předpokládaným vyšším podílem potomků původních obyvatel (B) mají výraznější migraci do Prahy (52,9 % oproti 42,1 %), u žen se rozdíl projevuje u migrace do zahraničí (7,7 % oproti 5,1 %). Společná pro obě pohlaví je u obcí s předpokládaným vyšším podílem potomků nově příchodích obyvatel averze k migraci v rámci pražského zázemí (16,0 % oproti 19,4 % u mužů a 18,4 % oproti 23,4 % u žen). Při celkovém porovnání hodnot standardizovaných reziduí (Tabulka 4) pozorují, že se cílové destinace žen odlišují výrazněji než cílové destinace mužů. Domnívám se, že výraznější příspěvek žen na utváření rozdílných migrací může mít důvod ve změnách životního stylu žen v důsledku suburbanizace (Galčanová, 2012).

¹² $\chi^2 = 2,25$, $p = 0,69$; $\varphi_c = 0,07$, $p = 0,69$

Schéma 2. Cílové destinace migrace mladých dospělých do jednotlivých pražských zón (2017–2020)

Zdroj: ČSÚ (2022), vlastní zpracování

Na rozdíl od cílových destinací migrace MD z pražského zázemí do velkých územních celků užší rozlišení cílů migrace v Praze podle koncentrických zón (Schéma 2) nepřineslo statisticky významné rozdíly mezi oběma typy sledovaných skupin MD,¹³ a to ani mezi pohlavím migrantů.¹⁴ Polovina migrujících z obou skupin míří do vnitřního města, necelá třetina do vnějšího kompaktního

¹³ $\chi^2 = 6,01$, $p = 0,11$; $\varphi_c = 0,06$, $p = 0,11$

¹⁴ MD z vybraných obcí $\chi^2 = 6,87$, $p = 0,08$; $\varphi_c = 0,11$, $p = 0,08$; MD z ostatních obcí $\chi^2 = 1,97$, $p = 0,58$; $\varphi_c = 0,04$, $p = 0,58$

Tabulka 5. Migrující a zůstavší mladí dospělí ve zdrojových obcích migrace

	muži		ženy		celkem	
	četnost	relativně	četnost	relativně	četnost	relativně
migranti (18–26)	16	44,4 %	24	60,0 %	40	52,6 %
zůstavší (18–26)	12	33,3 %	12	30,0 %	24	31,6 %
migranti (27+)	3	8,3 %	3	7,5 %	6	7,9 %
zůstavší (27+)	5	13,9 %	1	2,5 %	6	7,9 %
celkem	36		40		76	

Zdroj: dotazníkové šetření uskutečněné v letech 2019–2021

města. Zatímco však u MD z obcí, kde předpokládám vyšší zastoupení potomků suburbánních novousedlíků, tvoří migrace do vnitřního města, resp. vnějšího města 27 %, resp. 16 % ze všech cílových destinací, u druhé skupiny pouze 20 %, resp. 13 %. Migrující MD z obcí, kde předpokládám vyšší zastoupení původních obyvatel, migrují do Prahy méně oproti druhé skupině. Pokud se ale do Prahy skutečně stěhují, volba městské lokality se od MD z obcí, kde naopak předpokládám vyšší zastoupení suburbánních novousedlíků, neliší. Odvozují tedy, že vyšší finanční možnosti u potomků suburbánních novousedlíků dávají častější příležitost stěhování do Prahy, nicméně volbu bydliště v rámci města toto neovlivňuje.

Migrace, nebo setrvání v místě bydliště?

Obrátíme-li pozornost na významnou skupinu MD ve zdrojových obcích migrace, která se ve věku mladé dospělosti, příp. i po tomto období, z místa bydliště nestěhovala nebo se stěhovala později, z dotazníkového šetření (Tabulka 5) vyplývá, že se z těchto obcí ve věku mladé dospělosti stěhovala od rodičů jen polovina (53 %) MD, zatímco ostatní se z místa bydliště nestěhovali vůbec nebo až v pozdějším věku. Potvrdilo se tedy, že setrvání v bydlišti rodičů je nejrozšířenější migrační trajektorií MD (Clapham et al., 2014). O něco častěji se v mladé dospělosti stěhují ženy (60 %) než muži (44 %). O tom, že muži zůstávají bydlet s rodiči déle než ženy, svědčí i fakt, že více mužů (5) než žen (1) zůstává bydlet s rodiči po dovršení 27 let věku.

Předpokládané důsledky migrace mladých dospělých z pražského zázemí

Migrační pohyb nepůsobí pouze na člověka, ale i na prostředí, které je jeho migrací přetvářeno (Drbohlav a Uherek, 2007). Jednosměrná migrace mladých lidí bývá ve zdrojových lokalitách spojována s negativním jevem – odlivem vysoce

vzdělané a kvalifikované části populace, tzv. brain drain (Beine et al., 2001). Domácnosti suburbánních obyvatel ale bývají málokdy pracovně vázány na místo bydliště (Novák a Sýkora, 2007; Sýkora a Ouředníček, 2007) a migrace MD tak může mít spíše demografické než ekonomické důsledky pro zdrojové lokality. Lze očekávat, že výzvou zdrojových lokalit bude postupné stárnutí generace suburbánních novousedlíků – rodičů MD (Klápště et al., 2012). Zdrojové lokality, kde je migrace MD provázána s následnou migrací jejich rodičů, mohou zaznamenávat významný populační pokles známý ze suburbánních zón v západních zemích (Leinberger, 2011; Yui et al., 2017).

Reurbanizační trend migrace MD může být spojován s gentifikací – zvyšováním společensko-ekonomického statusu vybraných lokalit a společensko-prostorové fragmentace. Nicméně Ouředníček et al. (2015) se domnívají, že MD migrující ze zázemí měst jsou v odlišném demografickém i společensko-ekonomickém postavení, než je pro gentrifiery v postsocialistických městech typické. Proto s jejich návratem do měst nemusí být gentifikace svázána. Vedle společensko-ekonomických dopadů reurbanizace na cílové lokality migrace vyvstávají otázky týkající se prostorové koncentrace migrace nebo vlivu na nabídku bydlení, obsazenost a cenu bytů, příp. nájemného. Buzar et al. (2007) uvádějí, že reurbanizační proudy vedou spíše než k plošnému rozmístění migrantů ke zvyšování společensko-prostorové diferenciace, která je důsledkem selektivní migrace MD do vnitřního města (Couch a Fowles, 2019). Na druhou stranu lze očekávat, že MD, podobně jako předcházející generace, budou později směřovat do zázemí Prahy s cílem založit rodinu, což si může vyžádat další investice do veřejné infrastruktury v dosud nedostatečně vybavených obcích nebo okrajových městských částech.

Ve vnitřním městě může migrace MD přispívat k proměně společensko-ekonomické struktury obyvatelstva vedoucí vzhledem k nízké nabídce bytů ke zvyšování cen bydlení a lokální gentifikaci spojené s vymístěním původních obyvatel. Tangenciální migrace MD může vést k obdobným problémům, které suburbanizaci v pražském zázemí provázejí dlouhodobě. Je otázkou, zda obce, popř. i okrajové městské části Prahy, využijí koncentračních tendencí současné suburbanizace a poučí se z nekontrolovaného růstu v minulosti, čímž zmírní negativní důsledky, nebo dokonce využijí potenciál přílivu produktivní generace ke zlepšení místních podmínek. Společné pro všechny zóny mohou být výzvy spojené s investicemi do veřejné infrastruktury, která v současnosti nemusí plně odpovídat preferencím a životnímu stylu MD.

Závěr

Tato stať měla za cíl seznámit čtenáře s migračními trajektoriemi dosud přehlížené, avšak objemné generace MD, která vyrůstala v prvních dvou dekadách 21. století v pražském zázemí. Hledala zdrojové obce migrace MD v pražském zázemí a analyzovala objemy migračních proudů do různých oblastí. V těsném

zázemí Prahy se objevují první shluky suburbanizovaných obcí, ve kterých nárazově dorůstá vysoký počet MD, kteří se hromadně stěhují. Ukázalo se, že tato generace se migračním chováním významně odlišuje od MD vyrůstajících v obcích, které nebyly ovlivněny suburbanizací. Zatímco potomci suburbánních novousedlíků se častěji vrací do Prahy nebo míří do zahraničí, potomci původních obyvatel pražského zázemí preferují i tangenciální migraci do obcí Středočeského kraje včetně jiných suburbií. V rámci Prahy již rozdíly v cílových destinacích mezi oběma skupinami nejsou patrné. Přesto je nezbytné brát v potaz, že migrační data neobsahují všechny reálně stěhující se osoby, a proto především krátkodobé migrace nemusejí být podchyceny.

Zaměření na rozdíly mezi muži a ženami pouze potvrdilo výše zjištěné rozdíly mezi migračním chováním MD z obcí s výraznou a naopak nevýraznou suburbanizací. U obcí, kde převažuje migrace potomků suburbánních novousedlíků, se statisticky významné rozdíly mezi pohlavími nepotvrdily. Kvalitativní dotazníkové šetření ukázalo, že analýza statistických dat o migraci MD v sobě zahrnuje migrační chování pouze přibližně poloviny MD, zatímco druhá polovina, nezachytitelná statistickými daty, se v tomto věku nestěhuje. V pozdějším věku se stěhují především muži, ženy se stěhují zpravidla dříve. Lze předpokládat, že rozsah zdrojových obcí migrace MD se bude vzhledem k dynamice suburbanizace na počátku 21. století a postupnému dorůstání dalších kohort do věku mladé dospělosti prostorově i objemově zvětšovat. Výzkum se do budoucna může soustředit na zjišťování důvodů migrace jednotlivců pomocí kvalitativních metod, případně monitorování důsledků migrace MD pro zdrojové lokality a cílové destinace.

OTAKAR BURSA je studentem postgraduálního studia sociální geografie a regionálního rozvoje na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Kromě generace mladých dospělých v pražském metropolitním regionu se zabývá rezidenční spokojeností a suburbanizací.

ORCID: 0000-0002-3191-7394

Literatura

- Barber, A. (2007). Planning for sustainable re-urbanisation: Policy challenges and city centre housing in Birmingham. *Town Planning Review*, 78(2), 179–202.
<https://doi.org/10.3828/tpr.78.2.5>
- Butler, T. (2007). Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, suburbanization or new urbanism? *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(4), 759–781.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2007.00758.x>
- Beine, M., Docquier, F. a Rapoport, H. (2001). Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64(1), 275–289.
[https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(00\)00133-4](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(00)00133-4)

- Brade, I., Herfert, G. a Wiest, K. (2009). Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm? *Cities*, 26(5), 233–244. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2009.05.001>
- Buzar, S., Ogden, P., Hall, R., Haase, A., Kabisch, S. a Steinführer, A. (2007). Splintering urban populations: emergent landscapes of reurbanisation in four European cities. *Urban Studies*, 44(4), 651–677. <https://doi.org/10.1080/00420980601185544>
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements* (No. 7). University of California Press.
- Clapham, D. (2002). Housing pathways: A postmodern analytical framework. *Housing, Theory and Society*, 19(2), 57–68. <https://doi.org/10.1080/140360902760385565>
- Clapham, D., Mackie, P., Orford, S., Thomas, I. a Buckley, K. (2014). The housing pathways of young people in the UK. *Environment and Planning A*, 46(8), 2016–2031. <https://doi.org/10.1068/a46273>
- Clark, W. A. a Dieleman, F. M. (1996). *Households and Housing: Choice and Outcomes in the Housing Market*. Transaction Publishers.
- Couch, C. a Fowles, S. (2019). Metropolitan planning and the phenomenon of reurbanisation: The example of Liverpool. *Planning Practice & Research*, 34(2), 184–205. <https://doi.org/10.1080/02697459.2018.1548237>
- Drbohlav, D. a Uherek, Z. (2007). Reflexe migračních teorií. *Geografie*, 112(2), 125–141. <https://doi.org/10.37040/geografie2007112020125>
- Ford, J., Rugg, J. a Burrows, R. (2002). Conceptualising the contemporary role of housing in the transition to adult life in England. *Urban Studies*, 39(13), 2455–2467. <https://doi.org/10.1080/0042098022000027059>
- Galčanová, L. (2012). Proces suburbanizace v kulturní perspektivě-teoretická přehledová stať. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 44(1), 5–33
- Galčanová, L. a Vacková, B. (2008). Režidenční suburbanizace v postkomunistické České republice, její kořeny, tradice a současnost: případová studie brněnských suburbií. *IVRIS Papers*, 3(2), 1–23.
- Haase, A., Wolff, M., Špačková, P. a Radzimski, A. (2017). Reurbanisation in Postsocialist Europe-A Comparative View of Eastern Germany, Poland, and the Czech Republic. *Comparative Population Studies-Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 42, 353–389. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2018-02>
- Hamnett, C. a Randolph, B. (1988). The production and transformation in urban residential space. In C. Hamnett a B. Randolph (eds.). *Cities, Housing and Profits: Flat Break-up and the Decline of Private Renting* (s. 5–16). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003134732>
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. University of Georgia Press.
- Heath, S. a Calvert, E. (2011). *The Role of Family and Friends in the Housing Pathways of Single Young Adults*. ESRC Centre for Population Change.
- Heider, B. (2019). What drives urban population growth and shrinkage in postsocialist East Germany? *Growth and Change*, 50(4), 1460–1486. <https://doi.org/10.1111/grow.12337>
- Hochstenbach, C. a Boterman, W. R. (2015). Navigating the field of housing: Housing pathways of young people in Amsterdam. *Journal of Housing and the Built Environment*, 30(2), 257–274. <https://doi.org/10.1007/s10901-014-9405-6>
- Kabisch, N., Haase, A. a Haase, A. (2019). Reurbanisation: A long-term process or a short-term stage? *Population, Space and Place*, 25(8), 1–13. <https://doi.org/10.1002/psp.2266>
- Kährik, A., Leetmaa, K. a Tammaru, T. (2012). Residential decision-making and satisfaction among new suburbanites in the Tallinn urban region, Estonia. *Cities*, 29(1), 49–58. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.07.005>

- Kährik, A., Temelová, J., Kadarik, K. a Kubeš, J. (2016). What attracts people to inner city areas? The cases of two post-socialist cities in Estonia and the Czech Republic. *Urban studies*, 53(2), 355–372. <https://doi.org/10.1177/0042098014567444>
- Klápště, P., Bečka, M. a Klápšťová, E. (2012). Jak uvažovat o budoucnosti suburbii? *Urbanismus a územní rozvoj*, 15(5), 49–54.
- Landa, F. (2016). Actual changes in system of urban planning in post-socialist city: the case of Prague. *Journal of Architecture and Urbanism*, 40(4), 303–310. <https://doi.org/10.3846/20297955.2016.1246986>
- Lee, Y., Lee, B. a Shubho, M. T. H. (2019). Urban revival by Millennials? Intraurban net migration patterns of young adults, 1980–2010. *Journal of Regional Science*, 59(3), 538–566. <https://doi.org/10.1111/jors.12445>
- Leinberger, C. (2011, 25. listopadu). The death of the fringe suburb. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2011/11/26/opinion/the-death-of-the-fringe-suburb.html>
- Macešková, M. a Ouředníček, M. (2008). Dopad suburbanizace na daňové příjmy obcí. *Obec a finance*, 13(1), 28–29.
- Maier, K. (2012). Nástroje územního plánování k regulaci suburbanizace. *Urbanismus a územní rozvoj*, 15(5), 12–20.
- Melia, S., Chatterjee, K. a Stokes, G. (2018). Is the urbanisation of young adults reducing their driving? *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 118, 444–456. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.09.021>
- Millard-Ball, A. (2002). Gentrification in a residential mobility framework: Social change, tenure change and chains of moves in Stockholm. *Housing Studies*, 17(6), 833–856. <https://doi.org/10.1080/02673030215997>
- Mulder, C. H. (2003). The housing consequences of living arrangement choices in young adulthood. *Housing Studies*, 18(5), 703–719. <https://doi.org/10.1080/02673030304255>
- Mulder, C. H. (2006). Home-ownership and family formation. *Journal of Housing and the Built Environment*, 21(3), 281–298. <https://doi.org/10.1007/s10901-006-9050-9>
- Mulder, C. H. a Cooke, T. J. (2005). Family ties and residential locations. *Population, Space and Place*, 15(4), 299–304. <https://doi.org/10.1002/psp.556>
- Mulder, C. H. a Lauster, N. T. (2010). Housing and family: An introduction. *Housing Studies*, 25(4), 433–440. <https://doi.org/10.1080/02673031003771109>
- Nelson, A. (2009). Catching the Next Wave: Older Adults and the ‘New Urbanism’. *Generations*, 33(4), 37–42.
- Novák, J. a Sýkora, L. (2007). A city in motion: time-space activity and mobility patterns of suburban inhabitants and the structuration of the spatial organization of the Prague metropolitan area. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 147–168. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00245.x>
- Nuissl, H. a Rink, D. (2005). The ‘production’ of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation. *Cities*, 22(2), 123–134. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2005.01.002>
- Opit, S., Witten, K. a Kearns, R. (2020). Housing pathways, aspirations and preferences of young adults within increasing urban density. *Housing Studies*, 35(1), 123–142. <https://doi.org/10.1080/02673037.2019.1584662>
- Ouředníček, M. (2001). Nová sociálně prostorová struktura v zázemí Prahy. In *Česká geografie v období rozvoje informačních technologií. Sborník příspěvků Výroční konference České geografické společnosti* (s. 248–257). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ouředníček, M. (2003). Suburbanizace Prahy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39(2), 235–253. <https://doi.org/10.13060/00380288.2003.39.2.06>
- Ouředníček, M. (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 111–126. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00243.x>

- Ouředníček, M. a Posová, D. (2006). Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In M. Ouředníček (ed.), *Sociální geografie Pražského městského regionu* (s. 96–113). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Ouředníček, M., Klsák, A. a Špačková, P. (2019). In between city and village: The development of spatial patterns of Czech suburbanisation 1997–2016. *Demografie*, 61(4), 299–308.
- Ouředníček, M., Pospíšilová, L., Špačková P., Temelová, J. a Novák, J. (2012). Prostorová typologie a zonace Prahy. In M. Ouředníček a J. Temelová (eds.), *Sociální proměny pražských čtvrtí* (s. 268–286). Academia.
- Ouředníček, M., Šimon, M. a Kopečná, M. (2015). The reurbanisation concept and its utility for contemporary research on post-socialist cities: The case of the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 23(4), 26–35.
<https://doi.org/10.1515/mgr-2015-0022>
- Posová, D. a Sýkora, L. (2011). Urbanizace a suburbanizace v městských regionech Prahy a Vídně: strukturální rozdíly v podmínkách odlišných politicko-ekonomických režimů. *Geografie*, 116(3), 276–299. <https://doi.org/10.37040/geografie2011116030276>
- Pospíšilová, L. a Ouředníček, M. (2011). Časoprostorové chování středoškolských studentů bydlících v zázemí Prahy. In B. Vacková, L. Galčanová a S. Ferenčuhová (eds.), *Třetí město* (s. 99–132). Pavel Mervart/Masarykova univerzita.
- Potočný, T. (2006). Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka. *IVRIS Papers*, 1(1), 1–47.
- Puldová, P. a Ouředníček, M. (2006). Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In M. Ouředníček (ed.), *Sociální geografie Pražského městského regionu* (s. 128–142). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Revington, N. (2018). Pathways and processes: Reviewing the role of young adults in urban structure. *The Professional Geographer*, 70(1), 1–10.
<https://doi.org/10.1080/00330124.2017.1288574>
- Sander, N. (2014). Internal migration in Germany, 1995–2010: New insights into east-west migration and re-urbanisation. *Comparative Population Studies*, 39(2), 217–246.
<https://doi.org/10.12765/CPoS-2014-04>
- Siedentop, S., Zakrzewski, P. a Stoms, P. (2018). A childless urban renaissance? Age-selective patterns of population change in North American and German Metropolitan areas. *Regional Studies, Regional Science*, 5(1), 1–20.
<https://doi.org/10.1080/21681376.2017.1412270>
- Sotirakos, Z. (2019). *A Canadian Study of Young Adults' Suburban Ways of Living*. University of Waterloo.
- Stanilov, K. a Sýkora, L. (2014). Postsocialist suburbanization patterns and dynamics: a comparative perspective. In K. Stanilov a L. Sýkora (eds.), *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe* (s. 256–295). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118295861.ch9>
- Stojanov, R. a Gladišová, L. (2011). Úvod do tématu migrace a rozvoje a přehled klíčových teoretických konceptů. In Kolektiv autorů, *Migrace a rozvoj: Rozvojový potenciál mezinárodní migrace* (s. 9–43). Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova.
- Sýkora, L. (1999). Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. *Geojournal*, 49(1), 79–89. <https://doi.org/10.1023/A:1007076000411>
- Sýkora, L. (2003). Suburbanizace a její společenské důsledky / Suburbanisation and Its Social Consequences. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39(2), 11–36.
<https://doi.org/10.13060/00380288.2003.39.2.05>
- Sýkora, L. a Bursa, O. (2022). Mladí dospělí v pražském metropolitním regionu: tikající

- bomba ve světle metodických zákrut geodemografie a demogeografie. *Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje*, 64 (1), 24–45. <https://doi.org/10.54694/dem.0294>
- Sýkora, L. a Mulíček, O. (2014). Urban growth and regional sprawl. In K. Stanilov a L. Sýkora (eds.), *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe* (s. 133–162). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118295861.ch5>
- Sýkora, L. a Ouředníček, M. (2007). Sprawling post-communist metropolis: Commercial and residential suburbanization in Prague and Brno, the Czech Republic. In E. Razin, M. Dijst a C. Vázquez (eds.), *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas* (s. 209–233). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5762-5_8
- Sýkora, L. a Stanilov, K. (2014). The challenge of postsocialist suburbanization. In K. Stanilov, L. Sýkora (eds.), *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe* (s. 1–32). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118295861.ch1>
- Špačková, P. a Ouředníček, M. (2012). Spinning the web: new social contacts of Prague's suburbanites. *Cities*, 29(5), 341–349. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.09.002>
- Špačková, P., Dvořáková, N. a Tobrmanová, M. (2016). Residential satisfaction and intention to move: the case of Prague's new suburbanites. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 331–348. <https://doi.org/10.1111/geob.12108>
- Špačková, P., Ouředníček, M., Novák, J. a Křivka M. (2012). Zóny rezidenční suburbanizace 2010. In *Populační vývoj v zázemí českých měst jako důsledek procesu suburbanizace, soubor specializovaných map*.
- Temelová, J., Novák, J., Ouředníček, M. a Puldová, P. (2011a). Housing estates in the Czech Republic after socialism: Various trajectories and inner differentiation. *Urban Studies*, 48(9), 1811–1834. <https://doi.org/10.1177/0042098010379279>
- Temelová, J., Novák, J., Pospíšilová, L. a Dvořáková, N. (2011b). Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47(4), 831–858. <https://doi.org/10.13060/00380288.2011.47.4.09>
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II., Dospělost a stáří*. Nakladatelství Karolinum.
- Van Mol, C. (2016). Migration aspirations of European youth in times of crisis. *Journal of Youth Studies*, 19(10), 1303–1320. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1166192>
- Yui, Y., Kubo, T. a Miyazawa, H. (2017). Shrinking and super-aging suburbs in Japanese metropolis. *Social Study*, 7(4), 195–204. <https://doi.org/10.17265/2159-5526/2017.04.002>
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61(2), 219–249. <https://doi.org/10.2307/213996>

Život se sudetskou otázkou: Václav Houžvička oslavil 75 let

Zabývat se dnes proměnami česko-německých vztahů a socioekonomickým vývojem v českém pohraničí se stalo poměrně rozšířeným výzkumným tématem. U zrodu tohoto historicko-sociologického zájmu stál fakticky ihned od počátku devadesátých let také Václav Houžvička. Pokud se na úvod tohoto medailonku, který připomíná jeho významné životní jubileum, podívám do jednoho z komentářů, které napsal pro český tisk, tak se v něm dočteme, že „současný posun ve vztazích Čechů a sudetských Němců je výsledkem dlouholetého angažmá vstřícně uvažujících občanů, diplomatů, akademiků, ale také některých politiků. Ve výsledku máme naději, že nezůstaneme zajatci dějin, jak před lety prozíravě varoval Willy Brandt.“ (Houžvička, V. 2023, 12. června. Spanilá jízda Petra Pavla na pozadí složitých vztahů se sudetskými Němci. *Reflex*. <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/119313/spanila-jizda-petra-pavla-na-pozadi-slozitych-vztahu-se-sudetskymi-nemci.html>) Jedním z těchto vstřícně uvažujících, ale zároveň neúnavně pozorných a v uplynulých desetiletích i občas hlasitě varujících akademiků s přesahem do aktivního občanského života a také diplomacie je právě i sám Václav Houžvička. Tento rok oslavil 75. narozeniny.

Václav Houžvička
© FSE UJEP

Václav se narodil 24. srpna 1949. Vystudoval Fakultu žurnalistiky Univerzity Karlovy, což vedlo k tomu, že v osmdesátých letech pracoval jako nakladatelský redaktor. Ale hlavně ho vždy zajímala historie, nejdřív ta lokální, tedy severočeská, pak ta moderní, hlavně válečná. A to už bylo obsahově jen kousek k česko-německým vztahům a speciálně k sudetoněmecké otázce.

Tento svůj zájem mohl rozvinout od roku 1991 nejprve v Sociálně ekonomickém ústavu Československé akademie věd a od roku 1993 pak již v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR. České pohraničí se jako výzkumné téma dostalo do Ústí nad Labem především zásluhou prof. Františka Zicha, který zde napomohl k získání vysoké kompetence v provádění empirických výzkumů. Z těchto zkušeností, ale i z otevřeného interdisciplinárního prostředí Václav těžil, zároveň ústecké výzkumné aktivity obohacoval o historicko-sociologickou dimenzi a od roku 1991 vše zastřešoval z pozice vedoucího výzkumného oddělení České po-

© Autor, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

hraničí při Sociologickém ústavu AV ČR. Zich a Houžvička tak stáli u zrodu vůbec prvních regionálních sociologických výzkumů v pohraničí České republiky. Václav participoval na straně jedné na řadě projektů týkajících se zejména národních identit, biografického sebepojetí obyvatel, přeshraniční spolupráce a regionálního rozvoje, ovšem zároveň se mu na straně druhé podařilo poměrně rychle etablovat na výzkumném tématu sociologické reflexe česko-německých vztahů a hlavně sudetoněmecké otázky. Stál tak v ČR u zrodu historické sociologie, konkrétně výzkumu historické a kolektivní paměti a míst paměti.

Když získal v roce 2003 doktorát a v roce 2008 habilitaci (obojí z politologie) na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE v Praze, tak již byl renomovaným expertem na postoje obyvatel v pohraničí vůči česko-německým vztahům a sudetoněmecké otázce. Vytvořil zajímavou časovou řadu, která umožnila v první dvacetiletce po revoluci zachytit proměny ve vnímání různých historických mezníků česko-německých vztahů. Této jeho kompetence si v době formování textu Česko-německé deklarace všimly i na Ministerstvu zahraničních věcí, v Ústavu mezinárodních vztahů a dalších institucích, kam si Václava často zvali jako experta či poradce, který do debat vnášel nejnovější empirická data a fakta. Z nich ostatně Václav vždy vycházel při formování svých pozic. Tím se odlišoval od jiných aktérů a diskutérů z řad zainteresovaných historiků či politologů, což bylo znát na zájmu a popularitě jeho příspěvků mj. na různých diskusních platformách.

V letech 1998 až 2002 Václav působil v expertním sboru poradců ministra zahraničních věcí, mezi lety 1998 až 2004 byl členem Koordinační rady Česko-německého diskusního fóra. To pro něho bylo jakýmsi vyvrcholením jeho expertních a popularizačních aktivit. Václav byl i v Ústí nad Labem příkladem pro řadu dalších kolegů a kolegů, kteří díky němu viděli, že i z regionálního prostředí je možné se prosadit a být slyšen ve „velké politice“ a přinášet podnětné výsledky sociologických výzkumů, které mají silný praktický dopad na formování české zahraniční a také regionální politiky.

Václavovým velkým tématem byly a jsou česko-německé vztahy a jejich sociologická reflexe mezi obyvatelstvem pohraničních oblastí. V prvních dvou porevolučních dekáдах šlo o výbušné téma, které sice takřka automaticky vyvolávalo zájem, ale také kontroverze a bouřlivé diskuse. Své postoje a výzkumy prezentoval na řadě konferencí, publikoval je v desítkách odborných statí (mj. i v *Sociologickém časopise*), komentářích, rozhovorech, a především ve svém životním díle *Návraty sudetské otázky* (2005). To podává zajímavou genezi výkladu pozic českých, německých i sudetoněmeckých konceptů v mezinárodních a sociálně-ekonomických souvislostech 20. století. Zájem mezinárodního publika Václav získal vydáním rozšířené verze publikace s názvem *Czechs and Germans 1848–2004. The Sudeten Question and the Transformation of Central Europe* (2015).

To už měl za sebou řadu realizovaných výzkumů, včetně projektů GA ČR a resortních výzkumů (především MZV). Byl ale i vyhledávaným partnerem do mezinárodních projektů. Spolupracoval tak například s Institute for German Studies na University of Birmingham nebo s Geschwister-Scholl-Institut při Uni-

verzitě Ludwiga Maximiliana v Mnichově. To velmi rozšiřovalo jeho odborný horizont a zesilovalo význam jeho výzkumů. Čas si našel vždy také na podporu mladých výzkumníků – mezi nimi i na autora těchto řádků.

Odborným přelomem v jeho životě byl odchod ze SOÚ AV ČR v roce 2008. S tím bohužel zaniklo i oddělení České pohraničí a odborně zpustla krásná vila na Stříbrnických nivách, v níž pracoviště sídlilo. Václav přešel na Fakultu sociálně ekonomickou UJEP, na níž již na částečný úvazek působil. Fakulta využila ihned jeho zkušeností s řízením, proto se stal vedoucím tamní katedry práva a politologie. Dodnes je jednou z nejviditelnějších osobností této fakulty a oblíbeným pedagogem a kolegou. A také zábavným parťákem v debatách, hlavně těch o pohraničí a česko-německých vztazích. A i dnes zásobuje veřejný prostor řadou podnětných a samozřejmě kontroverzních pohledů na vnímání nejnovějších česko-německých událostí. Co však přetrvá a čím je Václav inspirativní i dnes, kdy již aktivně nebádá k česko-německým vztahům, ale „jen“ je pozorně glosuje, je to, že varuje před zjednodušováním a neobjektivními informacemi, které by stále ještě mohly vyvolat negativní reakce veřejnosti. Aneb, jak říká, resp. jak si ho dovolím parafrázovat: návraty sudetské otázky procházejí jako štěpná linie celými novodobými dějinami českých zemí. A to Václava na tomto tématu stále intelektuálně doslova rajcuje.

Lukáš Novotný
Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
lukas.novotny@ujep.cz

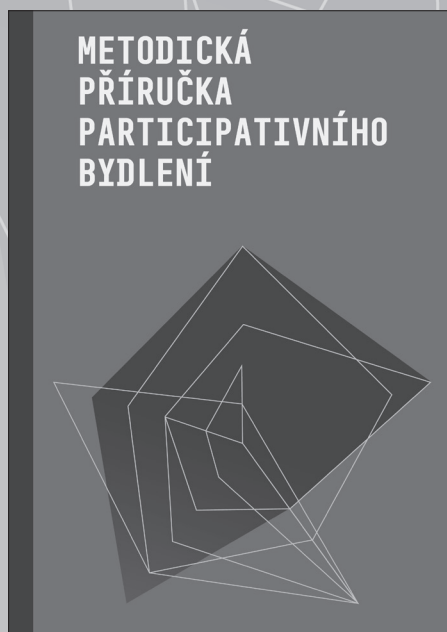
Masarykova univerzita vydala

METODICKÁ PŘÍRUČKA PARTICIPATIVNÍHO BYDLENÍ

Malý Blažek, Jan, Jana Kubcová,
Tomáš Hoření Samec, Anna Vinklárková,
Lukáš Houser (eds.)

Participativní bydlení znamená, že na přípravě projektu bydlení nebo jeho části, na investici, případně na správě bydlení spolupracují obyvatelé. Existuje řada důvodů, proč obyvatelé vstupují do projektů participativního bydlení: reakce

na snižující se dostupnost bydlení, snaha zlepšovat kvalitu bydlení a jeho architektonickou podobu, zvyšování odolnosti vůči klimatické krizi či snaha zkvalitnit sousedské vztahy. Spoluprací a koordinací domácností se proměňují vztahy ve výstavbě a správě bydlení. Obyvatelé nejsou v této situaci pasivními příjemci obecní politiky bydlení, ani individuální nezávislé domácnosti, které svou situaci v otázce bydlení řeší pouze na trhu s bydlením. Tato metodika je představuje jako aktéry výstavby a správy bydlení, jako sousedy a jako přirozené partnery obce. Jejím cílem je nastítnit možnosti, jak mohou obce podporovat a rozvíjet participativní bydlení a diskutovat limity, které s tímto přístupem souvisí.

Masarykova univerzita

Brno 2023

114 s.

ISBN (print) 978-80-280-0478-1

ISBN (pdf) 978-80-280-0479-8

MUNI
PRESS

Publikace je k dispozici na <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2316>

Na publikaci navazuje na Manuál participativního bydlení <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2315>

Více informací: www.participativnibydleni.cz

Jiří Skála, Johana Chylíková: *Hranice příležitostí*

Praha, Akademie výtvarných umění
2023, 132 s.

Umělecká sféra představuje v českém akademickém prostředí dlouhodobě opomíjenou oblast. Hledali bychom pravděpodobně marně výzkumy věnující se umělecké profesi či studiu uměleckých oborů. Autorské duo Jiří Skála a Johana Chylíková přichází se svým výzkumem v době, kdy se umělecká sféra a vysoké umělecké školy potýkají s množstvím krizí. Jedná se o období vypořádávání se s dopady pandemie covidu-19, stále neexistujícím statutem umělce a s ním spojenými nedostatečnými finančními prostředky či prekarizací umělecké práce a vysokými psychosociálními nároky s prací spojenými. V případě vysokých uměleckých škol lze v posledních letech zaznamenat množství iniciativ poukazujících na problémy v akademické obci. Jedná se o iniciativy zaměřené na netické chování, neadekvátní studijní a pracovní podmínky či propagaci duševní hygieny mezi studujícími uměleckých oborů. A také další konkrétní případy týkající se nevhodného chování a mezigeneračních rozdílů mezi studujícími a vyučujícími, které se objevují v českém mediálním prostoru a vyvolávají debatu o stavu uměleckého vzdělání a vysokých uměleckých škol samotných. Publikace *Hranice příležitostí* tak v České republice představuje unikátní počín věnující se uměleckému prostředí, zejména studujícím umění v kontextu sociálních nerovností jakožto stěžejního faktoru formujícího zájem o umění, rozhodnutí se mu věnovat a vytvářet jej. Publikace již od samého začátku zdůrazňuje, že umění a společnost jsou neoddelitelně spjaty a navzájem se ovlivňují. Umění nám může prozradit spoustu informací o společnosti, poskytnout vhledy do sociálních struktur, společenských hodnot a dynamik. Proto je pozoruhodné, že se jedná o téma, které je ze strany sociálních vědců a vědkyň dlouhodobě opomíjeno.

Specifikem publikace je její autorské duo, které tvoří praktikující umělec a vysokoškolský pedagog v jedné osobě a socioložka. Publikace je rozdělena celkem do osmi částí. Předmluvu napsala kurátorka a teoretička Tereza Stejskalová. Další část tvoří popis výzkumu od Johany Chylíkové, následuje část *Exposed* zobrazující sérii fotografií od Jiřího Skály, Hynka Alta a Alexandra Vajda. Dále v celkem čtyřech kapitolách pracuje autorské duo s výzkumnými rozhovory. Dvě kapitoly sepsala Chylíková (4,6) a dvě Skála (5,7). Poslední část publikace představuje shrnutí výzkumu v anglickém jazyce.

V úvodní kapitole, „Kdo netvoří kulturu. Kultura ve světle sociálních nerovností“, představuje Tereza Stejskalová publikaci v kontextu současné společnosti a kultury. Klade si zásadní otázku: „Kdo jsou lidé, kteří vytvářejí kulturu, jaké jsou jejich zkušenosti, a kdo jsou ti, kteří kulturu nevytvářejí?“ Stejskalová se zamýšlí nad sociálními nerovnostmi, jež významně ovlivňují to, kdo se bude podílet na vytváření kultury. Na základě zahraničních studií polemizuje o vlivu sociálních nerovností na tvorbu, vnímání a poptávku po kultuře v kontextu marginalizovaných skupin. Vyzdvihuje důležitost zpřístupnění a inkluzivnosti kultury a možnosti podílet se na ní různým sociálním skupinám. Stejskalová reflektuje své osobní zkušenosti a postavení umělkyně a zároveň matky v sociálním kontextu. Poukazuje na to, že ani narození do kulturně bohatého prostředí nezaručuje snadnou cestu k umělecké kariéře a že překážkám čelí v podstatě všichni, byť v různé míře. Ti, kteří se nacházejí níže v sociálních strukturách, mají však do světa kultury dveře o to více zavřené. Stejskalová se dále dotýká tématu financování kultury a prekarizace umělců a umělekýň v dnešním světě, což je téma prostupující celou publikací a současně představující jednu z největších výzev, které umělci a umělkyně a další pracovníci a pracovnice v kultuře v současnosti čelí. V neposlední

řadě Stejskalová upozorňuje, že naše vnímání kultury je společenským konstruktem, který vytvářejí ti, kdo mají možnost se na kultuře podílet.

Druhá kapitola, „Popis výzkumu“, pojednává o kvalitativním výzkumu realizovaném s devíti studujícími vysokých uměleckých škol, konkrétně z oborů zaměřených na výtvarné a vizuální umění. Důvodem volby kvalitativního výzkumu je dle autorky Johany Chylíkové snaha detailně nahlédnout do života mladých lidí, kteří se rozhodli zasvětit své studium a následnou kariéru umění. Cílem výzkumu je porozumět specifické situaci studujících v krátkodobém i dlouhodobém horizontu. Při výběru účastníků a účastnic výzkumu byl zohledněn jejich sociální původ, zahrnující dělnickou třídu, střední a vyšší střední třídu a také studující z rodin s uměleckým a neuměleckým zázemím.

Třetí kapitola, „Distinkce v komunitě studujících umění: Typ sídla, národnost, socioekonomický status, sociální kapitál a gender“, je věnovaná distinktivním kategoriím v komunitě studujících. Jak Chylíková uvádí, distinkce je jiné označení pro odlišnost či rozdíl. Jedná se o koncept, kterým se zabýval francouzský sociolog Pierre Bourdieu, jehož dílo i v jiných kapitolách autorské duo využívá jako teoretický rámec výzkumu, především s ohledem na Bourdieuvu teorii kapitálu, kde rozlišuje ekonomický, sociální a kulturní kapitál jednotlivce. Chylíková identifikovala celkem pět distinktivních kategorií, které se ukázaly jako prostředky možného dělení sociálního prostoru u studujících umění. První z kategorií je rozdělení podle typu sídla, ze kterého studující pocházejí, na vesnici, maloměsto a město. Chylíková tuto distinkci spojuje s kulturním kapitálem. Závisí na ní přístup ke kultuře a umění, jelikož ten se napříč Českou republikou značně liší. Další kategorií je rozdělení podle národnosti: západ versus východ. Tato distinkce se vztahuje k výpovědím pouze dvou studujících, kteří měli dlouhodobější zkušenost se

studiem v zahraničí, konkrétně v západních zemích. Tito studující poukazovali na určité znevýhodnění, kdy jejich národnostní původ byl vnímán jako méně kulturně hodnotný, zejména mezi pedagogy. Třetí kategorií je socioekonomický status: vnímání vlastní sociální pozice, která je spjata s ekonomickým kapitálem. Právě ten hraje významnou roli v tom, zda si studující při studiu musí vydělávat na živobytí, či nikoliv. Socioekonomický status studujících může být i zdrojem vlastního uměleckého vyjádření. Avšak poukázání na vyšší socioekonomický status může být naopak v komunitě studujících považováno za nevíтанé. Čtvrtou kategorií představuje distinkce dle sociálního kapitálu, která souvisí s interpersonálními vztahy a jejich budováním v umělecké komunitě. Kontakty, jejich množství a kvalita, jsou klíčové pro úspěch v umělecké sféře a zajišťují tak umělcům a umělkyním příležitosti, čehož si jsou studující vědomi již během svého studia. Poslední kategorií je distinkce dle genderu. Dle Chylíkové představuje gender nejviditelnější distinkci v sociálním prostoru. Není překvapením, že stejně jako v mnoha jiných profesních oblastech i v umění převažují muži, a to jak mezi praktikujícími umělci, tak mezi vyučujícími na vysokých uměleckých školách. Chylíková se v této části věnuje konstrukci genderové identity, genderovým nerovnostem v umění, přijímání feminity ve studijním prostředí a chování se sexuálním podtextem ze strany vyučujících.

Kapitola čtvrtá, „Volnočasové aktivity: mezi rodinou, sebevyjádřením a kapitálem“, se zabývá volnočasovým vzděláváním v oblasti sportu, hudby a výtvarného umění mimo prostředí rodiny. Jedná se o aktivity, kterými se studující zabývali na základních a středních školách, na základních uměleckých školách (dále jen ZUŠ) či v dalších zájmových institucích i mimo ně. Skála si zde klade otázku: „Jaký vliv mají tyto zájmové činnosti na rozhodnutí studujících středních škol přihlásit se na vysoc-

kou uměleckou školu a zúčastnit se přijímacího řízení, zejména u jednotlivců, kteří nepocházejí z rodin s uměleckým zázemím?" Zvýšenou pozornost věnuje výuce na ZUŠ, konkrétně formalizujícímu způsobu výuky, která studujícím nezaručuje možnost autentického sebevyjádření prostřednictvím umění. Avšak, dle výpovědí studujících, vzdělání na ZUŠ přispívá ke schopnosti sebevyjádření a přináší možnost nabýt základních uměleckých dovedností. Skála se dále věnuje přesunu od sportovních aktivit k uměleckým v období dospívání, což bylo zaznamenáno hned u několika studujících. Zapojení do sportovních a uměleckých aktivit následně ovlivňovalo rozhodnutí studovat na umělecké škole. Aktivita poskytly studujícím možnost seberealizace, dodaly jim sebedůvěru a zvýšily jejich šance uspět v přijímacím řízení. Nicméně opět se jedná o oblast, která je významně determinována sociálním, kulturním a ekonomickým zázemím, ze kterého studující pocházejí.

Kapitola pátá, „Profesní aspirace, rodinné zázemí a podpora“, se věnuje vztahu mezi profesními aspiracemi studujících a podporou ze strany bližší rodiny. K identifikaci aspirací a typů podpory je přistupováno skrze socioekonomický status studujících a prostředí, ze kterého pocházejí. Chylíková rozlišuje celkem tři typy podpory: morální, ekonomickou a profesní. Morální podpora představuje důvěru vkládanou do studujícího a jeho studijní a potenciálně profesní kariery. Dále ekonomická podpora vyznačující se finančním zabezpečením či naopak nezabezpečením studujících v době studia. A profesní podpora spojená s působením rodiny v umělecké sféře či v jiných profesních oblastech, které mohou studujícím pomoci ke zdárné kariéře. Z rozhovorů vyplývá, že uvedené typy rodinné podpory nemusí mít vliv na aspirace studujících. Avšak ti si zřetelně uvědomují, jak náročné je dosáhnout úspěchu v uměleckém světě, a to bez ohledu na své aspirace či rodinný původ.

Kapitola šestá, „Umělecká práce: mezi emancipací a tradicí“, otevírá téma práce v umělecké sféře. Skála zde poukazuje na fungování a specifika umělecké práce v českém kontextu, k čemuž má mnoho co říci díky svým dlouholetým zkušenostem v této oblasti. Poukazuje na percepci a adaptaci studujících na uměleckou práci, její skloubení se studiem a na to, jaké místo má umělecká práce v jejich životech. V kapitole je zdůrazněna důležitost nejen znalostí a dovedností osvojených během studia, ale také nabytí sociálního a kulturního kapitálu, zejména kontaktů, které studující během studia získávají a které jsou klíčovými pro úspěch v umělecké sféře. Skála také poukazuje na určitá pozitiva umělecké práce, jako je autonomie či kreativita a flexibilita. Zároveň však uvádí i její negativa, konkrétně nízké finanční ohodnocení a obtížné uplatnění v branži vedoucí k nutnosti další práce mimo uměleckou činnost.

Specifický aspekt publikace představuje styl psaní a analýzy rozhovorů autorského duu. Jak Chylíková, tak Skála zdůrazňují, že k rozhovorům přistupují na základě svého profesního i osobního pozadí: Skála jako praktikující umělec a vysokoškolský pedagog a Chylíková jako zkušená socioložka. Pojednávání o rozhovorech, jejich interpretace a struktura jednotlivých kapitol se u obou značně liší. Chylíková přistupuje k rozhovorům z pozice výzkumnice v sociálních vědách, kde uplatňuje kvalitativně analytický přístup. Nejprve seznamuje čtenářstvo s ústředním tématem kapitoly, které dále zařazuje do teoretického rámce, následuje metodologická část a interpretace rozhovorů obohacená citacemi. Snaží se data analyzovat, a nakonec shrnuje svá zjištění. Skála ve svých kapitolách zdůrazňuje, že se nepokouší o vytvoření komplexní analýzy, ale chce výpovědím studujících porozumět prostřednictvím své vlastní zkušenosti. Kapitoly psané Skálou tak působí jako shrnutí provedených rozhovorů, obohacené o osobní zkušenosti autora z působení na umělecké vy-

soké škole a v umělecké sféře obecně. Skála ve své analýze hojně využívá kvantifikujících označení jako „dvě třetiny respondentů“ (s. 63). Kvalitativní výzkum však není založen na kvantifikaci, navíc v případě realizace pouhých devíti rozhovorů. Z tohoto důvodu nepovažuji takováto označení za adekvátně zvolená. Některá témata se vyskytují v kapitolách Chylíkové i Skály. Jedná se například o práci v umělecké sféře či o význam sociálních kontaktů. Čtenářstvo se tak dozvídá stejné informace vícekrát, což lze zaznamenat i u představení jednotlivých kapitol výše. Domnívám se, že pokud by Chylíková a Skála spolupracovali na analýze stěžejních témat jednotlivých kapitol společně a spojili tak své specifické znalosti a zkušenosti, mohla by publikace přinést komplexnější a hlubší poznatky a současně působit více uceleně.

Vzhledem k tomu, že publikace vychází díky finanční podpoře grantové soutěže NAVU, pořádané na Akademii výtvarných umění, předpokládala bych, že se bude jednat o odbornou studii. Toto poselství však není z publikace zřejmé. Realizace devíti rozhovorů by se mohla jevit jako velmi omezená pro účely zkoumání. Nicméně vzhledem k povaze kvalitativního výzkumu a cíli porozumět specifické životní zkušenosti studujících umění jsou zjištění autorstva odpovídající. Publikace nám otevírá dveře do osobitého světa studujících uměleckých oborů. Přináší zajímavá a neotřelá zjištění a současně nám poskytuje kvalitní základ pro další výzkumy včetně podnětů, na co se při výzkumu studujících uměleckých oborů či práce v umělecké sféře zaměřit.

Barbora Procházková

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova
barbora.prochazkova@fsv.cuni.cz

Robert Žanony: *Dopaminová past. Politický mozek, digitální veřejnost, nefunkční dialog*

Praha, Masarykova demokratická akademie, z. s., 2023, 202 s.

Vliv moderních digitálních technologií na náš život je neoddiskutovatelný. Rozmach internetu, stejně jako jeho postupná proměna v tzv. web 3.0 v posledních několika dekádách změnila náš přístup k vyhledávání informací, zatímco sociální sítě přetváří naše komunikační zvyklosti. Není také žádným tajemstvím, že ne všechny tyto změny jsou považovány za kladné; veřejný prostor i akademické texty jsou čím dál častěji konfrontovány s prohlášeními podobnými slavnému citátu E. O. Wilsona, který tvrdil, že „Skutečný problém lidstva je následující: máme paleolitické emoce, středověké instituce a božské technologie. A to je hrozně nebezpečné a dosahuje to stavu všeobecné krize.“ (s. 97) Ani kniha Roberta Žanonyho *Dopaminová past: Politický mozek, digitální veřejnost, nefunkční dialog* podobnými citáty nešetří, když své čtenáře na dvou stech stránkách ostře psaného manifestu burcuje z letargie a zachraňuje, jak autor sám píše, „před sebou samými“. Kniha, kterou Žanony označuje za „nástroj občanské sebeobran-y“, si klade za cíl upozornit na nejpalcivější změny, které digitální technologie vnášejí do oblastí komunikace a empatie, politického dialogu, kognitivních schopností a sociální koheze. Centrální otázkou, kterou si autor pokládá, je, zda vůbec „demokracie přežije digitální veřejnost“ (s. 171).

Autor je absolventem studia publicistiky a vědy o komunikaci a politologii na Vídeňské univerzitě, 19 let působil v oblasti politické komunikace a volebního marketingu a nyní působí jako vědecký spolupracovník zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung ve Slovenské republice. Tématům knihy se věnuje dlouhodobě, jak je patrné z jeho předchozích autorských počinů, například analýzy *Konec veřejnosti? Jak informační technologie ohrožují demokracii* a spoluau-

torského podílu na publikaci *Slovenský kapitalismus a sociální demokracie*. Publikuje v deníku Pravda především na téma politického a volebního chování lidí a vývoje politické veřejné diskuse (masarykovaakademie.cz). *Dopaminová past* je autorským knižním debutem shrnujícím desetileté úsilí spojit poznatky studia politického PR, dějin lidské a masové komunikace a především neuropsychologické literatury za účelem kritického zhodnocení utváření politického názoru pod vlivem digitálních a komunikačních technologií.

Kniha je rozdělena do šesti asymetrických kapitol. V úvodu autor formuluje hlavní motiv knihy, tedy snahu o pochopení vlastních limitů při utváření politického názoru, které se má stát klíčem k větší ochotě naslouchat odlišným názorům, deeskalovat vyhrocenou diskusi a zvýšit porozumění ve společnosti. K těmto limitům přistupuje perspektivou neurovědy a kognitivní psychologie v oblasti přijímání a zpracování informací ve vjemově přehlceném světě.

Druhá kapitola představuje tři klíčová čísla; 600, 150 a 7. První z nich odkazuje na 600 generací, které by bylo potřeba prožít v současném nastavení politiky a multimedialní komunikace, aby biologická evoluce mozku dohnala společenský vývoj, který se rozvíjí neúměrně rychle. Číslo 150 je ideální počet jedinců ve společenství, kde se každý zná s každým, který je pro naše kognitivní schopnosti ideálním počtem sociálních spojení, neboť nevyžaduje zprostředkovanou komunikaci, která se s rozpadem společenské koheze a zánikem společných mýtů stává zdrojem nepochopení. Číslo 7 je maximální počet informací, který je náš mozek schopen udržet v pracovní paměti. Na těchto faktech postavený „paleolitický“ mozek dnešního člověka je vystaven digitální ekonomice pozornosti charakteristické útržkovitým obsahem, informačními bublinami a informačním přetlakem, což má za následek oslabení racionálního a analytického myšlení.

Třetí kapitola představuje první dva ze tří filtrů politické reality, kterými vnímáme skutečnost. Prvním filtrem je politické PR, tedy manipulativní komunikace politických stran a vládců s cílem naklonit si voličstvo na svou stranu. To v základě není žádná novinka, specifickým dnešní podoby je však anarchizace informačního prostoru v současné podobě internetu, která je typická občanskou žurnalistikou, oslabením nebo absencí gatekeeperů a editorů a nástupem tzv. médií vlastní pravdy. Vzniká nová strategie; marketing chaosu, který chce část společnosti přesvědčit o tom, že jednoznačná pravda neexistuje, a v této nejistotě je potřeba uchýlit se k bezpečným stereotypům silných vůdců. Stereotypizaci nahrává také vizuální forma komunikace založená na vyvolávání emocí spíše než na analytickém přemítání příjemce. Druhým filtrem jsou média, ke kterým většina společnosti přistupuje skepticky jako k nástroji manipulace veřejného mínění, což se odráží v nízkém stavu důvěry k médiím. Tradiční média, která se spíše než objektem manipulace řídí vlastní politikou teorie zpravodajské hodnoty s cílem rozšířit a udržet co nejširší diváctvo, jsou na trhu pozornosti nově ohrožována uživateli vytvářeným obsahem. Faktory, které umožnily vzestup těchto informačních zdrojů, jsou nulové náklady na produkci obsahu a čas, který – na rozdíl od médií řídících se dobrými žurnalistickými zásadami – nemusí věnovat ověřování informací, které reprodukuji ve veřejném prostoru.

Čtvrtá kapitola navazuje představením třetího filtru politické reality, hlavní postavy knihy, totiž lidského mozku. Výzkum utváření politického názoru se tradičně soustřeďuje na první dvě jmenované složky, tedy sebe prezentaci kandidátů, kandidátek nebo politických stran a zpracování této prezentace médii. Opomínaný triangulační vrchol, který se dočkal větší pozornosti až s rozmachem neurovědeckého poznání, je právě proces utváření subjektivního názoru na straně příjemce. Bohužel, to-

to prizma nepřináší do problematiky mnoho optimismu; výše zmíněný „paleolitický“ mozek je popsán na základě omezené racionality dle Herberta Simona (s. 45) a tvorba vlastního názoru se odvíjí od objemu přijímaných informací, kognitivní kapacity a času, který ke zpracování informací dostává. Jako takový se stává obětí heuristik, hojně využívaných tvůrci digitálního obsahu pro naplňování vlastních zájmů, a politickou realitu vnímá mimo jiné subjektivně, asociativně, stereotypizovaně, přednostně vizuálně a do značné míry podvědomě. Tyto procesy jsou podpořeny jedním mozku za účelem maximální úspory energie, která s sebou přináší značná zkreslení a kognitivní omyly. Jinými slovy, člověk na základě výše popsané manipulovatelnosti vychází v nerovném boji se stále se zdokonalující umělou inteligencí a algoritmy sociálních sítí jako Harariho „hackovatelné zvíře“ (tamtéž).

Pátá, nejobemnější kapitola navazuje na lidský „politický“ mozek v pastí digitálních technologií a podrobněji rozebírá, jak čas trávený na internetu mění způsob přemýšlení, schopnost soustředit se i docházet k analytickým závěrům. Boj proti větrným mlýnům ekonomiky pozornosti je předem prohrán tváří v tvář asymetrickému rozložení moci mezi poskytovatele a konzumenty digitálních obsahů. Následkem je individualizace reality, podpora kahnevanovského systému 1 a chybového, povrchního myšlení i informační přetížení, což jsou faktory přispívající ke ztrátě schopnosti občanského dialogu. Velký prostor je také věnován problému změny a ztráty některých kognitivních schopností, především schopnosti hloubavého čtení a soustředění se, paměti a empatie. Tyto kompetence jsou podkopávány sníženou schopností odolat okamžitému uspokojení způsobenou nadprodukcí dopaminu v důsledku užívání digitálních technologií, především sociálních sítí. Oslabení schopnosti paměti, kterou digitální společnosti outsourcují do vysunutého mozku internetu, vede ke ztrátě

kolektivního vědomí a s ním i konci kultury. Nahradit lidskou paměť má Google, který se nejen stane rezervoárem informací, zároveň také upravuje způsob, jakým o vyhledávání informací přemýšlíme a ke kterým informacím máme přístup. Před těmito proměnami není ušetřena ani sociální a emoční inteligence, jejíž úpadek je spojen především se změnami v komunikačních formách. Na vzestupu je neschopnost pochopit druhé nebo správně porozumět nonverbální komunikaci; a to i přes to, že propojenost mezi jedinci je díky komunikačním digitálním médiím nejvyšší v historii lidstva. Souvislost lze najít také v silné individualizaci obsahu mající za následek fragmentované vnímání reality.

Výsledkem těchto změn – ztráty schopnosti analytického myšlení, rozpadu koheze společnosti, ztráty důvěry a neschopnosti empatie či vedení funkčního dialogu – je krize občanství i demokracie jako takové, protože demokracie stojí na představě informované občanské společnosti schopné analyticky přistupovat k volbě a v dialogu hledat řešení třecích ploch i nacházet společné hodnoty. Závěr knihy přináší kromě grafického modelu dopaminové pasti také navrhnutá řešení v devíti bodech, z nichž za zmínku stojí například deindividualizace digitálního obsahu zabraňující další atomizaci společnosti nebo obecné zpomalení překotného toku informací.

Knihla je hlasitým voláním po větší zodpovědnosti v užívání digitálních technologií, a to nejen na osobní úrovni, ale především ze strany poskytovatelů digitálních zařízení nebo sociálních sítí. Její podstatou je uvědomění si plevelných návyků, které z každodenního digitálního přehlacení plynou a které mohou v celospolečenském měřítku ohrozit demokracii jako takovou. Pouhé zvědomění těchto zvyků je na osobní úrovni obrovským přínosem. Tyto argumenty jsou podepřeny poctivou rešerší a je na místě nebrat je na lehkou váhu.

Přednost knihy, tedy její důkladné podepření zdroji podkládajícími palčivost je-

jích argumentů, je zároveň jejím nedostatkem; autor předkládá značné množství publikací podírajících jeho tezi, ovšem více méně žádný prostor nevěnuje polemice s literaturou, která s digitálními médii pracuje méně skepticky. Kniha tak působí dojmem nedobytné argumentační pevnosti, kterou se nikdo nepokouší zdolat. Nabízí se přitom polemika s publikacemi, které nabízejí alternativní a méně fatalistický pohled na digitální technologie v rukou lidstva (například boyd, která ve své publikaci z roku 2014 vyvrací mnohé předsudky o online chování teenagerů; boyd, d. 2014. *It's Complicated. The Social Lives of Networked Teens*. Yale university Press). Jednostranně laděná rétorika navíc zanechává panický dojem, místo aby věcněji komentovala také přínosy, které komunikační technologie pro každodenní společnost mají.

Druhým nedostatkem publikace je prostor věnovaný navrženým řešením. Kniha kladoucí si za cíl být nástrojem občanské sebeobrany by měla občanům nabízet více než devět bodů obecných opatření, které jsou směřovány především k viníkům současného stavu, tedy velkým digitálním magnátům a poskytovatelům digitálních technologií a sociálních sítí. Knize by slušela kapitola věnující se digitální hygieně, která napomůže zvrátit plevelné zvyklosti i změny v kognitivních funkcích pomocí nastolení zdravějšího přístupu k technologiím i informační gramotnosti.

I přes tyto nedostatky je publikace zásadním dílem, které trefně době pojmenovává nejpálčivější problémy našeho vztahu k technologiím a upozorňuje na možné následky, které tyto změny mohou mít. Díky čtivému podání je vhodná jak pro akademickou obec, tak pro širokou veřejnost.

Tereza Picková

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova
99572263@fsv.cuni.cz

Dorte Jagetic Andersen, Eeva-Kaisa Prokkola (eds.): *Borderlands Resilience: Transitions, Adaptation and Resistance at Borders*

Abingdon / New York, Routledge 2022, 210 s.

Pohraniční oblasti jakožto geografické okraje národních států procházejí výraznými transformacemi v důsledku proměn kontroly migrace na samotných hranicích. V příhraničním prostoru se moc státu a jeho suverenity nad vlastním teritoriem zhmotňuje nejhmotatelněji, ať již v rovině materiální, symbolické, normativní, nebo každodenně „žité“. Hranice přitom netvoří příslovečné okraje/„břehy“ politik, ale jsou arénou „politiky jako takové“, jak ve svém známém textu *The Borders of Europe* postuluje francouzský filosof Étienne Balibar. Dynamiky současného světa dále význam hranic podporují, ať už jsme toho svědky v případech procesů ohraničování (*bordering*), nebo další proliferační hranic. Hranice zkrátka zaujímají ústřední postavení v sociální a politické transformaci světa rozparcelovaného teritorii národních států.

Recenzovaná kniha se pod taktovkou editorek Dorte Jagetic Andersen a Eevy-Kaisy Prokkoly věnuje propojení procesů ohraničování odehrávajících se v liminálním prostoru pohraničí (*borderscapes*) s konstrukcí skupinových identit obyvatel pohraničí, jejich každodenními strategiemi a adaptačními mechanismy. Svorník přitom nalézají v jedné z klíčových kategorií současných politik, tj. resilienci. Jde patrně o první cílené vyšlapávání teoretické a konceptuální cestičky, jak o *resilienci* (v) *pohraničí* vůbec přemýšlet. Tato cesta je editorkami a přízvanými autory lemována početnými zastávkami v podobě do sborníku zařazených case studies mapujících evropské pohraniční prostory.

Geografickým i tematickým pojátkem publikace je obecně pohraničí uchopené skrze jeden z jeho hlavních identifikovaných znaků, a sice vysoký potenciál křeh-

kosti a ohrožení v důsledku změn v mezinárodních vztazích nebo náhlých „krizových událostí“. Toho jsme ostatně byli svědky například v případě globální pandemie covidu-19 vedoucí k celosvětovému zavedení kontrol na hranicích. Z pohledu národních států je postupující trend sekuritizace hranic vnímán jako spásné řešení, jež má zaručit bezpečnost občanům státu vůči hrozbám, které jsou spojovány s jakýmsi všezahrnujícím „vnějškem“. Vstupní kapitola editorek („Introduction: Embedding Borderlands Resilience“) právě na tento fakt upozorňuje a zdůrazňuje, že je potřebné se zaměřit zejména na perspektivu každodenního života obyvatel pohraničních regionů, jež jsou vlivem nestabilního prostředí a výrazných změn nuceni svůj život v různé míře transformovat. Cílem publikace je nabídnout perspektivy, které se opírají právě o zkoumání těch, jejichž životy jsou provázány s hranicemi či překračováním hranic. Autorky a autoři hledají odpovědi na otázky, jak se místní obyvatelstvo na proměny hraničních režimů i infrastruktury adaptuje, přizpůsobuje, jak nastalým rizikům a nejistotám čelí nebo jak se v rámci lokální komunity přeskupuje nebo jinak transformuje (s. 2).

Na knize lze jistě ocenit, že se jednotlivým autorům a autorkám daří argumentovat právě proti zažitě předstávě, že hrozby, rizika a nejistoty nutně přichází z „vnějšku“. Výchozí bod v podobě konceptu *socialní resilience* je potom vede k prozkoumávání adaptačních strategií, změn a projevů vzdoru sociálních skupin vůči rizikovým událostem. Protože zároveň jednotlivým pohraničním regionům přiznávají vlastní specifickou jedinečnost, zdůrazňují metodickou nutnost přistupovat ke každému individuálně. Jako ideální se jim jeví forma analýzy adaptačních a transformačních strategií v perspektivě historického vývoje a z něj pramenícího politického nebo kulturního kontextu. Aby toto Eeva-Kaisa Prokkola demonstrovala v první případové studii, „Border security interventions and borderland resilience“, analyzuje ne-

dávné procesy formování resilience v rámci tří politik uplatněných směrem k hranicím a dění kolem nich: (1) politiku sousedství EU, (2) reakci na nemožnost přechodu finsko-ruské hranice po krizi na Krymu v roce 2014 a (3) dění na finsko-švédské hranici v důsledku velkého počtu žadatelů o azyl a během pandemie covidu-19. Prokkola ukazuje, jak shora prosazovaná politika resilience úzce souvisí se sekuritizací, když jsou narativy o riziku „světa bez hranic“ často využívány jako argumenty pro zdůvodnění potřeby zajištění bezpečnosti vlastních obyvatel, resp. systémové resilience.

Na Prokkolu navazují další více či méně podnětné kapitoly, z nichž je možné pro potenciální čtenáře vyzdvihnout následující. Katharina Koch v kapitole „Cross-border resilience in higher education“ sleduje proces odolnosti na příkladu přeshraniční spolupráce v rámci vzdělávání a v souvislosti s důsledky brexitu pro studenty a akademický personál v Irsku a Severním Irsku. Skrze takto vymezené výzkumné pole zkoumá, jak přeshraniční mobilita studentů vysokých škol přispívá k rozvoji regionální odolnosti v dobách krize. Hranice se podle Koch může stát stabilizačním místem regionu za předpokladu, že politika otevřených hranic mezi Irskem a Severním Irskem zůstane zachována i do budoucna. María Lois, Heriberto Cairo a Mariano García de las Heras v kapitole „Politics of resilience... politics of borders? In-mobility, insecurity and Schengen ‘exceptional circumstances’ in the time of COVID-19 at the Spanish-Portuguese border“ pozornost zaměřují na „kreativní odpor“ vůči rozhodnutím centrálních vlád, jehož projevy pokládají za klíčové pro pochopení odolnosti obyvatel pohraničních oblastí v časech sanitární krize spojené se šířením covidu-19. Autoři přichází s tezí, že z pozice státu je hranice využívána jako nástroj vhodný pro kontrolu nejistoty generované zvenčí, obyvatelé pohraničí ji ale vnímají a praktikují jako „prostor příležitosti“ (s. 65) a pohraničí jako prostor „alternativních subjektivit a agency“ (s. 56). „Pohraničí se stává pro-

storem možností, místem setkávání a referenčním místem“ při budování politických komunit. Hranice potom může být „materiálním a symbolickým zdrojem pro místní populace, které ji ve svém každodenním životě znovu vynalézají, překračují nebo reprodukuji“ (s. 62). To může implikovat jedno z klíčových zjištění obsažené v publikaci, a sice možnou (ko)existenci různých představ a koncepcí odolnosti (v) pohraničí v rámci různých škál a aktérů, kteří je produkují. Nezřídka mohou být dokonce i protichůdné. Stát zkrátka může vnímat resilienci v souvislosti s pohraničním prostorem zcela jinak než místní obyvatelstvo.

Péter Balogh a Sara Svensson v textu „Resilience at Hungary's borders: between everyday adaptations and political resistance“ svou pozornost směřují k přeshraničním potravinovým komunitám na maďarsko-slovenské hranici. Proces formování odolnosti prezentují prostřednictvím sledování přeshraničních solidárních aktivit. Olga Hannonen následně v kapitole „Mobility turbulences and second-home resilience across the Finnish-Russian border“ sleduje sociální odolnost ruských majitelů druhých domů ve Finsku v kontextu měnících se pravidel přeshraničního pohybu osob. Pro neustále se měnící podmínky překračování hranic zavádí koncept „turbulencí mobility“, který ji napomáhá k formulaci teze, že ne všechny proměny pravidel a řádu přeshraničního pohybu lze vyjednat prostřednictvím vlastní sociální odolnosti. Naopak, zdá se, že každá nová změna vyvolává jinou reakci v závislosti na možnosti využití adaptační kapacity lokální komunity. Steen Bo Frandsen se v textu „Schleswig: From a Land in Between to a National Borderland“ zaměřuje na historický region Šlesvicko, rozdělený mezi Dánsko a Německo, jeho historický regionální vývoj a proměny. Odolnost obyvatel pohraničí se zde stává nedílnou součástí hájení specifických kulturních charakteristik (vícejazyčnost, smíšená kultura) proti vnějšímu tlaku na jasné rozdělení a (národní, etnickou) homogenitu. Národní hranice region sice rozdělila,

ale odolnost oblasti spjatá s historickou pamětí se stává zdrojem odporu proti národním ideologiím obou států. Jussi P. Laine potom v závěrečném epilogu „Borderland resilience: thriving in adversity?“ znovu připomíná, že promyšlení toho, co vlastně odolnost představuje a jak je možné ji uvažovat v kontextu pohraničí, je teprve nově objevovaným výzkumným polem, ovšem (jak o tom svědčí samotná kniha) se značným potenciálem.

K publikaci lze mít jednu výraznější připomínku, a sice že se svým záběrem z naprosté většiny geograficky orientuje pouze na evropské pohraniční regiony (10 z 11 textů), jako by snad jiné nestály za reflexi. Větší zastoupení (když ne plně proporcionální) jiných regionů světa od Asie, Afriky či severní, střední nebo jižní Ameriky, by ve čtenáři rozptýlilo převládající dojem, že je načrtnutá konceptualizace pohraničí, resiliencie a strategií adaptace až příliš odvislá od evropsky orientované zkušenosti. „Více než evropská“ perspektiva založená na jiných než evropských historických, politických, sociálních a kulturních zkušenostech by přitom mohla mít potenciál zkušenost obyvatel evropských pohraničních komunit, obcí a regionů uvažovat právě ve svých specifikách a dost možná i své výjimečnosti či výlučnosti oproti jiným regionům světa.

Obecně mám ale za to, že se autorům a autorkám povedlo vytyčit možné směry i cesty, kudy se dále při promyšlení souvztáhnosti resiliencie a hranic vydat. Lze jistě ocenit, že jednotlivé texty přináší argumenty proti rozšířenému předpokladu, že jedinou vhodnou odpovědí na potenciální hrozby, rizika a nebezpečí je posílení ochrany hranic za každou cenu. Prostřednictvím kritiky tohoto předpokladu sekuritizačních politik je navíc obnažena skutečnost, že takové praktiky spíše než aby přinášely řešení, nové problémy vytváří.

Michal Pavlásek
Etnologický ústav AV ČR
pavlasek@eu.cas.cz

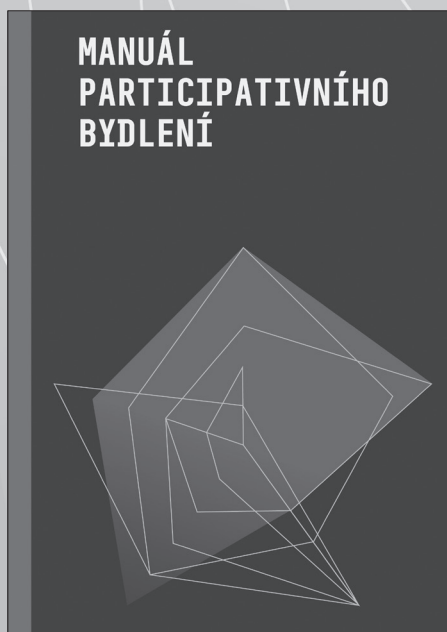
Masarykova univerzita vydala

MANUÁL PARTICIPATIVNÍHO BYDLENÍ

Jan Malý Blažek, Jana Kubcová,
Tomáš Hoření Samec, Anna Vinklárková,
Lukáš Houser (eds.)

Nedostupnost bydlení se dotýká stále více obyvatel. Receptem na řešení není jedna konkrétní cesta, ale kombinace různých opatření a vytváření nových forem bydlení. Mezi taková řešení patří i participativní bydlení, v němž obyvatelé

spolupracují s dalšími domácnostmi a zapojují se do přípravy a provozu bydlení. Sousedská spolupráce a sdílení některých aspektů bydlení může přinést ekonomické, sociální i ekologické benefity. Participativní bydlení ale není jen o spolupráci sousedů. Z obyvatel se koordinací s dalšími domácnostmi stává jeden z důležitých aktérů výstavby a správy bydlení. Cílem manuálu je pomoci zájemcům realizovat ve spolupráci s dalšími domácnostmi projekt participativního bydlení.

Masarykova univerzita

Brno 2023

122 s.

ISBN (print) 978-80-280-0476-7

ISBN (pdf) 978-80-280-0477-4

MUNI
PRESS

Publikace je k dispozici na <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2315>

Publikace navazuje na Metodickou příručku participativního bydlení <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2316>

Více informací: www.participativnibydeni.cz

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako stati, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, meadailony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na:
<http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuysse at vanhuysse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website:
<http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic,
e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

ARTICLES

NELA ANDRESOVÁ: Asexual, Who? Construction of the Identity of Asexuals in the Czech Society

MARTINA KAMPICHLER: What Is Early Childhood Education and Care For? How ECEC for Children up to the Age of Three Is (Not) Discussed in the Czech Republic

OTAKAR BURSA: The Migration Trajectories of Young Adults in Prague's Hinterland

JUBILEE

BOOK REVIEWS

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

